

Η ΘΕΣΗ ΤΩΝ ΟΜΟΦΥΛΟΦΙΛΩΝ ΣΤΗ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΚΟΙΝΩΝΙΑ*

Εἶπεν ὁ ἀββᾶς Παφνούτιος... εἰδὼν τινὰς ὁμιλοῦντας [αἰσχροῦς] ἀλλήλοις καὶ ἐστάθην δεόμενος περὶ τῶν ἀμαρτιῶν μου. Καὶ ἰδοῦ, ἄγγελος ἦλθεν ἔχων ῥομφαίαν καὶ λέγει μοι· Παφνούτιε, πάντες οἱ κρῖνοντες τοὺς ἀδελφούς αὐτῶν ἐν ταύτῃ τῇ ῥομφαίᾳ ἀπολοῦν-

* Ἐπιλογή βασικῆς βιβλιογραφίας: K. J. Dover, *Greek Homosexuality*, Ὁξφόρδη 1978 = *Ἡ ὁμοφυλοφιλία στὴν ἀρχαία Ἑλλάδα*, μετάφρ. Π. Χιωτέλλης, Ἀθήνα 1990· D. Dalla, «*Ubi Venus mutatur*»: *Omosessualità e diritto nel mondo romano*, Μιλάνο 1987· E. Cantarella, «*Etica sessuale e diritto: L'omosessualità maschile a Roma*», *Rechtshistorisches Journal* 6 (1987), σελ. 263-292 [πρβλ. τῆς ἴδιας, *Secondo natura: La bisessualità nel mondo antico*, Ρώμη 1988]· S. Troianos, «*Kirchliche und weltliche Rechtsquellen zur Homosexualität in Byzanz*», *JÖB* 39 (1989), σελ. 29-48· τοῦ ἴδιου, «*Ἡ «Ποινικὸς» τοῦ Ἐκλογαδίου (= Forschungen zur byzantinischen Rechtsgeschichte 6)*», Φραγκφούρτη 1980, σελ. 16-19 («5. Παιδεραστία»)· Φ. Κουκουλές, *Βυζαντινῶν βίος καὶ πολιτισμός*, τ. ζ', Ἀθήνα 1957, σελ. 505-539 («Τὰ οὐ φωνητὰ τῶν Βυζαντινῶν»), κυρίως σελ. 506-515· γιὰ τὴν ἀντιμετώπιση τοῦ ζητήματος ἀπὸ τὸ ἐκκλησιαστικὸ «ποινικὸν» δίκαιο, βλ. καί: K. M. Ράλλης, *Ποινικὸν δίκαιον τῆς ὀρθοδόξου ἀνατολικῆς ἐκκλησίας*, Ἀθήνα 1907, κυρίως σελ. 262-270 («ζ'. Παρὰ φύσιν ἀσέλγεια»)· Π. Παναγιωτάκος, *Σύστημα τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ δικαίου κατὰ τὴν ἐν Ἑλλάδι ἰσχὺν αὐτοῦ*, τ. Γ'. *Τὸ ποινικὸν δίκαιον τῆς Ἐκκλησίας*, Ἀθήνα 1962, κυρίως σελ. 605-613 («Δ. Αἱ ἀσελγεῖς πράξεις, I. Ἡ παρὰ φύσιν ἀσέλγεια»). Ἀποφεύγω περαιτέρω, κατὰ τὸ δυνατόν, τίς συνεχεῖς παραπομπές στὶς βασικῆς αὐτῆς ἐργασίες, ὅπου ἀνευρίσκεται καὶ ἡ λοιπή, καὶ ἀρκετὰ εὐρεῖα, εἰδικώτερη βιβλιογραφία γιὰ τὸ θέμα καὶ τὰ συναφῆ πρὸς αὐτό. Τὸ ἴδιο ἰσχύει καὶ γιὰ τὸ κεφάλαιο «*Le désir, l'amour et la folie: les rapports sexuels vus par les Byzantins*» ἀπὸ τὸ βιβλίο τῆς Angeliki Laiou, *Marriage, amour et parenté à Byzance aux XIe-XIIIe siècles (= Travaux et Mémoires. Monographies 7)*, Παρίσι 1992, σελ. 67-89· τὴν καθ. Ἀγγ. Λαῖου εὐχαριστῶ θερμὰ καὶ ἀπὸ ἐδῶ γιὰ τὴν καλωσύνη της νὰ τὸ θέσῃ ὑπ' ὄψιν μου

ται. Σὺ δέ, ὅτι οὐκ ἔκρωας, ἀλλ' ἑταπείνωσας ἑαυτὸν ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ, ὡς σὺ τὴν ἁμαρτίαν ποιήσας, διὰ τοῦτο τὸ ὄνομά σου ἐγγράπται ἐν βίβλῳ ζώντων.¹

Καὶ ἐξελθὼν ὁ γέρον ἐίδε [τὸν] ἀδελφὸν ἁμαρτάνοντα μετὰ τοῦ παιδίου, καὶ οὐκ ἤλεγξεν αὐτόν, λέγων· Εἰ ὁ Θεὸς ὁ πλάσας αὐτοὺς βλέπων οὐ καίει αὐτούς, ἐγὼ τίς εἰμι ἵνα ἐλέγξω αὐτούς;²

Τὰ κείμενα αὐτὰ —καὶ ἄλλα ἀνάλογα— ἀπὸ τὸ Γεροντικὸν δὲν ἀπηχοῦν βέβαια τὴν τυπικὴ στάση ἀπέναντι στὴν ὁμοφυλοφιλία καὶ τοὺς ὁμοφυλοφίλους πού ἐπικράτησε στὸ Βυζάντιο.³

πρὶν ἀπὸ τὴν δημοσίευσή του. — Μία προηγούμενη μορφή τόσο τοῦ μνημονευθέντος κεφαλαίου τῆς ἐργασίας τῆς Ἀγγ. Λαίου (A. Laiou, «Love, Lust and Folly: Byzantine Views of Sexual Abnormality») ὅσο καὶ τοῦ δημοσιεύματος τοῦ Σπ. Τρωιάνου «Rechtsquellen zur Homosexualität», ὡς ἀνωτέρω, εἶχαν παρουσιασθῆ κατὰ τὸ 1ο Συμπόσιο «Die Reaktion der Normalen» (Bad Homburg Ἰουνίος - Ἰούλιος 1987) ὑπὸ τὴ διεύθυνση τοῦ Dieter Simon.

Ἐπειδὴ τὸ δημοσίευμα ἀπευθύνεται καὶ σὲ γενικώτερο κοινό, προκρίθηκαν, γιὰ τὰ πατερικὰ κείμενα, οἱ παραπομπές σὲ τρέχουσες στὴν Ἑλλάδα ἐκδόσεις, ὅπου ὑπάρχουν, ἀντὶ τῶν παραπομπῶν στὴν *PG*, οἱ ὁποῖες εὐχερῶς ἀνευρίσκονται συνήθως στὶς ἀνωτέρω μνημονευόμενες βασικὲς ἐργασίες. Παραπομπές στὰ χωρία μόνον, καὶ ὄχι καὶ σὲ σελίδες συγκεκριμένων ἐκδόσεων, γίνονται γιὰ τοὺς κλασσικοὺς συγγραφεῖς, γιὰ τὶς μεγάλες νομικὲς κωδικοποιήσεις (Θεοδοσιανὸς κῶδιξ, *Corpus iuris civilis*, Βασιλικά), γιὰ τοὺς κανόνες πού ἀνήκουν στὸ «ἐπίσημο» κανονικὸ δίκαιο τῆς ἀνατολικῆς καὶ τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας, οἱ ὁποῖοι παραπέμπονται μόνον μὲ τὸν ἀριθμὸ τους, καί, φυσικά, γιὰ τὰ βιβλικὰ κείμενα.

1. Ἀββᾶ Παφνουτίου ἀρ. 1 (ἐκδ. J.- B. Cotelier, *Ecclesiae Graecae Monumenta*, I, Παρίσι 1677, σελ. 338-712 = *PG* 65, 71-440). Πρόχειρα: *Τὸ Γεροντικὸν ἦτοι Ἀποφθέγματα Ἁγίων Γερόντων*, ἐπιμέλ. Π. Β. Πάσχου, Ἀθήνα 1970, σελ. 164· *Ἀποφθέγματα Γερόντων*, ἐπιμέλ. Π. Κ. Χρήστου (= Φιλοκαλία τῶν Νηπτικῶν καὶ Ἀσκητικῶν 1), Θεσσαλονίκη 1978, σελ. 630.

2. Ἀββᾶ Ἰωάννου τοῦ Πέρσου ἀρ. 1 (Cotelier): Πάσχος, σελ. 164· Χρήστου, σελ. 356.

3. Χαρακτηριστικὴ καὶ ἡ σύγχρονη ἀντιμετώπισή τους. Στὴν ἐκδ. Πάσχου, σελ. 163 τὰ κείμενα αὐτὰ —καὶ ἄλλα συναφῆ ἢ μὴ (Ἀββᾶ Ἀντωνίου ἀρ. 14 Cotelier: Χρήστου, σελ. 48-50· Ἀββᾶ Ἀχιλλᾶ ἀρ. 6 Cotelier: Χρή-

Ἀποτελοῦν ἓνα ἀκόμη δεῖγμα τῆς ἀποστάσεως ἀνάμεσα σ' αὐτὴ τὴν μοναδικὴν χριστιανικὴ ἔκφραση ποὺ εἶναι ἡ σκέψη τῶν Πατέρων τῆς Ἐρήμου καὶ στὴν τρέχουσα κοινωνικὴ ἀντίληψη, ὅπως αὐτὴ ἐκφράζεται στὴν πολιτειακὴ νομοθεσία, στὶς ἐκδηλώσεις τοῦ καθημερινοῦ βίου καὶ στὴν ἐπίσημη στάση τῆς Ἐκκλησίας καὶ τοῦ δικαίου της, — μὲ τὴν προϋοῦσα μάλιστα, ὅπως ἔχει ἐπισημανθῆ, τάση «ἐκνομικεύσεως» τοῦ κανονικοῦ δικαίου, καὶ μάλιστα σὲ θέματα ποὺ ἀναφέρονται στὴν γενετήσια ἐν γένει ζωή.

Ἄλλωστε οἱ ὁμοφυλόφιλες σχέσεις εἰσέρχονται στὸν κόσμον τοῦ Βυζαντίου καὶ τῆς Ἐκκλησίας ἐξ ἀρχῆς βεβαρημένες μὲ δεδομένη τὴν θεία καταδίκη, ὅπως ἐκφράζεται αὐθεντικὰ σὲ πολυάριθμα χωρία τῆς Ἀγίας Γραφῆς — ἐπομένως, γιὰ τὴν πίστη τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῶν Βυζαντινῶν, κατὰ τρόπον θεόπνευστον, ἀλάθητον καὶ ἀνέκκλητον. Καὶ μάλιστα σὲ χωρία ὅχι μόνον τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης: *Καὶ μετὰ ἄρσενος οὐ κοιμηθήσῃ κοίτην γυναικείαν, βδέλυγμα γάρ ἐστι* (Λευιτικὸν 18. 22). *Καὶ ὅς ἂν κοιμηθῆ μετὰ ἄρσενος κοίτην γυναικός, βδέλυγμα ἐποίησαν ἀμφότεροι, θανάτῳ θανατούσθωσαν, ἔνοχοί εἰσιν* (Λευιτικὸν 20. 13),⁴ ἀλλὰ καὶ τῆς Καινῆς Διαθήκης,⁵ ἀπὸ τὴν ἠθικὴν διδασκαλίαν τοῦ Παύλου ἢ τῆς

στου, σελ. 6· Ἀββᾶ Ἡσαΐα ἀρ. 3 Cotelier: Χρήστου, σελ. 3)— δημοσιεύονται σὲ παράρτημα μὲ τὴν σημείωση: «Ἀπὸ τὰ παρόντα κεφάλαια ἐφοβήθημεν μήπως σκανδαλισθοῦν ἔστω καὶ ἐλάχιστοι ἀπὸ τοὺς κοσμικοὺς ἀναγνώστας... καὶ ἀρχικῶς τὰ ἀπεκλείσαμεν. Ὅμως σκεφθέντες ὀριμώτερον δημοσιεύομεν καὶ ταῦτα εἰς ξεχωριστὸν συμπλήρωμα, πιστεύοντας ὅτι, ἀφοῦ οἱ ἅγιοι Πατέρες πρὸς διδασκαλίαν τὰ ἔγραψαν, δὲν εἴχαμε τὸ δικαίωμα ἡμεῖς νὰ τὰ στερήσωμεν ἀπὸ τοὺς σημερινούς ἀναγνώστας». Τὸ ἴδιο καὶ στὴ μετάφραση τοῦ Β. Πέντζα, *Εἶπε Γέρον...*, Ἀθήνα 1974, σελ. 281-283. Στὴ μετάφραση τῆς ἐκδ. Χρήστου χάνεται ἐν πολλοῖς ὁ χαρακτήρας τῶν κειμένων αὐτῶν.

4. Τὸ χωρίον Δευτερονομίου 22.5 ἀναφέρεται στὴ χρῆσιν ἀπὸ ἀνδρα ἢ γυναῖκα ἀμφιέσεως ποὺ προσιδιάζει στὸ ἄλλο φύλον: *Οὐκ ἔσται σκευὴ ἀνδρός ἐπὶ γυναίκα, οὐδὲ μὴ ἐνδύσῃται ἀνὴρ στολὴν γυναικείαν, ὅτι βδέλυγμα Κυρίου τῷ Θεῷ σου ἔστιν πᾶς ποιῶν ταῦτα.*

5. Ὅπως εἶναι γνωστό, σύμφωνα μὲ μία ἀρχὴ ποὺ ἐπικρατεῖ στὴ διδασκαλίαν τοῦ κανονικοῦ δικαίου καὶ ποὺ τὰ σπέρματά της βρίσκουμε ἤδη στὸ ἔργο τῶν μεγάλων Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας, τὰ νομικοῦ περιεχομένου πα-

παυλείου παραδόσεως, πού προφανώς απέβλεπε στην αντιμετώπιση ύπαρκτης εξάρσεως του φαινομένου στις συγκεκριμένες κοινωνίες:⁶ *Διὰ τοῦτο παρέδωκεν αὐτοὺς ὁ Θεὸς εἰς πάθη ἀτιμίας. Αἶ τε γὰρ θήλειαι αὐτῶν μετήλλαξαν τὴν φυσικὴν χρῆσιν εἰς τὴν παρὰ φύσιν, ὁμοίως τε καὶ οἱ ἄρσενες ἀφέντες τὴν φυσικὴν χρῆσιν τῆς θηλείας ἐξεκαύθησαν ἐν τῇ ὀρέξει αὐτῶν εἰς ἀλλήλους, ἄρσενες ἐν ἄρσεσι τὴν ἀσχημοσύνην κατεργαζόμενοι, καὶ τὴν ἀντιμισθίαν ἣν ἔδει τῆς πλάνης αὐτῶν ἐν ἑαυτοῖς ἀπολαμβάνοντες* (Ρωμαίους 1. 26-27). *Ἡ οὐκ οἴδατε ὅτι ἄδικοι βασιλείαν Θεοῦ οὐ κληρονομήσουσι; Μὴ πλανᾶσθε: οὔτε πόρνοι, οὔτε εἰδωλολάτραι, οὔτε μοιχοί, οὔτε μαλακοί, οὔτε ἄρσενοκοῖται, οὔτε πλεονέκται, οὔτε κλέπται, οὔτε μέθυσοι, οὐ λοῖδοροι, οὐχ ἄρπαγες βασιλείαν Θεοῦ οὐ κληρονομήσουσι* (Α΄ Κορινθίους 6. 9-10).⁷ *Εἰδὼς τοῦτο, ὅτι δικαίω νόμος οὐ κεῖται, ἀνόμοιοι δὲ καὶ ἀνυποτάκτοι, ἀσεβέσι καὶ ἁμαρτωλοῖς, ἀνοσίοις καὶ βεβήλοις, πατρολώαις καὶ μητρολώαις, ἀνδροφόνοις, πόρνοις, ἄρσενοκοῖταις, ἀνδραποδισταῖς, ψεύσταις, ἐπίδοκοις καὶ εἴ τι ἕτερον τῇ ὑγιαινούσῃ διδασκαλίᾳ ἀντίκειται, κατὰ τὸ εὐαγγέλιον τῆς δόξης τοῦ μακαρίου Θεοῦ, ὃ ἐπιστεύθη ἐγὼ* (Α΄ Τιμόθεον 1. 9-11). Ἴσως αὕτη εἶναι καὶ ἡ ἔννοια τῆς ἀκαθαρσίας τῆς Ἐφεσίου 5. 3-5: *Πορνεία δὲ καὶ πᾶσα ἀκαθαρσία ἢ πλεονεξία μηδὲ ὀνομαζέσθω ἐν ὑμῖν, καθὼς πρέπει*

ραγγέλματα τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης ἀποτελοῦν τμήμα τοῦ χριστιανικοῦ κανονικοῦ δικαίου μόνον ἂν ἔχουν ἐπαναληφθῆ στὴν Καινὴ Διαθήκη ἢ σὲ ἄλλες αὐθεντικὲς πηγὲς τῆς χριστιανικῆς Παραδόσεως: Ἄν. Χριστοφιλόπουλος, *Ἑλληνικὸν Ἐκκλησιαστικὸν Δίκαιον*, Ἐθ. Ἀθήνα 1965, σελ. 29. Σπ. Τρωιάνος, *Παραδόσεις Ἐκκλησιαστικοῦ Δικαίου*, Ἐθ. Ἀθήνα-Κομοτηνὴ 1984, σελ. 45. Παντελεήμων Ροδόπουλος, μητροπ. Τυρολόης καὶ Σερεντίου, *Μαθήματα Κανονικοῦ Δικαίου*, Θεσσαλονίκη 1986, σελ. 40-41.

6. Πρβλ. Α΄ Κορινθίους 6.11: *Καὶ ταῦτά τινες ἦτε.*

7. Κατὰ τὴν ἐπικρατέστερη γνώμη —ὑπάρχουν καὶ ἄλλες— *μαλακοί* = θηλυπρεπεῖς εἶναι οἱ παθητικοὶ ὁμοφυλόφιλοι, ἐνῶ *ἄρσενοκοῖται* εἶναι οἱ ἐνεργητικοί. Γιά τὸ χωρίο τῆς Α΄ Κορινθ. καὶ τὰ συμφραζόμενά του, βλ. π.χ. πρόχειρα: Σ. Ἀγουρίδης, *Ἀποστόλου Παύλου Πρώτη πρὸς Κορινθίους Ἐπιστολή* (=Ἐρμηνεία Καινῆς Διαθήκης 7), Θεσσαλονίκη 1982, κυρίως σελ. 103-105.

ἀγίοις... Πᾶς πόρνος ἢ ἀκάθαρτος ἢ πλεονέκτης οὐκ ἔχει κληρονομίαν ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ Χριστοῦ καὶ Θεοῦ.

Φυσικὰ ὑπάρχει πάντοτε καὶ τὸ παράδειγμα τῆς τιμωρίας τῶν Σοδόμων: Πρὸ τοῦ κοιμηθῆναι δὲ οἱ ἄνδρες τῆς πόλεως οἱ Σοδομίται περιεκύκλωσαν τὴν οἰκίαν ἀπὸ νεανίσκου ἕως πρεσβυτέρου, ἅπας ὁ λαὸς ἅμα. Καὶ ἐξεκαλοῦντο τὸν Λὼτ καὶ ἔλεγον πρὸς αὐτόν· Ποῦ εἰσιν οἱ ἄνδρες οἱ εἰσελθόντες πρὸς σε τὴν νύκτα; ἐξάγαγε αὐτοὺς πρὸς ἡμᾶς ἵνα συγγενώμεθα αὐτοῖς... Εἶπε δὲ πρὸς αὐτούς· Μηδαμῶς, ἀδελφοί, μὴ πονηρεύσησθε. Εἰσὶ δέ μοι δύο θυγατέρες, αἱ οὐκ ἔγνωσαν ἄνδρα· ἐξάξω αὐτὰς πρὸς ὑμᾶς, καὶ χρᾶσθε αὐταῖς καθὰ ἂν ἀρέσκη ὑμῖν· μόνον εἰς τοὺς ἄνδρας τούτους μὴ ποιήσητε ἄδικον, οὗ εἶνεκεν εἰσηλθον ὑπὸ τὴν σκέπη τῶν δοκῶν μου. Εἶπαν δὲ αὐτῷ· Ἀπόστα ἐκεῖ· εἰσηλθες παροικεῖν, μὴ καὶ κρίσιν κρίνεις; νῦν οὖν σε κακώσωμεν μᾶλλον ἢ ἐκείνους. Καὶ παρεβιάζοντο τὸν ἄνδρα τὸν Λὼτ σφόδρα... Καὶ Κύριος ἔβρεξεν ἐπὶ Σόδομα καὶ Γόμορρα θεῖον καὶ πῦρ παρὰ Κυρίου ἐξ οὐρανοῦ καὶ κατέστρεψε τὰς πόλεις ταύτας καὶ πᾶσαν τὴν περιχώρον καὶ πάντας τοὺς κατοικοῦντας ἐν ταῖς πόλεσι... (Γένεσις 19. 4-9, 24-25), — ἂν καὶ οἱ παλαιότεροι ἐρμηνευτὲς φαίνεται νὰ ἀποδίδουν τὴν τιμωρία τῶν Σοδόμων μᾶλλον στὴν κακότητα τῶν ἀνθρώπων καὶ στὴν κακομεταχείριση τῶν ξένων τους (ποὺ ἐδῶ συνέβαινε μάλιστα νὰ εἶναι ἀπεσταλμένοι τοῦ Θεοῦ ἢ ὁ ἴδιος ὁ τριαδικὸς Θεὸς μὲ τὴν μορφή τῶν τριῶν ἀνδρῶν-ἀγγέλων τῆς φιλοξενίας τοῦ Ἀβραάμ), παρὰ στὶς ὁμοφυλόφιλες συνήθειές τους.

Τὸ ἴδιο καὶ σὲ ἀπόκρυφα καινοδιαθηκικὰ κείμενα, ὅπως ἡ Ἀποκάλυψις Πέτρου: "Ἄλλοι ἄνδρες καὶ γυναῖκες ἀπὸ κρημνοῦ μεγάλου καταστρεφόμενοι ἤρχοντο κάτω καὶ πάλιν ἠλαύνοντο... καὶ ἡσυχίαν οὐκ εἶχον ἀπὸ ταύτης τῆς κολάσεως. Οὗτοι δὲ ἦσαν οἱ μίαναντες τὰ σώματα ἑαυτῶν ὡς γυναῖκες ἀναστρεφόμενοι. Αἱ δὲ μετ' αὐτῶν γυναῖκες, αὗται ἦσαν αἱ συγκοιμηθεῖσαι ἀλλήλαις ὡς ἂν ἀνῆρ πρὸς γυναῖκα,⁸ ἢ ἡ λεγομένη *Visio Pauli*, λατινικὴ

8. A. Dieterich, *Nekyia: Beiträge zur Erklärung des neuentdeckten Petrusapokalypse*, Βερολίνο-Λειψία 1913, σελ. 8 (κεφ. 32). Πρβλ. καὶ τὸ

μορφή τῆς λεγομένης Ἀποκαλύψεως Παύλου (τὸ ἑλληνικὸ κείμενο καὶ οἱ μεταφράσεις, συριακὴ ἢ κοπτικὴ, δὲν περιέχουν τὸ χωρίο): *Et vidi alios viros ac mulieres pulvirulentas et aspectus eorum tanquam sanguis et erant in fovea picis et sulfuris et decurrentes in flumine igneo. Et interrogavi: Qui sunt hi, domine? Et dixit mihi: Hi sunt qui fecerunt impietatem Sodome et Gomorre, masculi in masculos, propter quod indeficienter persolvunt penas.*⁹

Στὴν Διδαχὴ τῶν Δώδεκα Ἀποστόλων διαβάζουμε μεταξὺ τῶν ἐντολῶν: *Οὐ φονεύσεις, οὐ μοιχεύσεις, οὐ παιδοφθορήσεις, οὐ πορνεύσεις, οὐ κλέψεις...*¹⁰ Ὑπὸ διάφορες μορφές ἡ ἐντολὴ ἀπαντᾷ καὶ στὴν λεγομένη Ἐπιστολὴ Βαρνάβα, κείμενο πού, ὅπως ξέρουμε, σχετίζεται στενὰ μὲ τὴν παράδοση τῆς Διδαχῆς, ἀν καὶ δὲν εἶναι βέβαιο τὸ εἶδος τοῦ δεσμοῦ πού συνδέει τὰ δύο κείμενα: *Οὐ μὴ γένη παιδοφθόρος, οὐδὲ ὁμοιωθήσῃ τοῖς τοιούτοις*¹¹ οὐ

κεφ. 10 τῆς αἰθιοπικῆς μεταφράσεως: E. Hennecke - W. Schneemelcher, *Neutestamentliche Apokryphen*, II, Ἐτυβίγγη 1971, σελ. 478.

9. M. R. James, *Apocrypha Anecdota: A Collection of Thirteen Apocryphal Books and Fragments*, Καϊμπριτζ 1893, σελ. 32 (κεφ. 32). Γιὰ τὸ ἑλληνικὸ, τὸ κοπτικὸ καὶ τὸ συριακὸ κείμενο: K. Tischendorf, *Apocalypses Apocryphae*, Λειψία 1866, σελ. 60.

10. W. Rordorf - A. Tuilier, *La Doctrine des Douze Apôtres* (= Sources Chrétiennes 248), Παρίσι 1978, σελ. 148 (κεφ. 2. § 2). Πρόχειρα: Βιβλιοθήκη Ἑλλήνων Πατέρων καὶ Ἐκκλησιαστικῶν Συγγραφέων Ἀποστολικῆς Διακονίας (ΒΕΠΕΣ), τ. 2, σελ. 215.

11. J. Weiß, *Der Barnabasbrief*, Βερολίνο 1888, σελ. 135 (κεφ. 10. § 6). Πρόχειρα: ΒΕΠΕΣ, 2, 235. Τὰ συμφραζόμενα: Ἀλλὰ καὶ τὸν δασύποδα οὐ φάγη. Πρὸς τί; ... ὅτι ὁ λαγῶς κατ' ἐνιαυτὸν πλεονεκτεῖ τὴν ἀφόδευσην ὅσα γὰρ ἔτη ζῆ, τοσαύτας ἔχει τρύπας. Θεωρεῖται ὅτι στὴν παιδοφθορία ἀναφέρεται καὶ τὸ ἀμέσως ἐπόμενο χωρίο (10.7) τῆς Ἐπιστολῆς Βαρνάβα (αὐτ.): Ἀλλὰ οὐδὲ τὴν θάψαν φάγη. Οὐ μὴ, φησὶν, γένη μοιχὸς οὐδὲ φθόρος, οὐδὲ ὁμοιωθήσῃ τοῖς τοιούτοις· βλ. στὴ συνέχεια: Πρὸς τί; ὅτι τὸ ζῦον τοῦτο παρ' ἐνιαυτὸν ἀλλάσσει τὴν φύσιν, καὶ ποτὲ μὲν ἄρρεν, ποτὲ δὲ θῆλυ γίνεται. Πρβλ. τὸ ἴδιο θέμα στὸν Κλήμεντα τὸν Ἀλεξανδρέα, Παιδαγωγός, 2.10: ΒΕΠΕΣ, 7, 168 κέ.

πορνεύσεις, οὐ μοιχεύσεις, οὐ παιδοφθορήσεις.¹² Ἔτσι καὶ οἱ λεγόμενοι «Κανόνες ἐκκλησιαστικοὶ τῶν ἀγίων ἀποστόλων»: Πέτρος εἶπεν· οὐ φονεύσεις, οὐ μοιχεύσεις, οὐ πορνεύσεις, οὐ παιδοφθορήσεις.¹³

Αὐτὴ εἶναι ἡ κληρονομία ποὺ παραλαμβάνει τὸ Βυζάντιο ἀπὸ τὶς χριστιανικὲς ρίζες του. Συγχρόνως ὁμοῦ ἀπὸ τὶς ἑλληνιστικὲς καὶ ρωμαϊκὲς ρίζες του παραλαμβάνει μία παράδοση ποὺ κυμαίνεται —κατὰ τόπους καὶ περιόδους— μεταξὺ τῆς ἀπλῆς ἀνοχῆς τῆς ὁμοφυλοφιλίας καὶ τῆς ἀνοικτῆς, τρέχουσας καὶ συνήθους, πρακτικῆς της. Οἱ πρῶτοι χριστιανοὶ ἀπολογητές, ὁ Ἰουστίνος, ὁ Ἀθηναγόρας, ὁ Τατιανός, θὰ ἀναφερθοῦν στὴν γενικὴ αὐτὴ πρακτικὴ: ὅτι τοὺς πάντας σχεδὸν ὁρῶμεν ἐπὶ πορνείᾳ προάγοντας οὐ μόνον τὰς κόρας, ἀλλὰ καὶ τοὺς ἄρσενας, καὶ ὃν τρόπον λέγονται οἱ παλαιοὶ ἀγέλας... τρέφειν..., οὕτω νῦν παῖδας εἰς τὸ αἰσχυρῶς χρῆσθαι μόνον· καὶ ὁμοίως θηλειῶν καὶ ἀνδρογύνων καὶ ἀρρητοποιῶν πλήθος κατὰ πᾶν ἔθνος ἐπὶ τούτου τοῦ ἄγους ἔστηκε·¹⁴ καὶ μηδὲ τῶν ἀρσένων φειδόμενοι, ἄρσενες ἐν ἄρσεσι τὰ δεινὰ κατεργαζόμενοι, ὅσων σεμνότερα καὶ εὐειδέστερα σώματα·¹⁵ καὶ παιδεραστία μὲν ὑπὸ βαρβάρων διώκεται, προνομίας δὲ ὑπὸ Ῥωμαίων ἡξίεται, παίδων ἀγέλας ὡσπερ Ἰσπῶν φορβάδων συναγείρειν αὐτῶν πειρωμένων.¹⁶ Φυσικὰ, ὡς πρὸς τὸ τελευταῖο, διαθέτουμε καὶ τὴν ἐντελῶς ἀντίθετη μαρτυρία: ...παρὰ μὲν Πέρσαις

12. Weiß, 142 = ΒΕΠΕΣ, 2, 242 (κεφ. 19.4).

13. A. von Harnack, *Die Lehre der zwölf Apostel* (= Texte und Untersuchungen zur Geschichte der altchristlichen Literatur II 1.2), Λειψία 1884, σελ. 227 («κανόν» 6).

14. Ἰουστίνος, *Ἀπολογία Α'*, 27: πρόχειρα ΒΕΠΕΣ, 3, 175 = Π. Κ. Χρήστου, *Ἀπολογίαί, Α'* (= Ἑλληνες Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας 77), Θεσσαλονίκη 1985, σελ. 118.

15. Ἀθηναγόρας, *Προσβία περὶ Χριστιανῶν*, 34: πρόχειρα ΒΕΠΕΣ, 4, 308 = Χρήστου, *Ἀπολογίαί, Β'* (= Ἑλληνες Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας 83), Θεσσαλονίκη 1986, σελ. 220.

16. Τατιανός, *Πρὸς Ἑλληνας*, 28: πρόχειρα ΒΕΠΕΣ, 4, 260 = Χρήστου, Β', σελ. 80.

ἔθος εἶναι ἀρρενομιξίαις χρῆσθαι, παρὰ δὲ Ῥωμαίοις ἀπαγορεύεσθαι νόμῳ τοῦτο πράττειν.¹⁷ Ὁ Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς εἶναι μία ἀπὸ τῆς πλουσιώτερες πηγῆς γιὰ τὴν ὁμοφυλοφιλία στους πρώτους χριστιανικούς αἰῶνες: Πάντα μετεκίνησεν ἢ τρυφή... τὰ γυναικῶν οἱ ἄνδρες πεπόνθασιν καὶ γυναῖκες ἀνδρίζονται παρὰ φύσιν... πόρος δὲ οὐδεὶς ἄβατος ἀκολασία.¹⁸ Ὁ ἴδιος ἐκκλησιαστικὸς συγγραφέας γράφει γιὰ τοὺς συγχρόνους του ὅτι εἶναι περὶ τὰ παιδικὰ ἔμμανῶς ἐπτοημένοι, ὅτι τὸ πάθος ἔχει καταστῆ ταῖς πόλεσι νόμος, ὅτι τὰ ἀγόρια διδάσκονται νὰ ἀρνοῦνται τὴν φύσιν καὶ νὰ προσποιῶνται ὅτι εἶναι γυναῖκες, ὅτι στὰ συμπόσια μετεῖχαν κινάιδων ὄχλοι,¹⁹ καὶ νοσταλγεῖ τὴν παλαιὰ ἀρνητικὴ στάση τοῦ ρωμαϊκοῦ δικαίου ἀπέναντι στὴν ὁμοφυλοφιλία: Ἄγαμαι τοὺς παλαιούς Ῥωμαίων νομοθέτας· ἀνδρόγυνον ἐμίσησαν ἐπιτήδευσιν οὐδοί. Φυσικὰ πολλὰ εἶναι οἱ εἰδήσεις καὶ ἀπὸ τοὺς κοσμικούς, καὶ ἰδίως τοὺς ἔθνικούς, συγγραφεῖς: Δίων Χρυσόστομος, Λουκιανός, Ἰουλιανός, Λιβάνιος — συχνὰ εἶναι ἰδιαίτερα οἱ μαρτυρίες γιὰ τὴν ἀνδρική πορνεία.²⁰

Τέλος ἔχουμε τὴν παράδοση τοῦ ρωμαϊκοῦ δικαίου. Ἡ ἀντιμετώπιση τῆς ὁμοφυλοφιλίας ἀπὸ τὸ προχριστιανικὸ ρωμαϊκὸ δίκαιο εἶναι ἓνα μεγάλο κεφάλαιο, ἢ διαπραγματεύση τοῦ ὁποίου

17. Σέξτος Ἐμπειρικός, *Πυρρώνειοι ὑποτυπώσεις*, 1.152 (Bury).

18. Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς, *Παιδαγωγός*, 3.3: ΒΕΠΕΣ, 7, 199.

19. Βλ. συναγωγή τῶν χωρίων στους: Κουκουλέ, κυρίως σελ. 507-508, 511-512 καὶ Dalla, σελ. 138-139, 149-150. Πρόκειται κυρίως γιὰ τὸν *Παιδαγωγόν*, 2.10 («Τίνα διαληπτέον περὶ παιδοποιίας»: ΒΕΠΕΣ, 7, 168-182), 3.2-4 («Ὅτι οὐ χρὴ καλλωπίζεσθαι», «Πρὸς τοὺς καλλωπιζομένους τῶν ἀνδρῶν», «Τίσι συνδιατριπτέον»: ΒΕΠΕΣ, 7, 191-203).

20. Κουκουλέ, σελ. 507-508, 512. Γιὰ τὴν πορνεία βλ. κυρίως Δίων Χρυσόστομος, *Εὐβοϊκός ἢ Κυνηγός*, 7.133 (πρβλ. καὶ Dalla, σελ. 136 σημ. 3) — πέρα βέβαια ἀπὸ τῆς μνεῖς στους ἀπολογητὲς ποὺ εἶδαμε ἤδη καὶ τῆς πολλῆς ἀναφορῆς ποὺ περιέχονται στὸν Κλήμεντα, στὰ κεφάλαια ποὺ μνημονεύονται στὴν προηγουμένη σημείωση. — Δὲν γίνεται ἐδῶ εἰδικώτερη ἀναφορὰ στους Λατίνους πατέρες καὶ ἐκκλησιαστικούς συγγραφεῖς: βλ. Dalla, κυρίως σελ. 135-151.

ἐκφεύγει βέβαια ἀπὸ τὰ πλαίσια αὐτῆς τῆς εἰσηγήσεως.²¹ Παρὰ δὲ Ῥωμαίους ἀπαγορεύεσθαι νόμῳ τοῦτο πράττειν ἀνδρόγυνον ἐμίσησαν ἐπιτήδευσιν οὗτοι: μὲ τὸν κίνδυνον νὰ γίνουμε ὑπερβολικὰ σχηματικοί, θὰ μπορούσαμε νὰ παρατηρήσουμε ἀπλῶς ὅτι τὸ ρωμαϊκὸ δίκαιο πράγματι ἀντιμετώπιζε μὲ δυσμένεια ἢ τοῦλάχιστον μὲ ἐπιφύλαξιν τὴν ὁμοφυλοφιλία καὶ τὶς ὁμοφυλόφιλες γενικὰ πρακτικῆς — χωρὶς ἐν τούτοις καὶ νὰ τὴν ἔχη ἀναγάγει καθ' ἑαυτὴν σὲ ἔγκλημα. Ἐνδιαφέρεται ὅμως νὰ ἀσκήσῃ πρόληψιν ἢ καταστολὴν σὲ ὠρισμένες ἐκδηλώσεις τῆς, ἰδίως σὲ εἰδικὲς μορφὰς σχέσεων ἢ σὲ περιπτώσεις ποὺ ἀπὸ τὴν φύση τους μπορούσαν νὰ προκαλέσουν κοινωνικὴ ἀναταραχὴ, προσβολὴ τῆς δημόσιας τάξεως ἢ δημόσιο σκάνδαλο (π.χ. μὲ τὴν χρῆσιν γυναικείων ἐνδυμάτων ἀπὸ ἄνδρες), κλονισμό τῆς (στρατιωτικῆς π.χ.) πειθαρχίας ἢ ἄλλως τῆς στρατιωτικῆς τιμῆς ἢ ἀρετῆς (*pudor militis*), καὶ κυρίως σὲ περιπτώσεις ὅπου ἡ ἀσκηση τῆς ὁμοφυλοφιλίας συνδέεται μὲ τὴν τέλεση ἄλλων ἐγκλημάτων.

Κυρίως πρόκειται γιὰ τὴν ἐπίτευξιν ὁμοφυλόφιλης συνουρέσεως διὰ τῆς βίας, ἡ ὁποία γεννᾷ ἀστικὴν (*actio iniuriarum*) καὶ ποινικὴν (*lex Iulia de vi publica*) εὐθύνην: *Si quis tam feminam quam masculum, sive ingenuos sive libertinos, impudicos facere adtemptavit, iniuriarum tenebitur...* (D. 47. 10. 9 § 4 Ulpianus). *Praeterea punitur huius legis poena, qui puerum vel feminam vel quemquam per vim stupraverit* (D. 48. 6. 3 § 4 «Ad legem Iuliam de vi publica» Marcianus). *Et eum, qui puerum ingenuum rapuit, puniendum divus Pius rescripsit in haec verba...* (D. 48. 6. 6 Ulpianus). *Eum autem, qui per vim stuprum intulit vel mari vel feminae, sine praefinitione huius temporis accusari posse dubium non est, cum eum publicam vim committere nulla dubitatio est* (D. 48. 5. 30[29] § 9 Ulpianus). Σὲ κάποιον στάδιο φαίνεται ὅτι ἡ ποινὴ γιὰ τὴν περίπτωσιν αὐτὴ εἶναι θάνατος, ὅπως τοῦλάχισ-

21. Ἀρκοῦμαι σὲ γενικὴ παραπομπὴ στὶς εἰδικώτατες ἐργασίαι τῶν Dalla, σελ. 5-131 καὶ Cantarella, «Etica». Βλ. καὶ Troianos, «Homosexualität», σελ. 30-33 καὶ τοῦ ἴδιου, Ὁ Πονάλιος, σελ. 16-17.

στον προκύπτει από μία *sententia* που προσγράφεται στον 'Ιούλιο Παῦλο και δὲν ἔχει περιληφθῆ στον Πανδέκτη: *Qui masculinum liberum inuitum stupraverit, capite punietur* (Pauli Sententiae 2. 26. 12· πρβλ. 2. 26. 13, ὅπου κυρώσεις, ποινικὲς καὶ ἀστικὲς, φαίνεται νὰ προβλέπωνται πλέον καὶ γιὰ τὴν ἀπλῆ (ἐκούσια) ὁμοφυλόφιλη δραστηριότητα, ἀλλὰ τὴν παθητικὴ: *Qui voluntate sua stuprum flagitiumque impurum patitur, dimidia parte bonorum suorum multatur nec testamentum ei ex maiore parte facere licet*).²² Τὸ ἴδιο καὶ γιὰ τὴν περίπτωση τῆς ἀποπλανήσεως ἀνηλίκου (*puer praetextatus* = κάτω τῶν 17 ἐτῶν): *Qui puero <praetextato> stuprum <aliudve flagitium> abducto ab eo vel corrupto comite persuaserit, [aut] mulierem puellamve interpellaverit quidve pudicitiae corrupendae [D. impudicitiae] gratia fecerit, donum praebuerit pretiumve, quo id [D. is] persuadeat, dederit, perfecto flagitio capite punitur, imperfecto in insulam deportatur: corrupti comites summo supplicio adficiuntur* (D. 47. 11. 1 § 2 = Pauli Sententiae 5. 4. 14).²³

Ἀπὸ τὴν περίοδο τῆς δημοκρατίας τὸ κυριώτερο σχετικὸ μὲ τὴν ὁμοφυλοφιλία νομοθέτημα φαίνεται ὅτι εἶναι μία *lex Scantinia*, ἢ ἴσως ὀρθότερα *Scatinia*, γιὰ τὴν ὁποία, στὴν πραγματικότητά, ἐλάχιστα γνωρίζουμε. Ἀπὸ τὶς ἀρχὲς τῆς αὐτοκρατορίας ἔχουμε, ὅπως εἶναι γνωστό, γιὰ τὰ ἐγκλήματα που σχετίζονται μὲ τὴν γαμικὴ ἠθικὴ καὶ τὴν γενετήσια ἐν γένει ζωὴ, τὸν περι-

22. Ἐκδ. Krueger εἰς P. Krueger - Th. Mommsen - G. Studemund, *Collectio librorum iuris anteiustiniani*, II, Βερολίνο 1878, σελ. 76 = *Collectio legum Mosaicarum et Romanarum* 5.2.1-2.

23. Krueger, σελ. 112. Ἐντὸς () θέτω τὶς λέξεις που παραλείπονται στὸ κείμενο τοῦ Πανδέκτη, ἐντὸς [] τὶς λέξεις που προστίθενται στὸν Πανδέκτη ἢ τὶς οὐσιωδῶς διαφορετικὲς γραφὲς τοῦ Πανδέκτη. — Τὸ ἐγκλημα τιμωρεῖται κατὰ τὴν *extra ordinem* διαδικασίᾳ: *Troianos* (ἀνωτέρω σημ. 21), σελ. 16 καὶ 32 ἀντίστοιχα· ἡ διάταξη περιέχεται στὸν τίτλο τοῦ Πανδέκτη «*de extraordinariis criminibus*». Ἡ διάταξη στὰ Βασιλικὰ 60.22.1 § 2 καὶ στὴν «Ἐπιτομὴ» 45.36 καὶ τὴν *Eloga ad Prochiron mutata* 37.39 (βλ. κατωτέρω στὸν οἰκεῖο χῶρο καὶ σημ. 110, 113).

φημο νόμο *lex Iulia de adulteriis* (18 π.Χ.)· μία μαρτυρία από τις Είσηγήσεις του Ίουστινιανού μᾶς πληροφορεῖ ὅτι ὁ νόμος αὐτός ἀντιμετώπιζε καὶ τὴν ὁμοφυλοφιλία, καθ' ἑαυτὴν πλέον, ὡς ἔγκλημα, καὶ μάλιστα μὲ πρόβλεψη θανατικῆς ποινῆς: *Item lex Iulia de adulteriis coercendis, quae non solum temeratores alienarum nuptiarum gladio punit, sed etiam eos, qui cum masculis infandam libidinem exercere audent* (I. 4. 18 § 4) ἢ, στὴν ἑλληνικὴ παράφραση τοῦ Θεοφίλου (τὰ «Ίνστιτουῖτα»): «Ἔστι καὶ ὁ *Iulius* ὁ *de adulteriis* τιμωρούμενος οὐ μόνον τοὺς ὕβριζοντας ἀλλότριον γάμον καὶ ὑποβάλλων κεφαλικῆ τιμωρίᾳ, ἀλλὰ γὰρ καὶ τοὺς ἄρρεσι μιγνυμένους.²⁴

Ἡ μαρτυρία ὅμως εἶναι ἐξαιρετικὰ ὑποπτη καὶ ἔχει ἔντονα ἀμφισβητηθῆ. Θὰ μποροῦσε νὰ εἶναι ἐκ τῶν ὑστέρων ἐπινόηση, μὲ δεδομένη μάλιστα τὴν πολιτικὴ τοῦ Ίουστινιανοῦ στὴν ποινικὴ ἀντιμετώπιση τῆς ὁμοφυλοφιλίας, ὅπως θὰ τὴν γνωρίσουμε ἐν συνεχείᾳ, ἢ νὰ πρόκειται γιὰ ἀπλῆ ἀκυρολεκτικὴ γενίκευση τῶν συγκεκριμένων περιπτώσεων, ὅπου, ὅπως εἶδαμε, ἡ ὁμοφυλοφιλία συνδεομένη μὲ τὴν τέλεση ἄλλων ἐγκλημάτων, ἐπισύρει πράγματι καταδίκην σὲ θανατικὴ ποινή.²⁵

Αὐτὲς εἶναι σὲ γενικὲς γραμμὲς —ἀπὸ ἀποψη θρησκευτικῶν καὶ ἰδεολογικῶν ἀρχῶν, κοινωνικῆς πρακτικῆς καὶ δικαίου— οἱ παραδόσεις γιὰ τὴν ὁμοφυλοφιλία ποὺ κληρονομεῖ ἡ χριστιανικὴ ρωμαϊκὴ αὐτοκρατορία.

* * *

24. E. C. Ferrini, *Institutionum graeca paraphrasis Theophilo Antecessori vulgo tributa*, Βερολίνο 1884-1897, σελ. 491 = *JGR*, τ. 3, 268.

25. Dalla, σελ. 102-103, 187-190· Cantarella, σελ. 275-277.—'Αντίθετα, δὲν ἀμφισβητεῖται ὅτι προβλέπεται ποινικὴ κύρωση γιὰ τὴ «διευκόλυνση ἀλλοτρίας ἀκολασίας», ποὺ περιλαμβάνει ρητὰ καὶ ὁμοφυλόφιλες πράξεις: *Qui domum suam, ut stuprum adulteriumve cum aliena matre familias vel cum masculo fieret, sciens praebuerit...*, *cuiuscumque sit condicionis, quasi adulter puniatur* (Papinianus)· ἡ διάταξη ἔχει περιληφθῆ στὸν τίτλο τοῦ Πανδέκτη «ad legem Iuliam de adulteriis coercendis» (D. 48. 5. 9 [8] pr.) > Βασιλικὰ 60.37.10 (κατωτέρω σημ. 106).

Τὸ παλαιότερο νομοθέτημα ποὺ ἀντιμετωπίζει ποινικά τὴν ὁμοφυλοφιλία στὴν χριστιανικὴ πλέον αὐτοκρατορία εἶναι μία διάταξη τῶν αὐτοκρατόρων Κωνσταντίου καὶ Κώνσταντος τοῦ ἔτους 342, ποὺ προβλέπει τὸν θάνατο ὡς ποινὴ τῆς ὁμοφυλοφιλίας: *Cum vir nubit in feminam, femina viros proiectura quid cupiat* [?], *ubi sexus perdidit locum, ubi scelus est id quod non proficit scire, ubi Venus mutatur in alteram formam, ubi amor quaeritur nec videtur, iubimus insurgere leges, armari iura gladio ultore, ut exquisitis poenis subdantur infames, qui sunt vel qui futuri sunt rei* (C. Theod. 9. 7. 3 = C. 9. 9. 30[31]).²⁶

Πρόκειται γιὰ μία ἐξαιρετικὰ ἀσυνήθιστη «ποιητικὴ» διατύπωση ἐνὸς ποινικοῦ νόμου, ποὺ ξεπερνᾷ τὰ ὅρια τῆς ἀπλῆς ρητορικῆς τῶν νομικῶν διατάξεων: ἐκεῖ ποὺ ὁ ἄνδρας γίνεται γυναίκα σὲ παράδοξους «γάμους», ἐκεῖ ποὺ τὸ φύλο ἔχει πιά χάσει τὴν θέση του, ἐκεῖ ποὺ ἡ Ἄφροδίτη ἀλλάζει μορφή, ἐκεῖ ποὺ ὅσο κι ἂν ἀναζητῆ κανεῖς τὸν ἔρωτα δὲν τὸν βρίσκει, ἐκεῖ ποὺ τὸ ἔγκλημα εἶναι πιά τέτοιο ποὺ καλύτερα νὰ μὴ γίνεται λόγος γι' αὐτό, ἐκεῖ πλέον πρέπει νὰ ἐγερθοῦν οἱ νόμοι καὶ τὸ δίκαιο νὰ ὀπλισθῆ μὲ τὴν σπάθη τῆς ἐκδικήσεως! Ἴσως τὸ τελευταῖο νὰ μὴ εἶναι ἀπλὸ φραστικὸ σχῆμα, ἀλλὰ νὰ ὑποδηλώνη, ὅπως ἔχει ὑποδειχθῆ,²⁷ καὶ τὸν τρόπο ἐκτελέσεως τῆς ποινῆς: διὰ τοῦ ξίφους θάνατος· ἐν τούτοις ἡ τελικὴ μνεία «ἐξιδιασμένων ποινῶν» (*exquisitis poenis*) φαίνεται νὰ ὀδηγῆ μᾶλλον πρὸς ἄλλες μορφές ἐκτελέσεως. Ἡ διάταξη ἀποδόθηκε, ἴσως κάπως ὑπερβολικά, σὲ ἐκκλησιαστικὴ, ὄχι ἀπλῶς ἐπίδραση, ἀλλὰ ὑπαγόρευση, καὶ συνδέθηκε μὲ τὸ πρόσωπο τοῦ Ἀθανασίου, ὁ ὁποῖος εἶχε πράγματι συναντηθῆ μὲ τὸν Κώνσταντα ἕνα ἢ δύο μῆνες πρὶν ἀπὸ τὴν ἐκδοσὴ της. Ἐν τούτοις οὔτε τὸ πνεῦμα καθ' ἑαυτὸ τῆς διατάξεως, ὅπως αὐτὴ ἔχει διατυπωθῆ, οὔτε τὸ φραστικὸ της εἶναι γνησίως ἐκκλησιαστικά,²⁸ ἂν καὶ κάποια λεκτικὰ σχήματα μπορεῖ βέβαια

26. Dalla, σελ. 167-170, 186-187· Cantarella, σελ. 279-280.

27. Τρωιάνος, *Ὁ Πωιάλιος*, σελ. 17· πρβλ. Dalla, σελ. 169· Cantarella, σελ. 280.

28. Βλ. Dalla, σελ. 168-169.

νά άνιχνευθοῦν καί σέ χριστιανούς συγγραφείς (πρβλ. π.χ. κοινή δέ αὐτοῖς άφροδίτη δημεύεται: Κλήμης ὁ Ἄλεξανδρεὺς, Παιδαγωγός, 3. 3).²⁹

Δέν γνωρίζουμε πολλά γιά τήν τύχη, στήν πράξη, αὐτῆς τῆς ποινικῆς διατάξεως. Μία δεύτερη διάταξη, πού έπαναλαμβάνει στήν οὐσία τήν ποινική πρόβλεψη τῆς προηγούμενης, εκδίδεται μετὰ ἀπό μισόν αἰῶνα, τὸ 390, ἐπὶ αὐτοκρατόρων Βαλεντινιανοῦ, Θεοδοσίου καί Ἀρκαδίου. Ἡ διάταξη, διατυπωμένη μὲ άρκετὴ νομική ρητορεία, τοῦλάχιστον στήν άρχική μορφή της, ἀλλὰ ἔχι καί μὲ τήν ποιητική διάθεση τῆς προηγούμενης, προσδιορίζει αὐτὴ τὴ φορά, καί τὸν ἐξειδικιαμένο τρόπο εκτελέσεως τῆς ποινῆς: θὰ ἐξιλεώσουν ἓνα τέτοιο ἔγκλημα μὲ τήν εκδίκηση τῆς φλόγας, ἐνώπιον τοῦ λαοῦ (*huiusmodi scelus spectante populo flammae vindicibus expiabunt*). Δέν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι ἐδῶ πρόκειται γιά κυριολεκτική ἀναφορά στὸν τρόπο εκτελέσεως: διὰ πυρᾶς θάνατος, μὲ δημοσία εκτέλεση, πού ἀνήκει στὰ *summa supplicia*. Ἡ διάταξη δὲν θὰ βρῆ τελικὰ τὸν δρόμο πρὸς τήν Ιουστινιάνεια κώδικοποίηση, θὰ διασωθῆ ὅμως στήν άρχική της (πλήρη) μορφή στήν *Collatio legum Mosaicarum et Romanarum*: σὲ μία συντομευμένη μορφή θὰ περιληφθῆ στὸν Θεοδοσιανὸ Κώδικα καί στήν *Lex Romana Wisigothorum*: *Omnes, quibus flagitii usus est virile corpus muliebriter constitutum alieni sexus damnare patientia, nihil enim discretum videntur habere cum feminis, huiusmodi scelus spectante populo flammae vindicibus expiabunt* (*Cod. Theod. 9. 7. 3*).³⁰

29. ΒΕΠΕΣ, 7, 199. Πάντως πρόκειται γιά κοινούς ρητορικούς τόπους: πρβλ. π.χ. *Usus Veneris in eo moderatus fuit* (*Historia Augusta, Alex. Sever.*, 39.2)· βλ. πλῆθος παραδειγμάτων στὰ ἐν χρῆσει λεξικά τῆς άρχαίας ἑλληνικῆς καί τῆς λατινικῆς s. vv. «άφροδίτη», «Venus» (πρβλ. ἐδῶ σημ. 94: ἀμφίβολον Ἄφροδίτην μεταδιώκων Λουκιανός).

30. = *Lex Romana Wisigothorum* (*Breviarium Alaricianum*) 9.4.5 (*Haenel*)· πρβλ. *M. Conrat (Cohn), Breviarium Alaricianum, Λειψία 1903*, σελ. 552. Τὸ πλήρες κείμενο στήν *Collatio*, 5. 3.1-2, παραλληλιζόμενο μὲ τήν ποινική διάταξη τοῦ Λευιτικοῦ. Γιά τὴ διάταξη καί τὸ κείμενο: *Dalla*, σελ. 165-167, 170-174, 182-184· *Cantarella*, σελ. 280-283.

Δέν φαίνεται νά ἔχη ὁποιοδήποτε ἔρεισμα ἢ ἀποψη πού θέλει ὡς ἐμπνευστή τοῦ νομοθετήματος αὐτοῦ τόν Ἄμβρόσιο Μεδιολάνων — ἀντίθετα μάλιστα ὑπάρχουν καί κάποιες ἀντενδείξεις. Ὁμως εἶναι πιθανώτατο ὅτι τὸ νομοθέτημα συνδέεται — ὡς ἀφορμὴ ἢ ὡς συνέπεια — μὲ ἓνα σοβαρὸ καί πασίγνωστο ἱστορικὸ γεγονός πού συνέβη ἐκείνη ἀκριβῶς τὴν χρονιά, καί στὴν τελικὴ ἔκβαση τοῦ ὁποίου γνωρίζουμε ὅτι εἶχε πράγματι ἀνάμειξη (ἀλλὰ πρὸς ἄλλη κατεύθυνση) ὁ ἅγιος Ἄμβρόσιος. Πρόκειται βέβαια γιὰ τὴν σφαγὴ στὸν ἱππόδρομο τῆς Θεσσαλονίκης, πού διατάχθηκε ἀπὸ τὸν Θεοδοσίον Α', ὕστερα ἀπὸ μία τοπικὴ ἐξέγερση κατὰ τὴν ὁποία εἶχε φονευθῆ ὁ Γότθος στρατιωτικὸς διοικητῆς (*magister militum*) τοῦ Ἰλλυρικῶν Βουθέριχος — κατὰ τὴ σφαγὴ βρῆκαν τὸν θάνατο 7.000 ἢ, κατ' ἄλλους, 15.000 Θεσσαλονικεῖς. Τὰ βαθύτερα αἷτια τῆς ἐξεγέρσεως τῶν Θεσσαλονικέων μπορεῖ, καί ἔχει προταθῆ, νά ἀναζητηθοῦν στὴν δυσαρέσκεια τῶν πολιτῶν κατὰ τοῦ στρατοῦ, λόγω τῆς οἰκονομικῆς καί κοινωνικῆς ἐπιβαρύνσεως πού συνεπήγετο ἢ ἐγκατάστασή του στὴν πόλη (τοῦ ὄντος μετ' αὐτοῦ στρατιωτικοῦ πλήθους διὰ μιᾶς ταράξαντος τὴν πόλιν, ἐστασίασαν καὶ ὕβρισαν τὸν βασιλέα οἱ Θεσσαλονικεῖς)³¹ ἢ στὰ πλαίσια τοῦ ἀντιγερμανισμοῦ πού ἐπικράτησε στὰ τέλη τοῦ 4ου αἰῶνα σὲ ἀντίδραση πρὸς τὴν φιλογοθθικὴ πολιτικὴ τοῦ Θεοδοσίου Α'. Ἄλλὰ οἱ συγγραφεῖς συμφωνοῦν ὅτι ἀφορμὴ τῆς ὑπῆρξε ἢ σύλληψη γιὰ ὁμοφυλοφιλικές δραστηριότητες ἐνδὸς ἐξαιρετικὰ δημοφιλοῦς ἠνιόχου τοῦ ἱπποδρόμου καί ἡ ἄρνηση τοῦ στρατιωτικοῦ διοικητῆ νά τὸν ἀπελευθερώσῃ γιὰ νά ἀγωνισθῆ στὶς ἐπικείμενες ἀρματοδρομίες — σύμφωνα μὲ τὴν μαρτυρία τῶν πλησιέστερων χρονικῶν πηγῶν (Σωζομενός, Θεοδώρητος Κύρου: γράφουν μία πεντηκονταετία περίπου μετὰ τὰ γεγονότα).³²

31. Μαλάλας, 13 [§ 43]: ἔκδ. Βόννης 347· πρβλ. E. Jeffreys - M. Jeffreys - R. Scott, *The Chronicle of John Malalas: A Translation* (= *Byzantina Australiensia* 4), Μελβούρνη 1986, σελ. 188.

32. Σωζομενός, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία*, 7.25 (PG 67, 1493)· Θεοδώρητος, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία*, 5.17 κέ. (PG 82, 1231)· πρβλ. καὶ Ρου-

Ἐκ τῶν συνδυασμῶν τῶν κειμένων τῶν δύο προϊουστινιανείων νομοθετημάτων, περισσότερο μάλιστα ὅταν διαβάξῃ κανεὶς ἀνάμεσα στίς γραμμές τους, μὲ τίς ἱστορικές μαρτυρίες, μποροῦμε νὰ ἐντοπίσουμε τὸ κύριο χαρακτηριστικὸ τῶν ρυθμίσεων αὐτῶν: Δὲν εἶναι ἀκριβῶς ἡ ὁμοφυλοφιλία ἐν γένει ἢ ὁποία πλήττεται, ἀλλὰ ἡ παθητικὴ ὁμοφυλοφιλία. Τὸ ἐγκλημα τελοῦν, ὅπως λέγουν τὰ κείμενα, οἱ ἄνδρες ποὺ ἔχουν γενετήσια ζωὴ «δικὴν γυναικὸς» (*cum vir nubuit in feminam*), ποὺ ὑποτάσσουν τὸ ἀνδρικό σῶμα παραδίδοντάς το εἰς ἕτερον, ὡς γυναικεῖο (*virile corpus muliebriter constitutum alieni sexus dampnare patientia*). Διάχυτο εἶναι τὸ πνεῦμα ὅτι τὸ προστατευόμενον ἔννομο ἀγαθὸ εἶναι ὁ ἀνδρισμὸς, ὁ pudor viri, ἡ ἀξία τοῦ ἀνδρὸς ποὺ στηρίζει τὴν πολιτείαν, τὸ *sacrosanctum hospitium virilis animae* ποὺ ὠδήγησε τὴν Ρώμην στὴν δόξαν καὶ τὴν ἀνέδειξε μητέρα τῶν ἀρετῶν (*urbem Romam virtutum omnium matrem*), ὅπως διαβάζουμε στὸ ἀρχικὸ (πλήρες) κείμενο τῆς διατάξεως τοῦ ἔτους 390.

Τί κρύβεται, στὸ πρακτικὸ ἐπίπεδο, πίσω ἀπὸ τὴν διακεκριμένη αὐτὴ μεταχείριση; Πιθανώτατα τὸ γεγονός ὅτι ἄμεσος σκοπὸς τῶν νομοθετημάτων αὐτῶν εἶναι ἡ καταπολέμησις τῆς ἀνδρικῆς πορνείας, φαινομένου ποὺ τὴν ἐποχὴ ἐκείνη ἔχει προσλάβει μεγάλες διαστάσεις. Ὅπως ἤδη ἀναφέραμε, τὸ θέμα τῆς ἀνδρικῆς πορνείας εἶναι τὸ κατ' ἐξοχὴν θέμα ποὺ θίγουν σὲ σχέση μὲ τὴν ὁμοφυλοφιλίαν οἱ ἐθνικοὶ καὶ χριστιανοὶ συγγραφεῖς.

Εἶδαμε ἤδη ὠρισμένες παλαιότερες μαρτυρίες. Ὁ Δίων ὁ Χρυσόστομος στὸν *Εὐβοϊκὸν* ἔχει μιλήσει περὶ τῶν «προϊστάντων αἰχμάλωτα σώματα παιδῶν ἐπ' οἰκημάτων ῥυπαρῶν» στὸ νησί. Ὁ Λιβάνιος θὰ μιλήσῃ γιὰ τοὺς «μισθὸν διὰ τὴν ὥραν λαμβάνοντας», γιὰ τοὺς «ἐπὶ οἰκήματος καθημένους, οἵτινες ἐχαλέπαινον, κίναιδοι ὀνομαζόμενοι», γιὰ ἓνα εἰδικὸ προαγωγὸ «νέων καλῶν», τὸν

φῖνος, *Historia Ecclesiastica*, 2.18 (PL 21, 525).— Γιὰ τὸ ὅλο θέμα βλ. τελευταῖα: Εὐ. Χρυσός, «Ἡ σφαγὴ τῶν Θεσσαλονικέων τὸ 390», *Χριστιανικὴ Θεσσαλονίκη: ἀπὸ τοῦ ἀποστόλου Παύλου μέχρι καὶ τῆς Κωνσταντινείου ἐποχῆς* (Β' Ἐπιστημονικὸ Συμπόσιον), Θεσσαλονίκη 1990, σελ. 91-105.

Σαβινιανό.³³ Είναι άφθονες οί λατινικές μαρτυρίες για τούς *publici cinaedi*.³⁴ Έχει ήδη παρατεθῆ άνωτέρω τὸ «τυπικό» για τὸ θέμα χωρίο τοῦ άπολογητῆ Ἰουστίνου: *ὀρώμεν ἐπὶ πορνεία προάγοντας οὐ μόνον τὰς κόρας, ἀλλὰ καὶ τούς ἄρσενας· ἰδιαίτερα ἐνοχλεῖ τὸν άπολογητῆ ἡ θεσμοποίηση τῆς καταστάσεως αὐτῆς: Καὶ τούτων μισθοὺς καὶ εἰσφορὰς καὶ τέλη λαμβάνετε, δέον ἐκκόψαι ἀπὸ τῆς ὑμετέρας πολιτείας*.³⁵ Πράγματι οί μαρτυρίες για τὴν ἐπίσημη φορολόγηση τῆς δραστηριότητας αὐτῆς άφθονοῦν, ἰδίως στὶς λατινικές πηγές.³⁶ Ἀφθονία μαρτυριῶν για τὴν άνδρική πορνεία ἐντοπίζεται στὸν Κλήμεντα τὸν Ἀλεξανδρέα: *ἐπὶ τέγους ἐστᾶσι παρ' αὐτοῖς τὴν σάρκα τὴν ἐαυτῶν εἰς ὕβριον ἡδονῆς πιπράσκουσαι γυναῖκες, καὶ παῖδες ἀρνεῖσθαι τὴν φύσιν δεδιδασμένοι προσποιοῦνται γυναῖκας... κοινῆ δὲ αὐτοῖς ἀφροδίτη δημεύεται, συνέστιος τρυφή. ὦ τοῦ ἔλεεινοῦ θεάματος, ὦ τοῦ ἀρρήτου ἐπιτηδεύματος*.³⁷ Τὸ ἴδιο ὁμως καὶ στοὺς συγχρόνους περίπου πρὸς τὰ νομοθετήματα πού μᾶς άπασχολοῦν ἐδῶ ἐκκλησιαστικούς πατέρες. Ὁ ἅγιος Ἰερώνυμος: *Inter scorta quoque in fornicibus spectaculorum pueri statuerint publicae libidini expositi*.³⁸ Ὁ Ἀστέριος Ἀμασειας θά μιλήσῃ για τούς άνδρογύνους πού παρέχουν ὄνιον τῷ δήμῳ τὴν ὄραν,³⁹ ὁ Ἰσίδωρος ὁ Πηλουσιώτης για άνδρογύνους πού καλλωπίζονται για νά άγρεύσουν άνδρες,⁴⁰ — ἀλλὰ

33. Δίων: 7.133 (PG 6, 369). Λιβάνιος: «Έχων τις γυναῖκα καὶ ὦν ὑπὸ πατρὶ άπεδήμησε» 42 (Förster, τ. 7, σελ. 573)· «Πρὸς Ἀριστείδην ὑπὲρ τῶν ὀρχηστῶν» 39 (Förster, τ. 4, σελ. 444)· «Υπὲρ Θαλασσίου» 28 (Förster, τ. 3, σελ. 321).

34. Dalla, σελ. 175-182.

35. Ὅπου άνωτέρω σημ. 14.

36. Dalla, σελ. 175 κέ., ὅπου καὶ οί σχετικές παραπομπές.

37. Ὅπου άνωτέρω σημ. 29.

38. Comment. in Isaiam prophetam I.2.7 (PL 24, 48): Dalla, σελ. 180, σημ. 48.

39. PG 40, 221.

40. PG 78, 776: *θηρῶσι γὰρ διὰ τοῦ καλλωπισμοῦ... αἱ γυναῖκες καὶ οἱ άνδρόγυνοι τούς άνδρας (ἐπιστολή III.66 «τῷ αὐτῷ» = «Νείλω διακόνῳ»)*. Πρβλ., αὐτόθι, 525: *Οὐδεῖς, ὡς ἐγῶγε οἶμαι, άνδρεῖον ἔχων φρόνημα καὶ*

τὸ τελευταῖο δὲν εἶναι ἀπαραίτητο νὰ ἀναφέρεται σὲ ἐπαγγελματική πορνεία.

Πλήθος μαρτυριῶν στοὺς μεγάλους πατέρες, τὸν Γρηγόριο τὸν Ναζιανζηνὸ ἢ τὸν Ἰωάννη τὸν Χρυσόστομο, γιὰ τὴν ὁμοφυλοφιλία δὲν εἶναι πάντοτε εὐκολο νὰ διαγνωσθῇ ἂν ἀναφέρονται ἀπλῶς σὲ ὁμοφυλόφιλη δραστηριότητα ἢ συγκεκριμένα σὲ ἐπαγγελματική πορνεία: *ἀβρῶν κλάσεις τε παίδων / κινουμένων ἀνάνδρως / καὶ παρθένων ἔλιγμους / γυμνουμένων ἀθέσμως*⁴¹ ὁμῶν δὲ ποῖον δι' ἡμᾶς κατωρχήσατο μειράκιον ἀσελγές, αἰσχρὰ λυγιζόμενον καὶ καμπτόμενον;⁴² Στὸν Χρυσόστομο ἡ ἔννοια τοῦ πορνευομένου ἀνδρὸς (ὅπως ἄλλωστε καὶ τῆς πορνευόμενης γυναίκας) συχνὰ συνάπτεται πρὸς τὸ προσφιλές του θέμα τῆς καταδίκης τῶν δημοσίων θεαμάτων: *καὶ γυναῖκες ἐκεῖ πορνεύμεναι, ἄνδρες ἡταιρηκότες, νέοι μαλακιζόμενοι, πάντα παρανομίας μεστά, πάντα τερατωδίας, πάντα αἰσχύνης*⁴³ θέατρα συνάγουσι, καὶ πορνῶν ἐκεῖ γυναικῶν χοροὺς εἰσάγοντες καὶ παῖδας πεπορνευμένους καὶ εἰς τὴν φύσιν αὐτὴν ἐνυβρίζοντας... Καὶ μετὰ ὀρχηστῶν καὶ μαλακῶν καὶ μίμων καὶ

τῆς τοῦ ἀνδρὸς προσηγορίας ἀξίος, τῇ τῶν ἀνδρογύνων θέα ἀλίσκεται, τῶν τὸν ἀνθρώπινον ἐξορχουμένων βίον, καὶ τὸ τηρικαῦτα μάλιστα εὐδοκιμούντων, ἡρίκα ἂν ὡς μάλιστα ἐκκαυθῶσιν (ἐπιστολὴ Π.82 «Ἰωάννη σχολαστικῶ»). Γιὰ τὸ ἐξορχουμένων τὸν ἀνθρώπινον βίον πρβλ. τὸν Ἀμφιλόχιου Ἰκονίου: *τῶν ἀρρένων τὴν δόξαν ἐξορχούμενοι* (κατωτέρω σημ. 47).

41. Γρηγόριος ὁ Θεολόγος, «Περὶ ἑαυτοῦ ἔπη ἱστορικά», 88.89-90: ΒΕΠΕΣ, 62, 198 = *Ἔργα*, 10 (ἐπιμ. Ἰγν. Σακαλῆς), Θεσσαλονίκη 1986, σελ. 414.

42. «Πρὸς Ἀρειανὸς καὶ εἰς ἑαυτόν» (λόγος 33), 3: ΒΕΠΕΣ, 60, 29 = *Ἔργα*, 2 (ἐπιμ. Π. Χρήστου), Θεσσαλονίκη 1985, σελ. 94-96. Πρβλ. αὐτόθι: *καὶ καθύβρισε μέχρι τῶν ἀθεάτων καὶ ἀσεβῶν ὄψεσι προῦθηκε θέαν ἔλεσην καὶ τοῦ σοδομιτικοῦ πυρὸς ἀξίαν*. Ὁ Γρηγόριος θὰ ἐπικρίνη καὶ τοὺς ὁμοφυλοφιλικούς μύθους γιὰ τοὺς θεοὺς τῆς ἀρχαίας θρησκείας: *Τίνων ἔρωτες, εἶπέ μοι, καὶ ἀρρένων; / δεῖ γὰρ πλέον τι τοὺς θεοὺς ὁμῶν ἔχειν. / Τίνων Φρυγίσκοι μείρακες καὶ συμπόται / ἡδιστον νέκταρ οἰνοχοῦντες ἐκλύτως;* («Ἐπη ἠθικά. Γ' Περὶ ἀρετῆς β'»), 833-836: ΒΕΠΕΣ, 61, 141 = *Ἔργα*, 9 [ἐπιμ. Ἰγν. Σακαλῆς], Θεσσαλονίκη 1985, σελ. 216).

43. Ὑπόμνημα εἰς τὸ κατὰ Ματθαῖον, 37.6: *Ἔργα*, 10 (ἐπιμ. Ἐλ. Μερετάκης), Θεσσαλονίκη 1978, σελ. 590.

πορνῶν γυναικῶν εὐφημίας ἀπολαύειν θέλεις; εἰπέ μοι... Τί οὖν τοὺς ἡταιρηκότας ἐκείνους εἰσάγεις; καὶ οὐκ εἰσάγεις μόνον, ἀλλὰ καὶ τιμᾶς μυρίαίς καὶ ἀφάτοις δωρεαῖς.⁴⁴ Ἐπεὶ καὶ οἱ ἐν τοῖς θεάτροις διδῶσι καὶ παισὶ πεπορνευμένοις καὶ ἑτέροις τοῖς ἐπὶ σκηνῆς.⁴⁵ πρβλ. Τὴν γοῦν ἡταιρηκυῖαν γυναῖκα καὶ τὸν πεπορνευμένον παῖδα ἂν καλέσῃ τις ἀπὸ τῆς αἰσχίστης πράξεως ταύτης, ἀκατάλλακτος γέγονεν ἐχθρός, ἅτε τὰ μέγιστα ἡδικηκῶς.⁴⁶ Καὶ ὁ Ἄμφιλόχιος Ἰκονίου: *Ναὶ μὴν ἐκεῖνο σφόδρα σοι τηρητέον* / *μίσει θεάτρων, θηρίων, ἵπποδρόμων / ἄσεμνον ᾧδὴν, δύσεριν κακῶν θεῶν / ... / ἀνδρῶν ἀσελγῶν ἀπρεπῆ μαθήματα / ... / Οἱ μὲν γὰρ αὐτῶν αἰσχύνῃς ὑπηρέται / ... / αἰδῶ τεμόντες τοῖς ξυροῖς πρὸ τῶν τριχῶν / ...* / *Ἄλλοι δ' ἐκείνων ἔθνος ἀθλιώτερον, / τῶν ἀρρέων τὴν δόξαν ἐξορχούμενοι, / μελῶν λυγισμοῖς συγκατακλῶντες φύσιν / ἄνδρες γυναικες, ἄρρενες θηλυδραὶ / οὐκ ἄνδρες, οὐ γυναικες ἀψευδεῖ λόγῳ* / *τὸ μὲν γὰρ οὐ μένουσι, τὸ δ' οὐκ ἔφθασαν* / *ὃ μὲν γὰρ εἰσιν οὐ μένουσι τῷ τρόπῳ, / ὃ δ' αὖ κακῶς θέλουσιν οὐκ εἰσι φύσει.* / *Ἄσωτίας αἰνιγμα καὶ γριῖφος παθῶν, / ἄνδρες γυναιξὶ καὶ γυναικες ἀνδράσιν.*⁴⁷ — Τὴν δυσκολία νὰ ἐντοπίσουμε σὲ ποιοῦ βαθμὸ κάθε μαρτυρία ἀναφέρεται τυχὸν (καὶ) σὲ ἐπαγγελματικὴ ἄσκηση πορνείας ἐπιτείνει, βέβαια, γιὰ μᾶς ἡ γνωστὴ παράλληλη χρῆση τῆς λέξεως «πορνεία» στὰ νομικά, κανονικά καὶ πατερικὰ κείμενα ὡς τεχνικοῦ ὄρου, μὲ τὴν ἔννοια ἀπλῶς τῆς ἐκτὸς γάμου (ἢ παλλακείας) συνευρέσεως (ὅταν αὐτὴ δὲν τελεῖται μὲ ὑπανδρὴν γυναῖκα, ὁπότε συνιστᾶ μοιχεία): πρβλ. *Adulter-*

44. Ὑπόμνημα εἰς τὴν Α' Κορινθίους, 12.5: *Ἔργα*, 18 (ἐπιμ. Χριστομάνου Κωνσταντίνου), Θεσσαλονίκη 1979, σελ. 338.

45. Ὑπόμνημα εἰς τὴν Β' Κορινθίους, 13.3: *Ἔργα*, 19 (ἐπιμ. Ν. Τσίρκης), Θεσσαλονίκη 1986, σελ. 372.

46. Πρὸς πιστὸν πατέρα (= «Πρὸς τοὺς πολεμοῦντας τοῖς ἐπὶ τὸ μονάζειν ἐνάγουσιν» Γ'), 7: *Ἔργα*, 28 (ἐπιμ. Π. Χρήστου), Θεσσαλονίκη 1978, σελ. 484.

47. E. Oberg, *Amphilochii Iconiensis Iambi ad Seleucum* (= Patristische Texte und Studien 9), Βερολίνο 1969, σελ. 31-32 (στιχ. 77-99). Στὴν *PG* καὶ στίς ἐκδόσεις πού τὴν ἀκολουθοῦν ἐκδίδεται ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Γρηγορίου τοῦ Ναζιανζηνοῦ: ΒΕΠΠΕΣ, 61, 254-255 = *Ἔργα*, 11 (ἐπιμ. Ἰγν. Σακαλῆς), σελ. 141-143.

rium in nupta admittitur: stuprum in vidua vel virgine vel puero committitur (D. 48. 5. 35[34] § 1 Modestinus).⁴⁸ Σε ώρισμένες περιπτώσεις πάντως διαισθάνεται κανείς ότι στην πραγματικότητα μπορεί να πρόκειται μόνον για άποδοκιμαζόμενους έξεζητημένους τρόπους ή συρμούς στην εμφάνιση ή την συμπεριφορά: "Ο μὲν γὰρ ὄπισθεν ἔχει κόμην νέος ὢν καὶ τὴν φύσιν ἐκθηλώνων καὶ τῷ βλέμματι καὶ τῷ σχήματι καὶ τοῖς ἱματίοις καὶ πᾶσιν ἀπλῶς εἰς εἰκόνα κόρης ἀπαλῆς ἐκβῆναι φιλονεικεῖ." Άλλος δέ τις γεγηρακῶς ὑπεναντίως τούτῳ τὰς τρίχας ξυρῶ περιελών καὶ ἐξωσμένος τὰς πλευράς, πρὸ τῶν τριχῶν ἐκτέμνων [an melius: ἐκτεμῶν ?] τὴν αἰδῶ, πρὸς τὸ ῥαπίζεσθαι ἔτοιμος ἔστηκε, πάντα καὶ λέγειν καὶ ποιεῖν παρεσκευασμένος.⁴⁹ "Ένα ειδικὸ θέμα πού άπασχολεῖ τὸν Χρυσόστομο εἶναι ὁ ἐξαναγκασμὸς τῶν δούλων σὲ άσελγεῖς πράξεις: Πολλοὶ πολλοὺς οἰκέτας ἠνάγκασαν καὶ παῖδας· οἱ μὲν εἰς γάμους εἴλκυσαν μὴ βουλομένους, οἱ δὲ ὑπηρετήσασθαι διακονίαις ἀτόποις καὶ ἔρωτι μαρῶ⁵⁰ — ἢ συνέχιση καὶ μετὰ «τὴν ἐν Χριστῷ ἔλευθερίαν» τοῦ οἰονεὶ ἀξιώματος τῆς ρωμαϊκῆς νομικῆς πρακτικῆς, ὅτι ὁ δοῦλος εἶναι ὑποχρεωμένος νὰ ὑφίσταται τὴν γενετήσια μεταχείριση τὴν ὅποια τοῦ ἐπιφυλάσσει ὁ κύριος: *Impudicitia in ingenuo crimen est, in servo necessitas, in liberto officium*, συμπεριλαμβανομένης, ὅπως σαφῶς προκύπτει, ἀπὸ τὰ φιλολογικὰ κυρίως κείμενα, καὶ τῆς ὁμοφυλόφιλης μεταχειρίσεως⁵¹

48. Dalla, σελ. 106-109. Στὰ ἑλληνικὰ κείμενα γιὰ τὴν άπόδοση τοῦ «stuprum» ἐναλλάσσονται οἱ ὅροι «πορνεία» καὶ «φθορά»· πρβλ. D. 48. 5. 6 § 1 *quod Graeci phorān appellant*. "Έτσι καὶ ἡ άπόδοση τοῦ D. 48. 5. 35 (34) § 1 στὰ Βασιλικά 60. 37. 34 § 1 (κατωτέρω σημ. 106).

49. "Όπου άνωτέρω σημ. 43, σελ. 588-590. Πρβλ. καὶ χωρῖα ὅπως τοῦ Γρηγορίου Νύσσης, «Κατὰ εἰμαρμένης» (ΒΕΠΕΣ, 68, 283), ὅπου καταδικάζεται ἡ άπόδοση στὴν εἰμαρμένη τῶν ἐπιλογῶν τοῦ ἀνθρωπίνου βίου: ...ἢ ἐν γάμῳ ζῆν ἢ τὸν ἄγαμον αἰρεῖσθαι βίον... ἢ άσωτεῦσθαι ἢ τῷ ἔ τ α ι ρ ι κ ῶ βίῳ ἄ π ο θ η λ ὺ ν ε σ θ α ι.

50. Ὑπόμνημα εἰς τὴν πρὸς Φιλῆμονα, 1.2. "Έργα, 24 (έπιμ. Σπ. Μουστάκας), Θεσσαλονίκη 1989, σελ. 154.

51. Dalla, σελ. 37-49 («Aspetti giuridici dell'omoerotismo tra padroni e servi»).

— με ελάχιστους περιορισμούς, κυρίως στο δικαίωμα του κυρίου να εκδίδη τὸν δούλο σὲ πορνεία.⁵²

Αὐτὰ γιὰ τὶς εὐκαιριακὲς μαρτυρίες. Ἡ θεωρητικὴ ἀντιμετώπιση (καὶ καταδίκη, βέβαια) τῆς ὁμοφυλοφιλίας ἀπὸ τὴν ἐκκλησιαστικὴ σκέψη τῆς ἐποχῆς τῶν μεγάλων πατέρων ἀνευρίσκεται καὶ πάλι κατ' ἐξοχὴν στὸ ἔργο τοῦ Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου. Ὅχι τόσο, ὅπως ἴσως θὰ ἀνέμενε κανεὶς, στὶς ὁμιλίες-ὑπομνήματά του στὰ καινοδιαθηκικὰ κείμενα ποὺ περιλαμβάνουν τὶς βιβλικὲς ἀναφορὲς στὴν ὁμοφυλοφιλία,⁵³ ὅσο, κυρίως, στὸν «λόγο» (Γ') *Πρὸς πιστὸν πατέρα ἀπὸ τὴν ἐνότητα* «Πρὸς τοὺς πολεμοῦντας τοῖς ἐπὶ τὸ μονάζειν ἐνάγουσιν»: *Ἄλλ' οὕτω τὸν κολοφῶνα τῶν κακῶν εἶπον, οὐδὲ τὸ κεφάλαιον ἐξεκάλυψα τῆς συμφορᾶς, πολλάκις μὲν ἐλθὼν εἰπεῖν καὶ ἐρυθριάσας, πολλάκις δὲ καὶ αἰσχυρθεὶς. Τί ποτ' οὖν ἐστι τοῦτο; τολμητέον γὰρ ἤδη καὶ λεκτέον αὐτό. ...Τί ποτ' οὖν ἐστι τὸ κακόν;* Ἐρως καινός τις καὶ

52. D. 21.2.34 pr. (Pomponius) *Si mancipium ita emeris, ne prostituatur, et, cum prostitutum fuisset, ut liberum esset* D. 40. 8. 6 (Marcianus) *tantundem dicendum est et si hac lege emerit, ne prostituatur, et prostituere.* Ὁ κανόνας μετατρέπεται σὲ ἀρχὴ γενικῆς ἰσχύος (καὶ ὄχι μόνον γιὰ τὴν περίπτωση ποὺ ὁ δούλος εἶχε πωληθῆ ὑπὸ τὸν ὄρο τῆς μὴ ἐκπορνεύσεως) ἐπὶ Σεπτιμίου Σευήρου: D. 1.12.1 § 8 (Ulpianus) *...hoc quoque officium praefecto urbi a divo Severo datum est, ut mancipia tueatur, ne prostituantur.* Γιὰ τὰ μεταγενέστερα μέτρα πρὸς τὴν κατεῦθυνση τῆς προστασίας τοῦ δούλου στὸ θέμα αὐτὸ βλ. Dalla, σελ. 42 κέ.

53. Ὑπόμνημα εἰς τὴν πρὸς Ῥωμαίους, 5: Ἔργα, 16B (ἐπιμ. Σπ. Μουστάκας), Θεσσαλονίκη 1984, σελ. 406-424: *Πάντα μὲν οὖν ἄτιμα τὰ πάθη, μάλιστα δὲ ἢ κατὰ τῶν ἀρρένων μανία...* [Βλ. καὶ κατωτέρω σημ. 55, 56. Ἀπόσπασμα ἀπὸ τὴν ἐνότητα αὐτὴ παραθέτει καὶ ὁ Ν. Θ. Μπουγάτσος, *Κοινωνικὴ διδασκαλία Ἑλλήνων Πατέρων*, Β', Ἀθήνα 1982, σελ. 253-254 ἀρ. 1622, ὡς τὸ κατ' ἐξοχὴν χρυσοστομικὸ κείμενο γιὰ τὸν «παρὰ φύσιν» ἔρωτα]. — Στὶς δύο ἄλλες περιπτώσεις: α) Ὑπόμνημα εἰς τὴν Α' Κορινθίους, 16. 4: (ἀνωτέρω σημ. 44), 454-455 β) Ὑπόμνημα εἰς τὴν Α' Τιμόθεον, 2. 2: Ἔργα, 23 (ἐπιμ. Ἑλ. Μερετάκης - Ζ. Κατσανεβάκη-Μπίρδα), Θεσσαλονίκη 1986, σελ. 148 εἶναι προφανὲς ὅτι ὁ ἐκκλησιαστικὸς πατὴρ θέλει νὰ ἀποφύγη τὴν ἀναφορὰ στὸ θέμα: περιορίζεται οὐσιαστικὰ στὴν παράθεση τοῦ βιβλικοῦ χωρίου.

παράνομος εἰς τὸν ἡμέτερον εἰσεκώμασε βίον, νόσημα ἐπέπεσε χαλεπὸν καὶ ἀνιάτον, λοιμὸς κατέσκηψε πάντων λοιμῶν χαλεπώτερος, καινὴ τις παρανομία ἐπενοήθη καὶ ἀφόρητος· οὐ γὰρ οἱ θεοὶ μόνον, ἀλλὰ καὶ αὐτοὶ οἱ τῆς φύσεως ἀνατρέπονται νόμοι. Μικρὸν εἰς ἀσελγείας λόγον πορνεία λοιπὸν ...καὶ ἡ τῆς ὕβρεως ταύτης ὑπερβολὴ οὐκέτι ἀφόρητον ποιεῖ φαίνεσθαι τὸ ἀφόρητον, τὴν περὶ τὴν γυναῖκα ἀσέλγειαν... καὶ κινδυνεύει λοιπὸν περιττὸν εἶναι τὸ τῶν γυναικῶν γένος, τῶν νέων ἀντ' ἐκείνων πάντα τὰ ἐκείνων πληροῦντων. Καὶ οὐ τοῦτό πω δεινόν, ἀλλ' ὅτι καὶ μετὰ πολλῆς τολμᾶται τῆς ἀδείας μύσος τοσοῦτον, καὶ νόμος γέγονεν ἡ παρανομία. Οὐδεὶς δέδοικεν, οὐδὲ τρέμει λοιπὸν, οὐδεὶς αἰσχύνεται, οὐδὲ ἐρυθριᾷ, ἀλλὰ καὶ ἐγκαλλωπίζεται τῷ γέλωτι τούτῳ, καὶ μαίνεσθαι δοκοῦσιν οἱ σωφρονοῦντες καὶ παραπαλεῖν οἱ νουθετοῦντες.⁵⁴ Πίσω ἀπὸ τὴν ἀναπόφρευκτες —καὶ ἀκούμενες προφανῶς σὲ κάθε ἐποχῇ— ὑπερβολές γιὰ τὸ καινοφανές καὶ τὸ καθολικὸ τοῦ φαινομένου, μποροῦμε πράγματι νὰ διαβλέψουμε κάποια ἔξαρση, γιὰ τὴν ὁποία, ὅπως εἶδαμε, φαίνεται νὰ συμφωνοῦν καὶ οἱ ἄλλες πηγές. Ἡ πατερικὴ ἀντιμετώπιση βασίζεται βέβαια, ὅπως καὶ μετέπειτα ὅλη ἡ βυζαντινὴ θεώρηση, στὴν παραβίαση τῶν φυσικῶν (καὶ θείων) νόμων, τῆς θείας τάξεως τῶν πραγμάτων: στὸ *παρὰ φύσιν*. Τὸ παράδειγμα τῶν Σοδόμων χρησιμοποιεῖται εὐρέως. Καὶ τότε γιὰτί ὁ Θεὸς δὲν ἐπαναλαμβάνει τὴν τιμωρία του κατὰ τῶν σημερινῶν σοδομιτῶν; *Πῶς οὖν... τὰ μὲν Σοδόμων ἀμαρτήματα τολμᾶται, τὰ δὲ Σοδόμων οὐ γίνεται πάθη; Ὅτι πῶρ αὐτοὺς ἕτερον χαλεπώτερον μένει, καὶ κόλασις οὐκ ἔχουσα τέλος.*⁵⁵ Οἶονεὶ σχόλιο (καὶ ἀπάντησι) στὴν «φιλόανθρωπη»

54. § 8: (ἀνωτέρω σημ. 46), σελ. 486-488.

55. Αὐτόθι, σελ. 490-492. Τὸ θέμα τῶν Σοδόμων οικειότατο στὸν Χρυσόστομο, καὶ γενικώτερα, καὶ βέβαια εἰδικὰ γιὰ τὴν ὁμοφυλοφιλία: Καὶ πάλιν οἱ τὰ Σόδομα οἰκοῦντες δι' οὐδὲν ἕτερον ἀπώλοντο ἢ ὅτι παισὶν ἐπιμαίνοντο (Ἰπόμνημα εἰς τὴν πρὸς Τίτον, 5. 4: "Ἔργα, 24 [ἀνωτέρω σημ. 50], σελ. 110): *Τοιοῦτος γοῦν ἐστὶν ὁ Σοδόμων ἐμπρησμός καὶ ἡ πυρπόλησις ἐκεῖνη... Ἐνόησον ἡλικὸν ἐστὶ τὸ ἀμάρτημα, ὡς βιάσασθαι καὶ πρὸ καιροῦ τὴ γέενναν φανῆναι... Τοιαύτη γὰρ ἦν ἡ μίξις τῶν ἀνδρῶν τῆς γῆς Σοδό-*

παρατήρηση τοῦ Γεροντικοῦ, μὲ τὴν ὁποία ξεκινήσαμε: εἰ ὁ Θεὸς ὁ πλάσας αὐτοὺς βλέπων οὐ καίει αὐτούς...

Εἶδαμε ἤδη ὅτι σαφεῖς λόγοι ποιμαντικῆς ὁδηγοῦν τὸν Χρυσόστομο στὴν ἀναπόφευκτη σύγκριση μεταξύ τοῦ ὁμοφυλόφιλου καὶ τοῦ ἑτεροφυλόφιλου ἔρωτα, καὶ στὴν αὐτονόητη πρόκριση, ὡς «μὴ χείρονος κακοῦ», τοῦ δευτέρου, ἀκόμη καὶ στὴν καταδικαζόμενη ἀπὸ τὴν Ἐκκλησία ἐξώγαμη μορφή του, τὴν *περὶ τὴν γυναικα ἀσελγείαν: Μικρὸν εἰς ἀσελγείας λόγον πορνεία λοιπόν...* Ὁ ἐκκλησιαστικὸς πατὴρ σ' ἓνα ἀκόμη τολμηρότερο κείμενό του, πού τὴ σημασία του γιὰ τὸ θέμα μας ἔχει ἐπισημάνει ἡ Ἀγγελικὴ Λατὸυ, θὰ προχωρήσῃ σὲ μία ὑλικώτερη ἀκόμη θεμελίωση τῆς ἀπαξίας τῆς ὁμοφυλοφιλίας· ὁ ἑτεροφυλόφιλος ἔρωτας δὲν εἶναι μόνον ἠθικὰ προτιμητέος, εἶναι στὸ κάτω-κάτω πολὺ πιὸ εὐχάριστος: *Τί γὰρ ἦδιον, εἰπέ μοι, γυναιξὶν ἢ ἄρρεσι μίγνυσθαι; γυναιξὶν ἢ ἡμίονοις; Ἄλλ' ὅμως πολλοὺς εὐρήσομεν γυναῖκας μὲν παρατρέχοντας, ἀλόγοις δὲ μιγνυμένους καὶ ἄρρένων σώμασιν ἐνυβρίζοντας, καίτοι τὰ κατὰ φύσιν τῶν παρὰ φύσιν ἠδίων.*⁵⁶ Τὸ θέμα

*μων, τὸ τοιοῦτον σῶμα ἀχρηστότερον ἀποφαίνουσα. Τί γὰρ ἀνδρὸς πεπορνευμένου μισαρότερον; τί δὲ ἐναγέστερον; Ὡ τῆς μανίας, ὦ τῆς παραπληξίας. Πόθεν εἰσεκόμασεν ἡ ἐπιθυμία αὐτῆ...; Ὡ καὶ ἀλόγων ὑμεῖς ἀνοητότεροι καὶ κνῶν ἀναιδέστεροι. Οὐδαμοῦ γὰρ τοιαύτη μίξις παρ' ἐκείνοις, ἀλλ' ἐπιγινώσκει τοὺς ἰδίους ὄρους ἢ φύσις. Ὑμεῖς δὲ καὶ τῶν ἀλόγων ἀτιμώτερον τὸ γένος εἰργάσασθε τὸ ὑμέτερον καθυβρίζοντες (Ἑπόμνημα εἰς τὴν πρὸς Ῥωμαίους, 5. 3: Ἔργα, 16B [ἀνωτέρω σημ. 53], σελ. 418-420). — Τὰ σχήματα θὰ χρησιμοποιοῦντο εὐρύτατα, ὅπως θὰ δοῦμε, ἀπὸ τοὺς μετέπειτα συγγραφεῖς. Πρβλ. π.χ. πῶς τὰ παραλαμβάνει σχεδὸν αὐτοῦσια ὁ Ὁθασαυρὸς τοῦ Θεογνώστου, 18.8.7: ἄλλως κολάζεται ὁ κατὰ φύσιν τῇ φύσει χρώμενος καὶ ἄλλως πικρῶς ὑπὲρ πᾶσαν ἁμαρτίαν τιμωρηθήσεται ὁ τὴν παρὰ φύσιν ἁμαρτίαν, τῶν Σοδόμων ἀπώλειαν, διαπραττόμενος, ὅπερ οὐδὲ ἐν ἀλόγοις ζῴοις ἴδοι τις ἄν... Διὰ γὰρ τοῦτο τοιοῦτος καὶ νῦν οὐ γίνεται ἐμπρησμός, ἐπειδὴ πῦρ ἕτερον ἠτοιμάσται χαλεπώτερον καὶ μηδέποτε σβεννόμενον τοῖς τὰ τοιαῦτα ἐργαζομένοις (J. A. Munitiz, *Theognosti Thesaurus*, Turnhout 1979, σελ. 192).*

56. Ἑπόμνημα εἰς τὴν πρὸς Ῥωμαίους, 10.4: (ἀνωτέρω σημ. 53), 638. Ὁ Χρυσόστομος θέλει στὰ συμπραζόμενα νὰ δείξῃ ὅτι, καίτοι ἡ ὁδὸς τῆς ἁμαρτίας δὲν εἶναι κἄν ἡ ἀντικειμενικὰ περισσότερο εὐχάριστη, αὐτὸ συνή-

τῆς προκρίσεως τοῦ ἑτεροφυλόφιλου ἔρωτα, ὄχι μόνον γιὰ ἠθι-
κούς, ἀλλὰ καὶ γιὰ αἰσθητικούς καὶ αἰσθησιακούς τελικά, λόγους
θὰ χρησιμοποιηθῆ ἄρκετά, ὅπως θὰ δοῦμε, στὰ μετέπειτα βυζαν-
τινὰ ἀντι-ομοφυλοφιλικὰ κείμενα. Συγχρόνως ἐδῶ ὁ Χρυσόστομος
χρησιμοποιεῖ ἓνα ἀκόμη κοινὸν τόπο τῆς συναφοῦς φιλολογίας: τὴν
στενὴ σύνδεση καὶ κοινή, ἐν πολλοῖς, ἀντιμετώπιση τῶν δύο κατ' ἐ-
ξοχὴν θεωρουμένων «παρὰ φύσιν» δραστηριοτήτων τοῦ γενετησίου
βίου: τῆς ὁμοφυλοφιλίας καὶ τῆς κτηνοβασίας — σύνδεση ἡ ὁποία,
ἐκτὸς τῶν ἄλλων, ἐπιτελεῖ πιθανῶς καὶ μία «μειωτική» γιὰ τὴν
ὁμοφυλοφιλία λειτουργία (πρβλ. κατωτέρω, στίς Ἀποστολικές
Διαταγές: *παρὰ φύσιν ἐστὶν ἡ Σοδομιτῶν ἀσέλγεια καὶ ἡ πρὸς
ἄλογα*).⁵⁷

* * *

θως δὲν ἀρκεῖ γιὰ νὰ ἀποτρέψῃ ἀπὸ αὐτὴν: *Καὶ εἰ ταῦτα χαλεπώτερα φησί,
διὰ τί μᾶλλον αὐτὰ αἰρούμεθα; Ὅτι πολλοῖς τῶν ἀνθρώπων... ἀρέσκει τὰ
χειρόνα... Ἐκείνοις γὰρ ἡδέα ταῦτα εἶναι δοκεῖ... — Τὸ θέμα καὶ αὐτόθι,
5. 1: 407-408 Δυσκολώτερα δὲ τὰ παρὰ φύσιν καὶ ἀηδέστερα, ὥστε οὐδὲ
ἡδονὴν ἂν ἔχοιεν εἰπεῖν· ἢ γὰρ γνησία ἡδονὴ ἢ κατὰ φύσιν ἐστὶν... ἢς ἡδύ-
ναντο μετὰ ἀδείας πλείονος ἀπολαύοντες καὶ μείζονος τῆς εὐφροσύνης ἀπη-
λάχθαι αἰσχύνῃς. — Τὰ χρυσοστομικὰ ἀποσπάσματα θυμίζουσι ἀντικειμενικὰ
τὸν Λουκιανό, Ἔρωτες, 27: τὸ δὲ ἄρρεν οὐδενὶ τρόπῳ χαρίζεται θήλειαν
ἀπόλαυσιν· ἀλλὰ ἐκεῖ ἡ ἔννοια τῶν συμφραζομένων εἶναι ἐντελῶς διαφορε-
τική: μὲ τὴ γυναῖκα ὁ ἄνδρα μπορεῖ, ἂν τὸ ἐπιθυμῇ, νὰ ἔχη καὶ τὸ εἶδος
τῆς συνευρέσεως ποῦ ἔχει μὲ ἄνδρα, «παιδικώτερον χρώμενος», καὶ ἔτσι νὰ
διανύσῃ «διπλασίας ἀπολαύσεως ὁδοῦς», ἐνῶ μὲ τὸν ἄνδρα, δὲν μπορεῖ νὰ
ἔχη, ἀντίστοιχα, καὶ «θήλειαν ἀπόλαυσιν»! Θὰ δοῦμε στὴ συνέχεια καὶ ἄλ-
λες ἐπιδράσεις τοῦ ἐνδιαφέροντος αὐτοῦ ἔργου τοῦ Λουκιανοῦ στὴ βυζαντινὴ
φιλολογία γιὰ τὴν ὁμοφυλοφιλία.*

57. Καὶ πολλὲς ἄλλες ἀναφορὲς στὴν ὁμοφυλοφιλία στὰ κείμενα τοῦ
Χρυσόστομου. Στὸν «Λόγον εἰς τὸν μακάριον Βαβύλαν καὶ κατὰ Ἰουλιανοῦ
καὶ πρὸς Ἑλληνας», 9 θὰ ἐπιτεθῆ κατὰ τῶν Ἑλλήνων φιλοσόφων, τοῦ Ἀρι-
στοτέλους, ὁ ὁποῖος «ἀπεγεύετο» ἀνδρικό σπέρμα, *γονῆς ἀνθρωπίνης*, τοῦ
Σωκράτους καὶ τοῦ Πλάτωνος γιὰ τίς παιδευστικὰς τοὺς ἀντιλήψεις: *Καὶ
τὸν τῆς Ἀκαδημίας δὲ ἄρξαντα καὶ τὸν ἐκείνου διδάσκαλον καὶ τοὺς ἔτι
τούτων μᾶλλον θαυμαζομένους τούτων αἰσχυρότερους ἀνέδειξα ἂν, καὶ τὴν
παιδευστικὰν, ἣν σεμνὸν εἶναι τίθενται καὶ φιλοσοφίας μέρος ἐξεκάλυφα,
πάσης ἀπαμφιάσας τῆς ἀλληγορίας... (Ἔργα, 34 [ἐπιμ. Α. Σ.], σελ. 458·*

“Αν πράγματι ἡ ἐκκλησιαστικὴ διδασκαλία τοῦ 4ου αἰώνα βρῖσκεται στὴν ἀφετηρία τῶν δύο προϋοιστινιανείων νομοθετημάτων, εἶναι πάντως προφανές ὅτι ἡ πατερικὴ ἀντιμετώπιση τῆς ὁμοφυλοφιλίας πολὺ ἀπέχει ἀπὸ τὴν μονομερῆ εἰς βάρος τῆς παθητικῆς ὁμοφυλοφιλίας στάση τοῦ πολιτειακοῦ νομοθέτη. ” Ἄλλωστε ἡ βάση εἶναι σαφῶς διαφορετικὴ: ἂν τὸ προστατευόμενον ἀπὸ τίς δύο ποινικὲς διατάξεις ἔννομο ἀγαθὸ εἶναι, ὅπως εἶδαμε, ἡ ἀνδρική ἀξία τοῦ Ρωμαίου πολίτη, γιὰ τὴν πατερικὴ σκέψη (καὶ γιὰ τὴν ἀντίληψη τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ-κανονικοῦ νομοθέτη) τὸ θιγόμενο μὲ τὴν ὁμοφυλοφιλία ἀγαθὸ εἶναι ὁ φυσικὸς καὶ θεῖος νόμος, ἡ φυσικὴ τάξη τῶν πραγμάτων, τὸ «κατὰ φύσιν». ” Ἄλλωστε, ὅπως εἶδαμε ἤδη, οἱ πρῶτες τυποποιημένες ἐκκλησιαστικὲς ἀπαγορεύσεις (Διδαχὴ, Ἐπιστολὴ Βαρνάβα, Κανόνες ἐκκλησιαστικοὶ τῶν ἀγίων ἀποστόλων) στρέφονται, κατ’ ἀρχὴν, κατὰ ἐνεργητικῶν ὁμοφυλοφίλων πού ὑποπίπτουν στὸ ἀδίκημα τῆς παιδοφθορίας: οὐ παιδοφθορήσεις. Τὸ ἴδιο καὶ ἡ ἀρχαιότερη συναφῆς κανονικὴ διάταξη τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας, ὁ κανὼν 71 τῆς συνόδου τῆς Ἑλβίρας (ca. 305): *Stupratoribus puerorum nec in finem dandam esse communionem*, πού ἀπαγορεύει στοὺς διαφθορεῖς παίδων τὴν μετάληψη διηνεκῶς, ἀκόμη καὶ *in extremis*. Στὴν Ἀνατολικὴ Ἐκκλησία τὴν «ἐπίσημη» τυποποίηση τῆς ὁμοφυλοφιλίας ὡς ἐκκλησιαστικοῦ ἀδικήματος ἔχουμε στοὺς κανόνες τῶν πατέρων, καὶ μάλιστα τῶν δύο Καππαδοκῶν ἀδελφῶν:

πρβλ. Dalla, σελ. 137, σημ. 4). Πρβλ. στὸ Ὑπόμνημα εἰς τὴν πρὸς Ἐφεσίους, 12.3: “Ἕλληνες... τὰ μὲν οὐκ ὄντα ἀμαρτήματα δεδοίκασι, ὡς ὅτι οὐκ ὄντων σώματος, κῆδος, λέχος καὶ ἡμερῶν παρατηρήσεις καὶ ὅσα τοιαῦτα· ἀ δὲ ἐστὶν ὄντως ἀμαρτήματα, παιδεραστία, μοιχεία, πορνεία, τούτων οὐδὲ λόγον ἔχουσι (Ἔργα, 21) (ἐπιμ. Σπ. Μουστάκας), Θεσσαλονίκη 1980, σελ. 22. — Χρυσοστομικὸ χωρίο παραθέτει στὸν σχολιασμό του στοὺς κανόνες τοῦ Μ. Βασιλείου γιὰ τὴν ὁμοφυλοφιλία ὁ Νικόδημος ὁ Ἀγιορείτης, Πηδάλιον, Ἰθάκη 1970, σελ. 594 σημ. 1: Βέλτιον ἀποθανεῖν ἢ ζῆν ὑβριζόμενον· ὅπερ ἂν εἴποις ἀμαρτήματα οὐδὲν ἴσον ἐρεῖς τῆς παρανομίας ταύτης. Καὶ εἰ ἐπὶ σθάνοντο τῶν γινομένων οἱ πάσχοντες, μυρίους ἂν κατεδέξαντο θανάτους, ὥστε μὴ τοῦτο παθεῖν.

Μεγάλου Βασιλείου καν. 62: *Ὁ τὴν ἀσχημοσύνην ἐν τοῖς ἄρρεσιν ἐπιδεικνύμενος τὸν χρόνον τοῦ ἐν τῇ μοιχείᾳ παρανομοῦντος οἰκονομηθήσεται. Γιὰ τὸν προσδιορισμὸ τῆς ποινῆς, πρβλ. καν. 58: Ὁ μοιχεύσας ἐν ἑ' ἔτεσιν ἀκοινώνητος ἔσται τῶν ἀγιασμάτων. Οἰκονομηθήσεται δὲ τὰ ἑ' ἔτη ἐπ' αὐτῷ οὕτως· ἐν τέσσαρσι μὲν ἔτεσι προσκλαίων ἔσται, ἐν πέντε δὲ ἀκροώμενος, ἐν τέσσαρσιν ὑποπίπτων, ἐν δυσὶ συνεστῶς ἄνευ κοινωνίας. Ἡ ἴδια ποινὴ προβλέπεται καὶ γιὰ τὴν κτηνοβασιᾶ (καν. 63) καὶ τὸν γάμο σὲ κωλυόμενο βαθμὸ συγγενείας (καν. 68). Μία γενικὴ διάταξη ποῦ περιέχεται στὸν καν. 7 τοῦ Μεγάλου Βασιλείου καὶ φαίνεται νὰ ἐξομοιώνῃ τὴν ὁμοφυλοφιλία ὡς πρὸς τὴν ἐκκλησιαστικὴ «ποινικὴ» μεταχείριση καὶ μὲ ἄλλες κατηγορίες ἀδικημάτων, γιὰ τὰ ὅποια ὁμοῦ προβλέπεται διαφορετικὴ ποινὴ στίς ἐπὶ μέρους διατάξεις: Ἀρρενοφθόροι καὶ ζωοφθόροι καὶ φονεῖς καὶ φαρμακοὶ καὶ μοιχοὶ καὶ εἰδωλόατραι τῆς αὐτῆς καταδίκης εἰσὶν ἠξιωμένοι· ὥστε, ὃν ἔχεις ἐπὶ τῶν ἄλλων τύπον, καὶ ἐπὶ τούτων φύλαξον, δὲν εἶναι στὴν πραγματικότητᾳ ἀντιφατικὴ πρὸς τίς προηγούμενες· ὅπως παρατηροῦν οἱ βυζαντινοὶ ἐρμηνευτὲς ἢ διάταξη τοῦ καν. 7 δὲν ἀναφέρεται σὲ ποσοτικὰ ἴσο χρόνο διαρκείας τῆς ποινῆς, ἀλλὰ σὲ ὅμοιο «ποιοτικὰ» τρόπο ἀντιμετωπίσεως τοῦ ἀδικήματος, ἐπιμετρήσεως τῆς ποινῆς καὶ ἐπιμερισμοῦ της στοὺς διαφόρους «τόπους τῆς μετανοίας».*

Γρηγορίου Νύσσης καν. 4: *Ἐν ταύτῃ [sc. τῇ μοιχείᾳ] δὲ καὶ τὴν ζωοφθορίαν καὶ τὴν παιδεραστίαν εἶναι λογιζονται, διότι καὶ ταῦτα φύσεώς ἐστι μοιχεία. Εἰς γὰρ τὸ ἀλλότριόν τε καὶ παρὰ φύσιν γίνεται ἢ ἀδικία. Ταύτης οὖν τῆς διαιρέσεως... καθολικὴ μὲν ἐστὶ θεραπεία τὸ τῆς ἐμπαθοῦς λύσεως τῆς περὶ τὰς τοιαύτας ἡδονὰς καθαρὸν ἐκ μεταμελείας γενέσθαι τὸν ἄνθρωπον. Ἐπεὶ δὲ τῶν ἐν πορνείᾳ μολυνθέντων ἀδικία τις τῇ ἁμαρτίᾳ ταύτῃ οὐ καταμέμικται, διὰ τοῦτο διπλασίον ὠρίσθη τῆς ἐπιστροφῆς ὁ χρόνος τοῖς ἐν μοιχείᾳ μιανθεῖσι καὶ ἐν τοῖς ἄλλοις τοῖς ἀπηγορευμένοις κακοῖς, ζωοφθορίᾳ τε καὶ τῇ κατὰ τοῦ ἄρρενος λύσση. Διπλασιάζεται γάρ, ὡς εἶπον, ἐπὶ τῶν τοιούτων ἢ ἁμαρτία, μία μὲν ἢ κατὰ τὴν ἄθεσμον ἡδονήν, ἑτέρα δὲ ἢ κατὰ τὴν τοῦ ἄλλοτρίου ἀδικίαν σονισταμένη... Ἔστι τοίνυν ὁ κανὼν τοιοῦτος, ὥστε*

τοὺς ἐν πορνείᾳ μολυνθέντας ἐν τρισὶ μὲν ἔτεσι καθόλου τῆς εὐχῆς ἀποβλήτους εἶναι, ἐν τρισὶ δὲ τῆς ἀκροάσεως μετέχειν μόνης, ἐν ἄλλοις δὲ τρισὶν ἔτεσι μετὰ τῶν ἐν ἐπιστροφῇ ὑποπιπτόντων προσεύχεσθαι, καὶ τότε μετέχειν τῶν ἁγιασμάτων. Ἐδῶ, ὅπως ἐλέχθη, ὁ χρόνος διπλασιάζεται σὲ σχέση μετὰ τὴν ἀπλῆ πορνεία, ἐπομένως προβλέπεται ἕξαετής ἀντὶ τριετοῦς παραμονῆς σὲ κάθε «τόπον τῆς μετανοίας» ἢ συνολικὰ «ἀφορισμὸς» δεκαοκτῶ (3×6) ἀντὶ ἑννέα (3×3) ἐτῶν, ἔναντι δεκαπέντε ἐτῶν συνολικὰ πού προβλέπει ὁ Μέγας Βασίλειος: Ἡ δὲ κατὰ τὴν μοιχείαν ἢ τοι κατὰ τὰ λοιπὰ εἶδη τῆς ἀκαθαρσίας γενομένη παρανομία, καθὼς προεῖρηται, κατὰ πάντα ἐν τῷ αὐτῷ κρίματι θεραπευθήσεται, ἐν ᾧ καὶ τὸ τῆς πορνείας ἄγος, τῷ δὲ χρόνῳ μόνῳ διπλασιάζεται. Ὅπως συνήθως στὶς ἐκκλησιαστικὰς («ποινικὰς») διατάξεις, λαμβάνεται πρόνοια γιὰ ἐπίταση ἢ μετριασμό τῆς ποινῆς, —εἴτε κατὰ τὴν ἐπιμέτρησίν της εἴτε σὲ μεταγενέστερο χρόνο— ἀνάλογα μὲ τίς συνθῆκες καὶ τὴν προσωπικὴν στάση τοῦ μετανοοῦντος (ὥστε ἢ θᾶπτον ἢ βραδύτερον γενέσθαι αὐτοῖς τὴν τοῦ ἀγαθοῦ μετουσίαν): α) Διαφορὰ δὲ τίς ἐστὶν ἐν τῷ λόγῳ τῆς μετανοίας καὶ ἐπὶ τῶν καθ' ἡδονὴν πλημμελημάτων τοιαύτη. Ὁ μὲν γὰρ ἀφ' ἑαυτοῦ πρὸς τὴν ἐξαγόρευσιν τῶν ἁμαρτιῶν ὀρμήσας, αὐτῷ τῷ καταδέξασθαι δι' οἰκείας ὀρμῆς γενέσθαι τῶν κρυφίων κατήγορος, ὡς ἤδη τῆς θεραπείας τοῦ πάθους ἀρξάμενος καὶ σημεῖον τῆς πρὸς τὸ κρεῖττον μεταβολῆς ἐπιδειξάμενος, ἐν φιλανθρωποτέροις γίνεται τοῖς ἐπιτιμίοις· ὁ δὲ φωραθεὶς ἐπὶ τῷ κακῷ ἢ διὰ τινος ὑποψίας ἢ κατηγορίας ἀκουσίως ἀπελεγθεὶς ἐν ἐπιτεταμένῃ γίνεται τῇ ἐπιστροφῇ, ὥστε, καθαρισθέντα δι' ἀκριβείας αὐτόν, οὕτως ἐπὶ τὴν τῶν ἁγιασμάτων κοινωνίαν παραδεχθῆναι. β) Ἐπὶ δὲ τῶν σπουδαιότερα κεχρημένων τῇ ἐπιστροφῇ καὶ τῷ βίῳ δεικνύντων τὴν πρὸς τὸ ἀγαθὸν ἐπάνοδον ἕξεσι τῷ οἰκονομοῦντι πρὸς τὸ συμφέρον τῇ ἐκκλησιαστικῇ οἰκονομίᾳ συντεμεῖν τὸν χρόνον τῆς ἀκροάσεως καὶ τάχιον εἰς ἐπιστροφήν ἀγαγεῖν· καὶ πάλιν καὶ τοῦτον συντεμεῖν τὸν χρόνον καὶ τάχιον ἀποδοῦναι τὴν κοινωνίαν, ὅπως ἂν τῇ ἑαυτοῦ δοκιμασίᾳ ἐγκρίνοι τὴν τοῦ θεραπευομένου κατάστασιν.

Μὲ τὴν ἐπικύρωσίν τους ἀπὸ τὸν κανόνα 2 τῆς Πενθέκτης

συνόδου, οί κανόνες τοῦ Μεγάλου Βασιλείου καὶ τοῦ Γρηγορίου Νύσσης θὰ ἀποτελέσουν ὀριστικὰ τμῆμα τοῦ ἰσχύοντος καὶ σήμερα ἐπισήμου κανονικοῦ δικαίου τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας. Εἶναι καὶ οἱ μόνες διατάξεις ποὺ τυποποιοῦν τὴν ὁμοφυλοφιλία καθ' ἑαυτὴν ὡς κοινὸ ἐκκλησιαστικὸ ἀδίκημα στὸ σύστημα τοῦ κανονικοῦ μας δικαίου. Θὰ δοῦμε στὸν οἰκεῖο χῶρο ὠρισμένες ἄλλες διατάξεις ποὺ θεσπίζουν κωλύματα ἢ εἰδικές ἀνικανότητες.

Οἱ κανόνες 16 καὶ 17 τῆς Ἀγκύρας ποὺ ὁμιλοῦν περὶ «ἀλογευσασμένων» ἢ «ἀλογευσόμενων» ἐρμηνεύθηκαν συχνὰ στὴν Δύση ὡς ἀναφερόμενοι καὶ στὴν ὁμοφυλοφιλία (ὅπου ἀλογεύομαι = ἐπιδίδομαι σὲ ἐκτὸς λόγου καὶ φυσικῆς τάξεως γενετήσιες πρακτικές, *irrationabiliter fornicari*): «qui in animalibus vel in masculis aut aliquando corrupti sunt», «qui miscentur pecoribus aut cum masculis polluntur». Στὴν ἀνατολικὴ παράδοση οἱ κανόνες τῆς Ἀγκύρας ἐρμηνεύθηκαν πάντοτε μὲ τὴν ἔννοια ποὺ ἔχει ὁ ὅρος ἀλογεύομαι στὴν βυζαντινὴ ὀρολογία: κτηνοβατῶ, καὶ θεωρήθηκαν (ὅπως καὶ πιθανώτατα εἶναι) ἐντελῶς ξένοι πρὸς τὴν ὁμοφυλοφιλία.⁵⁸ Ἀνεξάρτητα πάντως ἀπὸ αὐτό, ὑπενθυμίζουμε ὅτι, ὅπως εἶδαμε ἤδη καὶ ὅπως θὰ δοῦμε καὶ ἐν συνεχείᾳ, ἡ νομικὴ μεταχείριση, ἀπὸ τὸ ἐκκλησιαστικὸ καὶ ἀπὸ τὸ κοσμικὸ δίκαιο, τῶν δύο αὐτῶν γενετησίων παρεκκλίσεων ὑπῆρξε ἐν πολλοῖς παράλληλη.

Μία ἀπόκριση (37) φερομένη ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Τιμοθέου Ἀλεξανδρείας, ἡ ὁποία θεωρεῖ ὅτι μεταξὺ τῶν ἐπιβλαβεστέρων γιὰ τὴν σωτηρία παθῶν εἶναι: ἡ πορνεία, μάλιστα δὲ ἡ αἰμομιξία καὶ οἱ πορνεύοντες εἰς τὸ ἴδιον γένος, ἀνήκει στοὺς ψευδεπίγραφους «κανόνες» τοῦ Τιμοθέου καὶ δὲν εἶναι μεταξὺ αὐτῶν ποὺ ἔχουν κυρωθῆ ἀπὸ τὸν κανόνα 2 τῆς Πενθέκτης καὶ ἀποτελοῦν τμῆμα τοῦ «ἐπισήμου» κανονικοῦ δικαίου τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας.⁵⁹

58. Γιὰ τὴ χρῆση στὴν Δύση τῶν κανόνων 16 καὶ 17 τῆς Ἀγκύρας, βλ. Dalla, σελ. 154-158.

59. J. B. Pitra, *Iuris ecclesiastici graecorum historia et monumenta*, τ. 1, Ρώμη 1844, σελ. 638. Δὲν περιέχεται στίς ἐν χρήσει ἐκδόσεις τῶν κανόνων τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας.

Τέλος, πολλά χωρία τῶν Ἀποστολικῶν Διαταγῶν, αὐτοῦ τοῦ «code de droit canonique de l'an 380», ὅπως τις χαρακτηρίζει ἡ τελευταία ἔκδοσή τους⁶⁰ (συντάσσονται περίπου τὴν ἐποχὴ τοῦ θανάτου τοῦ Μεγάλου Βασιλείου) ἀναφέρονται στὴν ὁμοφυλοφιλία:

— Παιρατήσῃ δέ... κίναιδον, τοκογλύφον καὶ παντὸς ἐτέρου πο-
νηροῦ καὶ τῆ γνώμῃ τοῦ Θεοῦ διαμαχομένου.⁶¹

— Πᾶσαν μίξιν παράνομον καὶ τὴν παρὰ φύσιν γινομένην ὑπό
τινων βδελυσσόμεθα ὡς ἀθέμιτον καὶ ἀνοσίαν.⁶²

— Οὐκέτι δὲ καὶ ἡ παρὰ φύσιν βδελυκτὴ μίξις ἢ ἡ παράνομος
πρᾶξις, ἐχθρὰ Θεοῦ ὑπάρχουσα. Καὶ γὰρ παρὰ φύσιν ἐστὶν ἡ Σο-
δομιτῶν ἀσέλγεια καὶ ἡ πρὸς ἄλογα, παράνομον δὲ μοιχεῖα καὶ
πορνεία... Οἱ τε γὰρ πρῶτοι διάλυσιν κόσμου μηχανῶνται, τὰ
κατὰ φύσιν παρὰ φύσιν ἐπιχειροῦντες ποιεῖν...⁶³

— Οὐ παιδοφθορήσεις· παρὰ φύσιν γὰρ τὸ κακὸν ἐκ Σοδόμων
φνέν, ἧτις πρὸς θεηλάτου παρανάλωμα γέγονεν... Ἐπικατάρατος
δὲ ὁ τοιοῦτος...⁶⁴

— Ἀρρητοποιός, κίναιδος, βλάξ,⁶⁵ μάγος, ἐπαιιδός, ἀστρολόγος,
μάντις, θηρεπωδός... χρόνῳ δοκιμαζέσθωσαν· δυσέκνιπτος γὰρ ἡ
κακία. Πανσάμενοι οὖν προσδεχέσθωσαν, μὴ πειθόμενοι δὲ ἀπο-
βαλλέσθωσαν.⁶⁶

Ὅπως εἶναι γνωστό, οἱ Ἀποστολικὲς Διαταγὲς δὲν ἀπετέλε-
σαν τμῆμα τοῦ «ἐπισήμου» κανονικοῦ δικαίου, ἐκτὸς ἀπὸ τοῦς

60. M. Metzger, *Les Constitutions Apostoliques*, τ. 1-3 (= Sources Chrétiennes 320, 329, 336), Παρίσι 1985-1987. Προηγούμενη ἔκδοσις: F. X. Funk, *Didascalia et Constitutiones Apostolorum*, τ. 1-2, Paderborn 1905 (ἀπὸ ὅπου ΒΕΠΕΣ, 2, 5-180).

61. 4.6.5: Metzger, τ. 2, σελ. 181 = Funk, τ. 1, σελ. 225-227.

62. 6.11.8: Metzger, τ. 2, σελ. 326 = Funk, τ. 1, σελ. 327.

63. 6.28.1-3: Metzger, τ. 2, σελ. 382 = Funk, τ. 1, σελ. 375-377.

64. 7.2.10: Metzger, τ. 3, σελ. 30 = Funk, τ. 1, σελ. 390.

65. Ὁ Metzger, σελ. 239 μεταφράζει «paresseux», ὁ Dalla, σελ. 159 «effeminato», ὁ Funk, σελ. 537 ἔχει «lascivus» (πρβλ. αὐτόθι, σελ. 536, σημ. 11). Γιὰ τὸ ἀρρητοποιός: Metzger «auteur d'actions infâmes», Dalla «chi va con maschi», Funk «nefandae libidinis perperator».

66. 8.32.11: Metzger, τ. 3, σελ. 238 = Funk, τ. 1, σελ. 536.

λεγομένους Ἀποστολικούς Κανόνες πού περιέχονται στὸ 8ο βιβλίο τους, καὶ στοὺς ὁποίους πάντως δὲν ἀνήκουν τὰ χωρία πού εἶδαμε. Εἶναι ὅμως χρήσιμα γιατί ἐπιβεβαιώνουν, ὅπως καὶ οἱ κανόνες τῶν Καππαδοκῶν, τὴν ἀντίληψη τοῦ κανονικοῦ νομοθέτη ὡς πρὸς τὸ προστατευόμενο ἔννομο ἀγαθό: δὲν εἶναι, ὅπως εἶδαμε, ὁ ἀνδρισμός, ὁ pudor viri, ἢ virilis anima, ἀλλὰ ἡ φυσικὴ τάξη ὅπως τὴν θέλησε ὁ Δημιουργός, τὸ «κατὰ φύσιν ἐπιχειρεῖν»· *διότι καὶ ταῦτα φύσεώς ἐστι μοιχεία*, θὰ πῆ ὁ Γρηγόριος Νύσσης. Καὶ βέβαια ἡ ἐξασφάλιση τῆς ἀναπαραγωγικῆς διαδικασίας, πού ἄλλως πλήττεται: *διάλυσιν κόσμου μηχανῶνται*. Τὸ δὲ μὴ εἰς παίδων γονὴν συνιέναι ἐνυβρίζειν ἐστὶ τῇ φύσει, ἔγραφε ὁ Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεύς, ἐγκαινιάζοντας μία μακρότατη ἐκκλησιαστικὴ ἀντίληψη πού ἐπικρατεῖ ὡς τὶς ἡμέρες μας.⁶⁷

* * *

Ἡ διάφορη αὐτὴ θεώρηση τοῦ φαινομένου τῆς ὁμοφυλοφιλίας μεταξὺ τοῦ κοσμικοῦ καὶ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ «ποινικοῦ» δικαίου, μᾶς ὀδηγεῖ καὶ στὴν ἐφ' ἅπαξ ἐπισήμανση ἑνὸς στοιχείου πού θὰ πρέπει ἤδη νὰ ἔχη καταστῆ σαφές. Ὅπως συμβαίνει εὐρύτατα καὶ στὶς νεώτερες ποινικὲς νομοθεσίες,⁶⁸ ἡ ὁμοφυλοφιλία ἢ ὅποια ἀπασχολεῖ τὸν πολιτειακὸ νομοθέτη εἶναι ἀποκλειστικὰ ἢ ἀνδρική· ἢ γυναικεία ὁμοφυλοφιλία εἶναι κατὰ κανόνα νομικῶς (ἢ ποινικῶς) ἀδιάφορη. Γιὰ τὴν ἐξήγηση τοῦ φαινομένου μποροῦν νὰ προτα-

67. Πρβλ. καὶ πάλι στὶς Ἀποστολικὲς Διαταγές, 6. 11. 6: *ἐπ' αὐξήσει γὰρ τοῦ γένους τῶν ἀνθρώπων διαφορὰ σχημάτων διεπλάσθη ἐν τῷ Ἀδὰμ καὶ τῇ Εὐᾶ* (Metzger, τ. 2, σελ. 324-326 = Funk, τ. 1, σελ. 325)· 6. 28. 3: *ἢ τε πορνεία φθορὰ τῆς οἰκείας ἐστὶ σαρκός, οὐκ ἐπὶ παιδοποιία γινόμενη, ἀλλ' ἠδονῇ χαριζομένη τὸ πᾶν* (Metzger, τ. 2, σελ. 384 = Funk, τ. 1, σελ. 377)· 6.28.8 *οὐκ ἐπὶ παίδων γὰρ γενέσει τοῦτο ποιούσιν* [ὁ λόγος εἶναι ἐδῶ γιὰ τυχὸν συνεύρεση τῶν συζύγων κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ἐγκυμοσύνης τῆς συζύγου], *ἀλλ' ἠδονῆς χάριν* (Metzger, τ. 2, σελ. 386 = Funk, τ. 1, σελ. 379).

68. Πρβλ. στὸν ἰσχύοντα ἑλληνικὸ Ποινικὸ Κώδικα (ἄρθρ. 347 Παρὰ φύσιν ἀσέλγεια): «Ἡ μεταξὺ ἀρρένων παρὰ φύσιν ἀσέλγεια...».

θοῦν λόγοι πρακτικοὶ καὶ θεωρητικοί, ἰδεολογικοί, κοινωνιολογικοί, ἠθικοί, νομικοί, θρησκευτικοί. Φαίνεται ὅτι ἡ γυναικεία ὁμοφυλοφιλία εἶναι πρακτικὰ λιγώτερο ἐμφανῆς καὶ κοινωνικὰ λιγώτερο προκλητικὴ καὶ «ἐνοχλητικὴ» ἀπὸ τὴν ἀνδρική. Θὰ πρέπει νὰ σκεφθοῦμε ὅτι, γιὰ τὴν σκέψη τῶν ἀνδρῶν νομοθετῶν (*ἄνδρες ἦσαν οἱ νομοθετοῦντες* θὰ γράψῃ ὁ Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνὸς στὸν Λόγο 37, τὸ τολμηρότερο «φεμινιστικὸ» μαυφέστο πού μᾶς ἔχει παραδώσει ἡ ἑλληνικὴ χριστιανικὴ γραμματεία),⁶⁹ εἶναι «φυσιολογικώτερη» ἢ λιγώτερο «ἀνώμαλη» ἢ ἐκδήλωση ὁμοφυλόφιλων τάσεων μεταξὺ γυναικῶν, πού θεωροῦνται πλάσματα ἀπὸ τὴν φύση τους τρυφερά, ἐκδηλωτικὰ ἢ εὐεπίφορα σὲ συναισθηματικὲς προσκολλήσεις· ὑπὸ τὸ πνεῦμα αὐτὸ ἴσως δὲν φαίνεται σὰν καθ' ἑαυτὸ «διαστροφή», καὶ ἐν πάσῃ περιπτώσει θεωρεῖται ὅτι προσβάλλει προφανῶς λιγώτερο καὶ τὴν φυσικὴ καὶ τὴν δημόσια καὶ κοινωνικὴ τάξη, ἢ ἐπίδοση σὲ κάποιες περιέργες πρακτικὲς στὸν γυναικωνίτη, ἀπὸ ὅ,τι οἱ παρεκκλίσεις στὴν ἐρωτικὴ ζωὴ τῶν ἀνδρῶν, πού μετέχουν στὸν δημόσιο βίον καὶ ὀρίζουν τὴν κοινωνικὴ ζωὴ καὶ τὶς τύχες τῆς πολιτείας. Ἡ θὰ πρέπει νὰ ποῦμε κυνικώτερα ὅτι ἀπλῶς ὁ νομοθέτης δὲν ἔχει λόγο, τὴν ἐποχὴ ἐκείνη, νὰ ἐνδιαφέρεται γιὰ τὸ τί κάνουν στὴν «ἀσήμαντη» προσωπικὴ τους ζωὴ ἄτομα πού οὕτως ἢ ἄλλως κατέχουν δευτερεύουσα θέση στὸν κοινωνικὸ βίον καὶ πού ἀντιμετωπίζονται μᾶλλον ὡς ἀντικείμενα παρὰ ὡς ὑποκείμενα τῆς ἐρωτικῆς ζωῆς. Γιὰ νὰ μιλήσουμε νομικώτερα: Καθ' ὃ μέτρον ἀφετηρία τῶν ποινικῶν ρυθμίσεων γιὰ τὴν ὁμοφυλοφιλία ὑπῆρξε ἡ πάταξη τοῦ ἐξαναγκασμοῦ σὲ τέλεση ἀντιστοιχῶν πράξεων καί, κυρίως, τῆς ἀποπλανήσεως ἀνηλίκων πρὸς τοῦτο, εἶναι προφανὲς ὅτι μία γυναικεία πρωτοβουλία τέτοιας μορφῆς θὰ πρέπει νὰ ἦταν φαινόμενο ἐξαιρετικὰ σπάνιον καὶ πρακτικὰ ἀμελητέον. Καθ' ὃ μέτρον ὑποκειμένη μέριμνα τοῦ νομοθέτη εἶναι ἢ μὴ ὑπονόμευση, μὲ τὴν διάδοση ὁμοφυλόφιλων πρακτικῶν, τῆς ἀναπαραγωγικῆς τοῦ εἴδους διαδικασίας, ὁ παθητικὸς οὕτως

69. 37.6: ΒΕΠΕΣ, 60, 56 = *Ἔργα*, 5 (ἐπιμ. Ν. Ἀποστολάκης), Θεσσαλονίκη 1977, σελ. 436.

ἢ ἄλλως ρόλος, ὁ ὁποῖος ἐπεφυλάσσετο στή γυναῖκα κατὰ τὴν ἀνάληψη τῶν συναφῶν πρωτοβουλιῶν, ἐλάχιστα προφανῶς περιθώρια θὰ ἄφηνε ὥστε νὰ ἐπηρεασθῆ στὴν πράξη ἢ συμμετοχῆ της στὴν ἀναπαραγωγή ἀπὸ τὶς ὁποιοσδήποτε τυχόν προσωπικὲς της γενετήσιες ἐπιλογές ἢ ἰδιάζουσες προτιμήσεις. Καὶ στὴν τελικὴ ἔκβαση: ἂν τὸ προστατευόμενο ἔννομο ἀγαθὸ εἶναι ὁ ἀνδρισμὸς τοῦ Ρωμαίου, θεμέλιο τῆς πολιτείας, τῆς κοινωνικῆς ζωῆς καὶ τοῦ δημοσίου βίου, ρωμαϊκὴ καθ' ἑαυτὴν ἀξία, ἐνδιαφέρει νὰ καταστῆ ἐξ ἴσου προστατευόμενο ἔννομο ἀγαθὸ καὶ ἡ θηλυκότης τῶν γυναικῶν; Ἄν, τέλος, πρακτικὸς σκοπὸς τῶν αὐστηρῶν ποινικῶν διατάξεων τοῦ 4ου αἰῶνα κατὰ τῆς ὁμοφυλοφιλίας ἦταν ἡ πάταξη τῆς εὐρύτατα διαδεδομένης ὁμοφυλόφιλης ἀνδρικῆς πορνείας, εἶναι προφανές ὅτι δὲν ἐτίθετο θέμα ἀναλόγου φαινομένου γυναικείας πορνείας ἀπευθυνομένης πρὸς ὁμόφυλες.⁷⁰

Ἄν καὶ ἡ πατερικὴ σκέψη δὲν μπορεῖ πάντοτε νὰ ξεφύγῃ ἀπὸ τὰ πρότυπα αὐτά (ἡ Ἐκκλησία ζῆ καὶ δρᾷ ὑπὸ τὸ ρωμαϊκὸ δίκαιο καὶ σὲ «κλίμα» ρωμαϊκοῦ δικαίου, στὸ ὁποῖο ἄλλωστε καὶ παραπέμπει ρητὰ ἢ σιωπηρὰ τὸ δικό της δίκαιο γιὰ τὴ συμπλήρωση τῶν κενῶν του), εἶναι φανερό ὅτι ἐδῶ λειτουργεῖ διαφορετικὰ. Ἄν προστατευόμενο ἔννομο ἀγαθὸ γιὰ τὴν πατερικὴ-κανονικὴ σκέψη εἶναι ἡ φυσικὴ (καὶ θεία) τάξη τῶν πραγμάτων, ἢ μὴ παραβίαση τοῦ κατὰ φύσιν, εἶναι προφανές ὅτι καὶ ἡ γυναικεία ὁμοφυλοφιλία περιλαμβάνεται στὰ ἐνδιαφέροντά της, ἀκόμη καὶ ἂν τοῦτο δὲν βρισκῆ πάντοτε, ὑπὸ τὸ βᾶρος τῆς κρατοῦσης ὀρολογίας, ρητὴ ἔκφραση στὰ κείμενα — καὶ ἴσως ἀκόμη καὶ ἂν ὑπολανθανόντως

70. Στὸν Λουκιανό, *Ἐρωτες*, 28 (πρβλ. ἀνωτέρω σημ. 56), ἓνας συνομιλητὴς βλέπει τὸν ἔρωτα μεταξὺ γυναικῶν ὡς ἀκραία περίπτωσι, σχεδὸν ὡς τὸ «ἄτοπο» μιᾶς εἰς ἄτοπον ἀπαγωγῆς: *εἰ δὲ τοῖς ἄρρεσιν εὐπρεπεῖς αἰ μετὰ ἄρρένων ὀμιλῆσαι, πρὸς τὸ λοιπὸν ἐράττωσαν ἀλλήλων καὶ γυναῖκες. ἄγε νῦν, ὃ νεώτερε χρόνε καὶ τῶν ξένων ἡδονῶν νομοθέτα, καινὰς ὁδοὺς ἄρρενος τρυφῆς ἐπινοήσας, χάρισαι τὴν ἴσην ἐξουσίαν καὶ γυναιξίν, καὶ ἀλλήλαις ὀμιλησάτωσαν ὡς ἄνδρες... κοιμάσθωσαν γυνὴ μετὰ γυναικὸς ὡς ἀνήρ... καὶ πόσω κρεῖττον εἰς ἄρρενα τρυφὴν βιάζεσθαι γυναῖκα ἢ τὸ γενναῖον ἀνδρῶν εἰς γυναῖκα θηλύνεσθαι;*

υπόρχη και ἐδῶ ἡ ἀντίληψη ὅτι ἡ ἀνδρική ὁμοφυλοφιλία παραβιάζει πράγματι, λόγω ἀντικειμενικῶν ἢ ὑποκειμενικῶν συνθηκῶν, βαναυσότερα τὸ κατὰ φύσιν ἀπὸ τῆ γυναικεία. Ὑπάρχει ἄλλωστε και ἐδῶ ἡ ἀγιογραφική θεμελίωση: *Διὰ τοῦτο παρέδωκεν αὐτοὺς ὁ Θεὸς εἰς πάθη ἀτιμίας, αἶ τε γὰρ θήλειαι αὐτῶν μετήλλαξαν τὴν φυσικὴν χρῆσιν εἰς τὴν παρὰ φύσιν...*, ὅσο και ἂν ἔχη ὑποστηρικθῆ ὅτι τὸ χωρίο δὲν ἀναφέρεται ἐνδεχομένως σὲ ὁμοφυλόφιλες σχέσεις μεταξὺ θηλέων, ἀλλὰ σὲ «παρὰ φύσιν» συνεύρεση γυναικῶν μὲ τὸ ἄλλο φύλο.⁷¹

Εἶδαμε ἤδη στοιχεῖα αὐτῆς τῆς παράλληλης ἀντιμετώπισεως σὲ ἐκκλησιαστικῆς προελεύσεως κείμενα. Στὸν Κλήμεντα τὸν Ἀλεξανδρέα ἡ διαπίστωση ὅτι τὰ γυναικῶν οἱ ἄνδρες πεπόνθασι και γυναικες ἀνδρίζονται παρὰ φύσιν φαίνεται νὰ ἐντοπίζη κατ' ἐξοχήν τὸ «παρὰ φύσιν» στὶς περιπτώσεις τῆς παθητικῆς ὁμοφυλοφιλίας στοὺς ἄνδρες και τῆς ἐνεργητικῆς στὶς γυναῖκες. Καίτοι κατὰ τὶς ἀντιλήψεις τῆς ἐποχῆς, και ὄχι μόνον ἐκείνης, οἱ περιπτώσεις αὐτὲς θὰ ἦταν προφανῶς οἱ κοινωνικὰ «ἐνοχλητικώτερες» και οἱ κατ' ἐξοχήν «ἀπόβλητες», τὸ σχῆμα ἐδῶ εἶναι κυρίως ρητορικό, και ἄλλωστε πρόκειται γιὰ κείμενο περιγραφικό και ὄχι κανονιστικό. Σὲ ἄλλα, ἂν και ὄχι «ἐπίσημα», κείμενα, μὲ κανονιστικώτερο αὐτὰ περιεχόμενο, ἡ διάκριση δὲν γίνεται: στὴν Ἀποκάλυψη Πέτρου μαζί μὲ τοὺς ἄνδρες ὁμοφυλόφιλους κολάζονται και γυναῖκες αἱ συγκοιμηθεῖσαι ἀλλήλαις ὡς ἂν ἀνὴρ πρὸς γυναῖκα· ὁ ψευδο-Τιμόθεος Ἀλεξανδρείας δὲν διαχωρίζει φύλα: και οἱ πορνεύοντες εἰς τὸ ἴδιον γένος.

* * *

Στὸ κωδικοποιητικὸ ἔργο τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἔχουν περιληφθῆ, ὅπως εἶδαμε, σὲ σχέση μὲ τὴν ὁμοφυλοφιλία δύο γενικὲς διατά-

71. Γιὰ τὸ θέμα τῆς γυναικείας ὁμοφυλοφιλίας βλ. τὸ παράρτημα τοῦ Dalla, σελ. 215-221 («Spunti giuridici in tema di omosessualità femminile»); πρβλ. και Troianos, «Homosexualität», σελ. 46-47.

ξεις: μία άπλη, και έξαιρετικά άμφίβολης άκριβείας, μνεία στις Είσηγήσεις ότι ή lex Iulia de adulteriis περιελάμβανε και πρόβλεψη θανατικῆς ποινῆς για τούς όμοφυλόφιλους (*sed etiam eos qui cum masculis infandam libidinem exercere audent [gladio puniunt]* I. 4. 18 § 4) και, στον Κώδικα, ή διάταξη τών Κωνσταντίου και Κώνσταντος του έτους 342 που προβλέπει ποινή θανάτου *ubi Venus mutatur in alienam formam* (C. 9. 9. 30[31]).

Είδαμε επίσης και ώρισμένα ειδικά θέματα που έχουν εισαχθῆ στον Πανδέκτη και σχετίζονται με την ποινική και άστική αντιμετώπιση τῆς όμοφυλόφιλης δραστηριότητας, όταν αύτη συνδυάζεται με τήν τέλεση άλλων έγκλημάτων ή άδικοπραξιών: έξαναγκασμός σε άσέλγεια, άποπλάνηση άνηλικού, διευκόλυνση άλλοτρίας άκολασίας. Τέλος μία ειδική διάταξη στον Πανδέκτη (D. 3. 1. 1 § 6 Ulpianus και Pomponius) άποκλείει από τó λειτούργημα του συνηγόρου αυτόν που ύπέστη (έκτός βίας) «γυναικεία μεταχείριση»: *Removet autem a postulando pro aliis et eum, qui corpore suo muliebria passus est. si quis tamen vi praedonum vel hostium stupratus est, non debet notari...* Κατά τῆ διατύπωση τών Βασιλικών (8. 1. 1 § 6) και τών σχολίων τους: *Κωλύεται ύπέρ άλλων συνηγορεῖν και ό ήταιρηκώς (schol. ό έν τῷ οικείῳ σώματι τὰ γυναικῶν ύπομείνας), εἰ μή κατά βίαν ληστῶν ή πολεμίων πέπονθεν· ύπέρ έαυτοῦ δέ οὐ κωλύεται.*⁷²

Αυτό εἶναι τó νομικό πλαίσιο —κοσμικό και έκκλησιαστικό— μέχρι τών χρόνων του Ίουστινιανού. Έλάχιστα (ή τίποτε δέν) γνωρίζουμε για τήν πρακτική έφαρμογή του —έκτός από μεμονωμένες ειδῆσεις, όπως για τόν ήνίοχο τῆς Θεσσαλονίκης. Έλάχιστα γνωρίζουμε επίσης για τῆ συγκεκριμένη διάδοση του φαινομένου μετά τήν έποχή τών μεγάλων πατέρων — που, πρέπει να

72. Καί στην *Ecloga* (librorum I-X) *Basilicorum* 8. 1. 1: L. Burgmann, *Ecloga Basilicorum* (= Forschungen zur byzantinischen Rechtsgeschichte 15), Φραγκφούρτη 1988, σελ. 339: 'Αλλά και ό ήταιρηκώς, ήγουν ό άσχημόνως τὰ τών γυναικῶν έν τῷ οικείῳ σώματι παθών, ύπέρ έαυτοῦ μόνον συνηγορεῖ, ύπέρ άλλου δέ οὐ δύναται, εἰ μή που κατά βίαν ληστῶν ή πολεμίων πέπονθε τοῦτο, ως τó ε' θέμα του παρόντος κεφαλαίου φησίν...

τὸ θυμίσουμε, ἀνήκει ἀκόμη, ἔστω καὶ μὲ τὸν ἐν χρήσει συμβα-
τικὸ διαχωρισμὸ τῶν ἱστορικῶν περιόδων, στὴν Ἀρχαιότητα. Ὁ
Φαίδων Κουκουλές, πού τὸ ἔργο του μᾶς εἶναι πάντοτε πολύτιμο
γιὰ τὸ τεράστιο ὕλικὸ πού ἔχει συγκεντρώσει — ὅσο καὶ ἂν μᾶς
ἀρέσει συχνὰ νὰ τὸ κατηγοροῦμε, δικαίως ἐν πολλοῖς, ἀλλὰ μὲ
τὴν ὑπεροψία τῶν ἐπιγόνων, γιὰ ἔλλειψη ἱστορικῆς προοπτικῆς⁷³—,
παρατηρεῖ: «Δέον νὰ σημειωθῇ ὅτι ὅσον πλησιάζομεν εἰς τὸν ἀρ-
χαῖον κόσμον, τόσον τὸ πάθος εἶναι εὐρύτερον διαδεδομένον»⁷⁴
ἢ διαπίστωση ἰσχύει, μὲ τὴν ἔννοια ὅμως ὅτι ἐκλείπει ἕκτοτε ἡ
ἀφθονία τῶν μαρτυριῶν πού ἔχουμε μέχρι καὶ ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῶν
μεγάλων πατέρων. Σχεδὸν σύγχρονοι μεταξὺ τους καὶ μαθητές,
κατὰ τὸν ἓνα ἢ τὸν ἄλλο τρόπο, καὶ οἱ δύο τοῦ Χρυσοστόμου,
ὁ ἅγιος Ἰσίδωρος ὁ Πηλουσιώτης⁷⁵ καὶ ὁ ὄσιος Νεῖλος⁷⁶ παρέ-
χουν στὴν ἀλληλογραφία τους ζωντανὴ εἰκόνα τοῦ βίου κατὰ τὸν
5ο αἰῶνα, μὲ ἀναφορὲς καὶ στὸ θέμα τῆς ὁμοφυλοφιλίας. Ὁ ὄσιος
Νεῖλος θὰ γράψῃ μία μακρὰ ἐπιστολὴ σὲ ἓνα νεαρὸ εὐγενῆ, «Πιε-
ρίῳ κόμητι νεωτέρῳ», γιὰ νὰ τὸν ἀποτρέψῃ ἀπὸ «κατὰ κόσμον
καὶ σάρκα κτηνώδη τινὰ καὶ ἄλογον φιλίαν»: ὅτι πόθος σοι ἰκανὸς
γένεονε κατὰ τὸν μῆνα τοῦτον πρὸς Διονυσόδωρον, τὸν υἱὸν τοῦ
μαγίστρου, πολλὸς καὶ ἀφόρητος, ὥστε μήτε φαγεῖν μήτε πιεῖν
μήτε ζῆν βούλεσθαι σε, εἰ μὴ πρότερον θεάσῃ τὸν μείρακα τὸν

73. Βλ. π.χ. C. Mango: «I suppose we must be grateful for his life-long endeavours, but the faults of his method are so glaring that gratitude often gives way to irritation... The work of Koukoules is, unfortunately, *entièrement à reprendre*» («Daily Life in Byzantium», *JÖB* 31.1 [= XVI. Internationaler Byzantinistenkongress. Akten, I/1], σελ. [337-353] 337-338 = *Byzantium and its Image: History and Culture of the Byzantine Empire and its Heritage*, Λονδίνο 1984, IV). Ἄλλὰ πρβλ. Laiou, σελ. 67 σημ. 1: «Ph. Koukoules... est, comme toujours, un excellent guide» σελ. 79 σημ. 55: «Sur ce sujet, comme sur tous les autres problèmes abordés dans ce chapitre, l'apport de Koukoules... est inestimable».

74. Κουκουλές, σελ. 506-507.

75. Βλ. ἄνωτέρω σημ. 40.

76. Πρβλ. καὶ σημ. 157 κατωτέρω.

προαγαπήσαντά σε... Φεύγε τοίνυν τὰς συναναστροφὰς τῶν ἀκαθάρτων νέων, τῶν τε εὐμόρφων τῶν τε ἀμόρφων...⁷⁷ Ὁ Ἰωάννης Μαλάλας θὰ μᾶς πληροφορήσῃ, γράφοντας ἕνα αἰῶνα μετὰ τὰ γεγονότα ποῦ περιγράφει, ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ Θεοδόσιος ὁ Μικρὸς (408-450) ἐφίλει ἔρωτι Χρυσάφιον τὸν κουβικουλάριον, τὸν λεγόμενον Ζτομμάν, ὡς πᾶν εὐπρεπῆ ὄντα, καὶ παρεῖχεν αὐτῷ πολλὰ ὅσα ἂν ἠτήσατο αὐτόν, καὶ εἶχε παρρησίαν πρὸς αὐτόν καὶ κατῆρχε πάντων τῶν πραγμάτων καὶ ἤρπαζε πάντα· ἦν γὰρ πάτρων καὶ προστάτης τῶν Πρασινῶν.⁷⁸ Ἡ τύχη του ἦταν κακὴ: ὁ Μαρκιανὸς (450-457) καὶ Χρυσάφιον τὸν Ζτομμάν τὸν κουβικουλάριον ἀπεκεφάλισε καὶ ἐδήμευσε, τὸν φιλούμενον παρὰ τοῦ πρὸ αὐτοῦ βασιλέως.⁷⁹ Ὁ Μάλχος παραδίδει τὴν ἱστορία τοῦ Ζήνωνος, τοῦ ἄτυχου γυιοῦ τοῦ ὀμώνυμου αὐτοκράτορος (474-491): Ζήνων βασιλεὺς Ῥωμαίων, ὃς Ζήνωνα τὸν ἑαυτοῦ υἱὸν διάδοχον καταλιμπάνειν θέλων κομιδῇ νέον προῆγέ τε δι' ἀξιῶν καὶ σωμασκεισθαι ἐκέλευεν εἰς ἐπίδοσιν τῆς ἡλικίας. Οἱ δὲ βασιλικοί, ἐν ἐξουσίᾳ γενόμενοι τοῦ ἄδην τὰ δημόσια καταναλίσκεν, συβαριτικῶς τὸν νέον κραιπαλαῖν ἐνήργουν, καὶ μαστροπεύοντες αὐτῷ τοὺς σνήβους πρὸς τοὺς τῶν ἀρρένων ἔρωτας λυσσᾶν ἐπαίδευσαν ἐκτόπως. Διαιτήτης οὖν ἐν ἡδοναῖς καὶ τύφῳ τιθεμένης τὸ καλὸν ἐθὰς γενόμενος, καὶ τὴν ὑποτυφομένην ἀλαζονείαν ἐπὶ τῇ βασιλικῇ κραιπαλοκίᾳ διὰ τῶν προσώπων ἀπεμφαίνων, ἀκροβατεῖν τε ἤρξατο καὶ μετέωρον τὸν ἀρχένα αἶρειν καί, συλλήβδην φάναι, προσέχειν πᾶσιν ὡς οἰκέταις ἀνθρώποις. Ἄλλ' ὁ πάντων ἔφορος, τὴν φυσικὴν καὶ διδακτὴν αὐτοῦ κακότητα τεθεαμένος, διαρρέυσαντα τῇ γαστρὶ καὶ ἀναισθητῶς ἐπὶ πολλὰς ἡμέρας ἐς τὴν εὐνήν ἀποπατοῦντα

77. PG 79, 280-285 (ἐπιστολὴ II.167).

78. 14.19: ἔκδ. Βόννης, 363 (ἀλλὰ ἡ ἀρίθμηση παραγράφων ἀκολουθεῖ τὴν πρόσφατη μετάφραση: *The Chronicle of John Malalas, A Translation by E. Jeffreys, M. Jeffreys and R. Scott etc.* [= *Byzantina Australiensia* 4], Μελβούρνη 1986, σελ. 198· πρβλ. αὐτόθι index, 332, ὅπου καὶ βιβλιογραφία γιὰ τὸ πρόσωπο).

79. 14.32: ἔκδ. Βόννης, 368 (*Malalas*, 201).

πρόωρον τῶν ἀνθρωπειῶν ἐδικαίωσεν ἐκβῆναι.⁸⁰ Ὁ Ἰωάννης Λυδός, στίς γραφικὲς περιγραφές πού ἀφιερώνει στὸν περίφημο ὑπουργὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ Ἰωάννη τὸν Καππαδόκη καὶ στὴν ἐξεζητημένη παντοδαπὴ ἀκολασία του, παραχωρεῖ κυρίαρχη θέση στίς ὁμοφυλόφιλες δραστηριότητες τοῦ Καππαδόκη: καὶ μυρίαὶ συνδιεφθείροτο μίξεσιν ἀδιακρίτοις αὐτός· αὐτός δὲ ἐτρόφα μειρακίους ψιλοῖς καὶ μήπω, λείψ τοῦ σώματος, ἀρρενοφανέσι καὶ πορνῶν ταῖς ἀκολάστοις συμβαλανεύομενος, καὶ ἀκολασταίνων τὸ πράττειν ἄμα καὶ πάσχειν, ἐξ ἑκατέρας ὠχρῶν νόσου... ἐπεσπῶντο δὲ αὐτὸν πόρνοι ὑπ' ἄλλων πορνῶν γυμνοφανῶν βασταζόμενοι, φιλήμασιν ἐκλύτοις πρὸς μῖξιν αὐτίκα βιαζομένοις, ὁ δὲ κεχυμένος ἐκ τῶν προτεινομένων ὄψεων τε καὶ ποτῶν πρὸς κιναίδων ἄλλων ἐλάμβανε.⁸¹

* * *

Ἄλλὰ κατὰ τὴ βασιλεία ἀκριβῶς τοῦ Ἰουστινιανοῦ συντελεῖται ἡ μεγάλη τομὴ στὴν ἀντιμετώπιση τῆς ὁμοφυλοφιλίας στὸ Βυζάντιο, τὴν ἰδεολογικὴ καὶ τὴ νομοθετικὴ.

Ἦδη κατὰ τοὺς πρώτους χρόνους τῆς βασιλείας του (528 ἢ 529) μαθαίνουμε ἀπὸ τοὺς ἱστορικοὺς ὅτι ὁ Ἰουστινιανὸς ἐξαπολύει ἓνα ἄνευ προηγούμενου διωγμὸ κατὰ τῶν ὁμοφυλοφίλων. Ὑποτίθεται ὅτι τὴν ἀφορμὴ παρέχουν ὠρισμένες κατηγορίες κατὰ ἀρχιερέων ἀπὸ διάφορες περιοχές, ὡς κακῶς βιούντων περὶ τὰ σωματικὰ καὶ ἀρσενοκοιτούντων. Δύο ἀπὸ αὐτούς, ὁ Ρόδου Ἡσαΐας καὶ ὁ Διοσπόλεως τῆς Θράκης Ἀλέξανδρος, συλλαμβάνονται, ὡδηγοῦνται στὴν Κωνσταντινούπολη, ἀνακρίνονται, καθαιροῦνται «ὕπὸ Βίκτωρος ἐπάρχου τῆς πόλεως» λέγει ὁ Μαλάλας (ἀλλὰ προφανῶς ἡ ἔκφραση ἀποδίδει συνεχδοχικὰ τὴν τυπικὴ διαδικασίαν, ὅσο δὴποτε συνοπτικὴ καὶ ἂν ἦταν, πού θὰ πρέπει ἀσφαλῶς νὰ ἔγινε· καθηρέθησαν, ἀπλῶς, ὁ Θεοφάνης), καὶ ὁ μὲν Ἡσαΐας «βασανί-

80. Σοῦδα Z, 84 (s.v. Ζήνων). Εὐχαριστῶ καὶ ἀπὸ ἐδῶ, καὶ γιὰ τὴν παραπομπὴ αὐτὴ, τὸν καθηγητὴ Ἀπόστολο Καρπόζηλο.

81. *De magistratibus*, 2.21: ἐκδ. Βόννης, 186· 3.62: 256· 3.65: 259.

ζεται πικρῶς) καὶ ἐξορίζεται, ὁ δὲ Ἀλέξανδρος «καυλοτομεῖται» καὶ διαπομπεύεται.⁸²

Ἄλλὰ τὸ γεγονός δίνει ἀφορμὴ νὰ ἐξαπολυθῆ ἓνα πραγματικὸ κῦμα τρομοκρατίας κατὰ τῶν ὁμοφυλοφίλων. Ἡ ἐπιβαλλομένη ποινὴ εἶναι γενικὰ ἡ καυλοτομία: καὶ εὐθέως προσέταξεν ὁ αὐτὸς βασιλεὺς τοὺς ἐν παιδεραστίαις εὐρισκομένους καυλοτομεῖσθαι (Μαλάλας): *τούς τε οὕτως ἀλισκομένους τὰ αἰδοῖα περιηρημένους ἐπόμπεινον* (Προκόπιος): οὗτος ὁ βασιλεὺς καὶ κατὰ τῶν ἀνδρομανῶν πολὺς ἔπνευσε καὶ πλείστους διὰ ταύτην τὴν αἰτίαν ἐκόλασε, τὴν αἰδῶ τούτων ἐκτέμνων (Ζωναρᾶς). Ἡ ποινὴ συνοδεύεται, ὅπως εἶδαμε, ἀπὸ διαπόμπευση· ἐνίοτε μετριάζεται μὲ τὴ χρήση ἄλλων βασανιστικῶν μεθόδων: *Καὶ διεβλήθησαν τότε τινὲς ὡς ἀρρενοφθόροι. Ὁ δὲ βασιλεὺς διάταξιν ἐξεφώνησεν ἔχουσαν οὕτως: πάντας τοὺς εὐρισκομένους, τοὺς μὲν καυλοτομεῖσθαι, τῶν δὲ καλάμους ὀξεῖς ἐμβάλλεσθαι εἰς τοὺς πόρους τῶν αἰδοίων αὐτῶν, καὶ οὕτω κατὰ τὴν ἀγορὰν γυμνοὺς θριαμβεύεσθαι* (Γεώργιος Μοναχός) = *καὶ ἕτεροι πολλοὶ κατεσχέθησαν ἀρρενοφθόροι. Καὶ τοὺς μὲν ἐκαυλοκόπησε, τοῖς δὲ καλάμους ὀξεῖς ἐμβάλλεσθαι εἰς τοὺς πόρους τῶν αἰδοίων προσέταξε, καὶ γυμνοὺς κατὰ τὴν ἀγορὰν θριαμβευθῆναι* (Κεδρηνός).⁸³ Εἶναι ἴσως τὸ πικρῶς βασανίσας ποὺ μᾶς παραδίδει ὁ Μαλάλας γιὰ τὸν Ρόδου Ἡσαῖα.

Καίτοι ὁ Προκόπιος ὁμιλεῖ περὶ «νόμου»: *Μετὰ δὲ καὶ τὸ παιδεραστεῖν νόμῳ ἀπειργεν* (πρβλ. Γεώργιος Μοναχός: *διάταξιν*

82. Οἱ πηγές: Malalas, 18.18: 436 (Malalas, 253)· Θεοφάνης, I, 177 (De Boor)· Κεδρηνός, I, 645-646 (ἐκδ. Βόννης). Ὁ Θεοφάνης παρέχει καὶ λεπτομέρειες γιὰ τὴ διαπόμπευση: *καυλοτομηθέντες καὶ πομπεύσαντες, τοῦ κήρυκος βοῶντος· Ἐπίσκοποι ὄντες τὸ τίμιον σχῆμα μὴ ἐνυβρίζετε. Ὁ Μαλάλας ἔχει ἀπλῶς (γιὰ τὸν Ἀλέξανδρο): καυλοτομήσας ἐπόμπειυσεν εἰς κρῆβαταριαν.*

83. Τὰ χωρία γενικώτερα γιὰ τὸν διωγμὸ, πέρα ἀπὸ τὴ συγκεκριμένη περίπτωσι τῶν δύο ἀρχιερέων, ἡ ὁποία μνημονεύεται στίς τρεῖς πηγές τῆς προηγουμένης σημειώσεως: Μαλάλας, ἐνθ' ἄνωτ.· Θεοφάνης, ἐνθ' ἄνωτ.· Προκόπιος, Ἀνέκδοτα, 11.34-36: ἐκδ. Haury-Wirth, III, 76· Ζωναρᾶς, 14.7. 2-3: ἐκδ. Βόννης, III, 158-159· Γεώργιος Μοναχός, II, 645 (De Boor-Wirth)· Κεδρηνός, ἐνθ' ἄνωτ.

ἐξεφώνησεν), δὲν ἔχει διασωθῆ σχετική διάταξη,⁸⁴ καὶ εἶναι πολὺ πιθανὸ ὅτι ἡ ποινὴ ἐπιβάλλεται ἀπλῶς μὲ τὴν αὐθαιρεσίᾳ ποῦ ἐπιτρέπουν ὁ τρόπος λειτουργίας τοῦ κράτους καὶ ἡ βασιλικὴ παντοδυναμία. Φυσικὰ θὰ ἦταν δυνατόν νὰ ἐπικαλεσθῆ κανεὶς τὴ διάταξη τῶν Κωνσταντίου καὶ Κώνσταντος τοῦ ἔτους 342, πρὶν ἀπὸ δύο ἑκατονταετίες, ἢ καὶ τὴ διάταξη τοῦ Θεοδοσίου τοῦ 390, καὶ νὰ ὑποστηρίξῃ ὅτι πρόκειται ἀπλῶς γιὰ, ἐπιτρεπόμενο, μετρίασμὸ τῆς προβλεπόμενης ποινῆς τοῦ θανάτου (δὲν πρέπει νὰ ξεχνοῦμε ὅτι ἡ δικὴ μας στάση ἀπέναντι στὸν πόνο, ἢ ὁποῖα μᾶς δημιουργεῖ δικαιολογημένο ἀποτροπιασμὸ γιὰ τὶς ἄλλες σωματικὲς ποινές, ἀλλὰ μπορεῖ νὰ μᾶς «ἐπιτρέπῃ» ἐνίοτε νὰ εἴμαστε ἀνεκτικοὶ ἀπέναντι στὴ θανατικὴ ποινὴ, δὲν εἶναι αὐτὴ τοῦ Βυζαντίου: ὁ θάνατος ἀποτελεῖ πάντοτε πραγματικὰ τὴν ἐσχάτη τῶν ποινῶν, καὶ κάθε ἄλλη εἶναι, θεωρητικὰ τοῦλάχιστον, ἐλαφρότερη). Θὰ ἔπρεπε, βέβαια, συγχρόνως νὰ θεωρηθῆ ὅτι οἱ διατάξεις ἐκεῖνες ἰσχύουν ἀδιάκριτα γιὰ τὴν ἐνεργητικὴ καὶ τὴν παθητικὴ ὁμοφυλοφιλία, καὶ ὄχι μόνον γιὰ τὴ δεύτερη, ὅπως δεχθήκαμε, ὥστε νὰ ἔχουν τὴ γενικευμένη ἐφαρμογὴ ποῦ προφανῶς ἐπεδιώκετο ἀπὸ τὸν Ἰουστινιανό· ἀλλὰ τὸ τελευταῖο αὐτὸ θὰ ἦταν ἀσφαλῶς εὐχερέστατο, μὲ δεδομένη τὴν ἀρκετὰ ἀόριστη διατύπωση τῶν διατάξεων.

Ὅμως στὴν πραγματικότητα δὲν ἐτέθη ποτὲ τέτοιο θέμα· κανεὶς δὲν φαίνεται νὰ ἐνθυμῆται τὶς διατάξεις ἐκεῖνες. Ὁ Προκόπιος μάλιστα, ὁ ὁποῖος θεωρεῖ ὅτι τὰ μέτρα τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἀποτελοῦν τυπικὴ νομοθετικὴ ρύθμιση, εἶναι ἰδιαίτερα ἐνωχλημένος ὄχι τόσο ἀπὸ τὴ σκληρότητά της, ὅσο ἀπὸ τὸ γεγονὸς τῆς ἀναδρομικῆς ἐφαρμογῆς ποινικοῦ νόμου (ἢ ἀρχὴ *nullum crimen nulla poena sine lege* δὲν εἶναι τόσο νέα, ὅπως ἐνίοτε διδασκόμαστε): *Μετὰ δὲ καὶ τὸ παιδεραστεῖν νόμῳ ἀπειργεν, οὐ τὰ μετὰ τὸν νόμον διερευνώμενος, ἀλλὰ τοὺς πάλαι ποτὲ ταύτη δὴ τῇ νόσῳ*

84. Γιὰ τὸ ἐνδεχόμενο ἐκδόσεως τυπικοῦ νόμου (νεαρχῆς) στὴν περίσταση αὐτὴ, εἰδικὴ μελέτη: P. Pescani, «Tracce di una ignota Novella di Giustiniano in Procopio?», *Iura* 15 (1964), σελ. 181-184.

ἀλόντας. Ἐξ ἄλλου φαίνεται νὰ εἶχε ἐνοχλήσει, καὶ τοὺς συγχρόνους, ἡ μορφή τῆς ποινῆς (μιᾶς ποινῆς ἢ ὁποῖα τελικὰ θὰ καταστῆ ἡ τυπικὴ ποινὴ πού προβλέπει τὸ βυζαντινὸ δίκαιο γιὰ ἄλλη περίπτωση ἐγκλήματος περὶ τὴν γενετήσια ζωὴ: τὴν κτηνοβασιᾶ) — καὶ προφανῶς καὶ πάλι ἡ ἔλλειψη νομοθετικῆς προβλέψεως: καὶ πρὸς τὸν ἐρόμενον «διὰ τί ταύτη τοὺς ἀρρενοφθόρους κολάζεις;», ἔφη «εἰ δ' ἄρα ἱεροσυλήκασιν, οὐκ ἂν τὴν χεῖρα τούτων ἀπέτεμον;». ⁸⁵ Ἄλλωστε, σὲ σχέση καὶ μὲ τὸ ἐνδεχόμενον νὰ θεωρηθῆ ἡ ποινὴ ὡς μετρίασμός ἐναντι τῆς προβλεπομένης ποινῆς τοῦ θανάτου, οἱ πηγές δὲν καταλείπουν περιθώρια γιὰ αὐταπάτες: στὴν πραγματικότητα, καὶ τὸ εἶδος τοῦ ἀκρωτηριασμοῦ καὶ προφανῶς ὁ τρόπος κατὰ τὸν ὁποῖο ἐξετελεῖτο ἐπέφεραν σχεδὸν ἀναπόφευκτα τὸν θάνατο: *Καὶ συννεσχέθησαν ἐν αὐτῷ τῷ καιρῷ πολλοὶ ἀνδροκοῖται, καὶ καυλοτομηθέντες ἀπέθανον· καὶ οὕτω περιηγόμενοι οἰκτρῶς ἐτελεύτησαν· οἷ, ἐκτμηθέντες καὶ δημευθέντες κατὰ τὴν ἀγορὰν γυμνοί, οἰκτρῶς ἐτελεύτησαν.* ⁸⁶

Τέλος, ἐνοχλεῖ ἰδιαίτερα καὶ τοὺς συγχρόνους ἡ μὴ τήρηση τῶν βασικῶν κανόνων νομιμότητος κατὰ τὴ συνοπτικὴ «ἐκδίκασση» τῶν ὑποθέσεων αὐτῶν: *ἐγίνετό τε ἡ εἰς αὐτοὺς ἐπιστροφή οὐδενὶ κόσμῳ, ἐπεὶ καὶ κατηγοροῦ χωρὶς ἐπράσσετο ἡ εἰς αὐτοὺς τίσις, ἐνός τε ἀνδρός ἢ παιδὸς λόγος, καὶ τούτου δούλου, ἂν οὐτω τύχοι, καὶ ἀκουσίῳ μαρτυρεῖν ἐπὶ τὸν κεκτημένον ἀναγκασθέντος, ἔδοξεν εἶναι ἀκριβῆς ἔλεγχος.* ⁸⁷

Ὁ Προκόπιος σαφῶς μᾶς πληροφορεῖ ὅτι πίσω ἀπὸ τὸν διωγμὸ αὐτὸν κρύβονται ἄλλα ἐλατήρια: πρόκειται, ὑπὸ τὸ πρόσχημα τῆς ἠθικῆς, γιὰ διωγμὸ κατὰ πολιτικῶν ἀντιπάλων τοῦ Ἰουστινιανοῦ, κυρίως ἀπὸ τὴ μερίδα τῶν Πρασίνων, ἢ προσώπων πού εἶχαν ἀποκτήσει ὑπερβολικὸ πλοῦτο ἢ ἐπικίνδυνη δύναμη: *Οὐκ ἐς πάντας μέντοι κατ' ἀρχὰς τὸ κακὸν ἤγετο, ἀλλ' ὅσοι ἢ Πράσινοι εἰ-*

85. Ἡ μαρτυρία στὸν Ζωναρᾶ, *ἐνθ' ἀνωτ.*, (σημ. 83), 14. 7. 3.

86. Τὰ χωρία κατὰ σειρὰ ἀπὸ τοὺς Μαλάλα, Γεώργιο Μοναχό, Κεδρηνὸ *ἐνθ' ἀνωτ.* (σημ. 82, 83).

87, 88. Προκόπιος, *ἐνθ' ἀνωτ.*, (σημ. 83).

ναι ἢ μεγάλη περιβεβλησθαι χρήματα ἔδοξαν ἢ ἄλλο τι τοῖς τυραννοῦσι προσκεκρουκότες ἐτύγγανον.⁸⁸ Σὲ δύο ἄλλα τοῦλάχιστον χωρία ὁ Προκόπιος ἀναφέρει ὅτι πολιτικοὶ ἀντίπαλοι τῆς Θεοδώρας, Πράσινοι καὶ οἱ δύο, ἓνας Βασιανὸς καὶ ἓνας Διογένης, ὑποβλήθηκαν στὴ μεταχείριση τῶν ὁμοφυλοφίλων ὕστερα ἀπὸ δόλιες ἐνέργειες τῆς αὐτοκράτειρας — ὁ δεύτερος φαίνεται ὅτι κατώρθωσε νὰ διασωθῆ, ὁ πρῶτος ὅμως ὑπέστη καὶ τὸν ἀκρωτηριασμὸ καὶ τὸν θάνατο.⁸⁹

Βέβαια οἱ πληροφορίες τοῦ Προκοπίου, καὶ μάλιστα ὅσες περιέχονται στὰ *Ἀνέκδοτα*, πρέπει νὰ γίνωνται δεκτὲς μὲ τὶς ἐπιβαλλόμενες ἐπιφυλάξεις. Ἐν τούτοις ἡ πεῖρα μᾶς ἔχει πλέον διδάξει, ἐξ ἴσου, μὲ πόσες ἐπιφυλάξεις πρέπει νὰ ἀντιμετωπίζη κανεὶς, καὶ στὸν κοσμικὸ βίον καὶ στὸν ἐκκλησιαστικὸ (ἀπὸ ὅπου ξεκίνησε καὶ ἐδῶ ἢ ἐπιχείρηση), τὶς διαφορὲς «ἐπιχειρήσεις ἀρετῆς» ποὺ ἐκδηλώνονται ξαφνικὰ γιὰ τὴν προστασία τῆς δημόσιας ἠθικῆς.

Ἄλλωστε ὁ Ἰουστινιανὸς ἀκολουθεῖ, φαίνεται, μίᾳ «πεπατημένην» ὁδὸ: μερικὰ χρόνια πρὶν, ὁ αὐτοκράτωρ Ἀναστάσιος (491-518) γιὰ νὰ ἐξουδετερώσῃ τὸν πατριάρχη Μακεδόσιο Β' (496-511, ὅχι ὁ αἰρεσιάρχης) —*ἠγαπαῖτο γὰρ Μακεδόσιος καὶ διὰ τὸ καθαρόν τοῦ βίου καὶ διὰ τὸ ὀρθὸν τῶν δογμάτων*—, παρεσκεύασε δύο φαύλους τινὰς κατηγορεῖσαι Μακεδόσιον ὡς παιδεραστὴν καὶ αἰ-

89. Προκόπιος, *αὐτόθι*, 16. 18-22: Haury-Wirth, III, σελ. 103-104 *ὅτι δὲ παιδεραστοῖη ἐπενεγκοῦσα... ἢ δὲ αὐτὸν ἔτι μᾶλλον κολάσασα καὶ τὸ αἰδοῖον ἀποτεμομένη διέφθειρεν ἀνεξελέγκτως, καὶ τὴν οὐσίαν ἐς τὸ δημόσιον ἀνεγράφατο*. 16.23-28: 104 *καὶ Διογένην δὲ τινα οἶα Πράσιων ὄντα δι' ὀργῆς ἔχουσα..., οὐδὲν τι ἦσσαν γάμων ἀνδρείων συκοφαντεῖν ἐν σπουδῇ εἶχε...* [Φυσικὰ καὶ ἐδῶ, ὅπως σὲ ὅλη τὴ σχετικὴ φιλολογία, οἱ ἀνδρεῖοι γάμοι (καὶ οἱ ἄλλες ἀντίστοιχες φράσεις ποὺ ἀναφέρονται σὲ γάμους ἀνδρῶν) θὰ πρέπει νὰ ἐκλαμβάνωνται ὡς ρητορικὸ σχῆμα ποὺ σημαίνει ἀπλῶς τὶς ὁμοφυλόφιλες σχέσεις· πρβλ. στὴ διάταξη τῶν Κωνσταντίου καὶ Κώνσταντος: *Cum vir nubit in feminam* ἢ στὸ κατωτέρω ἐπίγραμμα X 68 τοῦ Ἀγαθία: οἱ δ' ἀλγεινοὶ / ἄνδρες ἐς ἀλλήλους ξείνων ἄγουσι γάμον. Κάθε προσπάθεια ἀναζητήσεως ἐνὸς εἴδους «κυριολεκτικῆς» ἐρμηνείας στερεεῖται ἀντικρύσμα-τος].

ρετικόν, ἐπιδοῦναί τε ταῦτα ἐγγράφως τῷ ἐπάρχῳ καὶ τῷ μαγίστρῳ, ὁμοίως δὲ καὶ κατὰ πρεσβυτέρων καὶ διακόνων ὀρθοδόξων.⁹⁰

Πάντως ἡ μαρτυρία τοῦ Προκοπίου φαίνεται νὰ ἐνισχύεται καὶ ἀπὸ ἄλλες πηγές πού δείχνουν νὰ ὑπαινίσσωνται ὅτι ὁ διωγμὸς ἐστρέφετο κυρίως κατὰ τῶν ἀνωτέρων τάξεων: Διὸ καὶ πολλοὶ τῶν μεγιστάνων εὐρέθησαν, τῶν δὲ ἀρχιερέων οὐκ ὀλίγοι, καὶ οὕτω περιαιγόμενοι οἰκτρῶς ἐτελεύτησαν· Ὑπῆρχον δὲ καὶ τῶν πολιτῶν καὶ συγκλητικῶν πολλοὶ καὶ τῶν ἀρχιερέων οὐκ ὀλίγοι, οἱ ἐκτμηθέντες... οἰκτρῶς ἐτελεύτησαν.⁹¹ Ἀλλά, ὅπως εἶναι φυσικό, ἀφ' ἧς ἀνοίγουν οἱ ἄσκοι τοῦ Αἰόλου, μέτρα τέτοιας μορφῆς λειτουργοῦν πλέον μὲ τὴ δική τους αὐτοδυναμία, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὶς σκοπιμότητες πού τὰ ὑπαγόρευσαν. Ὁ ἴδιος ὁ Προκόπιος ὑπαινίσσεται τὴν ἐπέκταση τῆς ἐφαρμογῆς τῶν μέτρων πέρα ἀπὸ τὶς ἀρχικὲς προθέσεις τοῦ Ἰουστινιανοῦ: οὐκ ἐς πάντας μέντοι, κατ' ἀρχὰς τὸ κακὸν ἤγετο...

Τὸ μαρτυρούμενο πάντως ἀπὸ ὅλες τὶς πηγές γεγονὸς εἶναι ἡ ἐπιβολὴ μιᾶς τρομοκρατίας γύρω ἀπὸ τὸ ἀντικείμενο αὐτό, ἡ ὁποία ἀφήνει τὰ ἴχνη της γιὰ μακρὸ χρονικὸ διάστημα στὸν βυζαντινὸ βίον: Καὶ ἐγένετο ἔκτοτε φόβος κατὰ τῶν νοσοῦντων τὴν τῶν ἀρρένων ἐπιθυμίαν (Μαλάλας). Καὶ ἐξέθετο ὁ βασιλεὺς νόμους σφοδρὸς κατὰ τῶν ἀσελγαινόντων καὶ πολλοὶ ἐτιμωρήθησαν, καὶ ἐγένετο φόβος πολὺς καὶ ἀσφάλεια (Θεοφάνης). Νόμους τε σφοδρὸς κατὰ τῶν ἀσελγαινόντων ἐξέθετο... Καὶ γενομένου φόβου μεγάλου, οἱ λοιποὶ ἐσωφρονίσθησαν (Γεώργιος Μοναχὸς > Κεδρηνός).⁹²

* * *

90. Θεοφάνης, I, 155 (De Boor).

91. Γεώργιος Μοναχὸς > Κεδρηνός, ἐνθ' ἀνωτ. (σημ. 82, 83).

92. Γιὰ τὰ μέτρα τοῦ Ἰουστινιανοῦ βλ. τὴν ἀναλυτικὴ παρουσίαση στοὺς Dalla, σελ. 185-209 («Giustiniano: La repressione totale») καὶ Cantarella, σελ. 283-287· πρβλ. καὶ Τρωιάνος, Ὁ Πρωάλιος..., σελ. 16 καὶ «Homosexualität», σελ. 33-35.

Οἱ συνέπειες ξεπερνοῦν κατὰ πολὺ τὸν χῶρο ἀπλῶς τῆς ποι-
νικῆς καταστολῆς· ἐπεκτείνονται γενικώτερα στὴν ἰδεολογία τῆς
ἐποχῆς — καὶ τῶν μεταγενεστέρων. Τὸ θέμα τῆς ὁμοφυλοφιλίας
γίνεται «ταμποῦ» καὶ στὸν χῶρο τῆς λογοτεχνίας. Ὅπως ἔχει
ἐπισημανθῆ, στὴ μεγάλη ἀναγέννηση τοῦ ἐπιγράμματος ὡς φιλο-
λογικοῦ εἴδους πὸ παρατηρεῖται στοὺς χρόνους τοῦ Ἰουστινιανοῦ
ἀντιπροσωπεύονται ὅλες οἱ κατηγορίες τοῦ εἴδους: ἐρωτικά, συμ-
ποσιακά, σατιρικά, ἐπιτύμβια, ἐπιδεικτικά κλπ· μία μόνον, καὶ
μάλιστα ἀπὸ τίς μείζονες κατηγορίες τοῦ εἴδους, ἀπουσιάζει: ἡ
Μοῦσα παιδική.⁹³

Ἄντιθετα μάλιστα, στὰ πλαίσια τῆς νέας «γραμμῆς» καὶ γιὰ
τὴν ἐξυπηρέτησή της, ἐπιστρατεύονται ἐπιγράμματα πὸ στρέ-
φονται πλέον κατὰ τῶν παιδικῶν ἐρώτων. Ἀπὸ αὐτὰ πὸ ἔχουν
ἐνταχθῆ στὴν Ἀνθολογία, μπορεῖ νὰ μνημονευθῆ τὸ ἐπίγραμμα
V 277 τοῦ Ἐρατοσθένους· προτιμᾷ τὸ «ρεαλιστικὸ» ἀπὸ τὸ «ἠθι-
κὸ» ἐπιχείρημα: τὸ γυναικεῖο κάλλος διατηρεῖται, ἐνῶ τὸ κάλλος
τοῦ ἀγοριοῦ διαρκεῖ ὅσο ἐκεῖνο εἶναι μικρὸ καὶ ἄτριχο.⁹⁴

93. Βλ. π.χ. R. Cantarella, *Poeti bizantini*, 2^a cure di F. Conca, Mi-
λάνο 1992, σελ. 307(-309: «L'epigramma dell'età di Giustiniano»): «An-
che l'epigramma rifiorisce a nuova vita in quest'epoca, nella produ-
zione poetica della quale occupa anzi il primo posto. I motivi, pur
trattandosi di poeti ormai cristiani, sono quelli tradizionali: erotici,
conviviali, satirici, funebri, epidittici, ecc.; la sola mancante è la Musa
puerilis, sia che il costume fosse caduto in disuso, sia per paura delle
severe pene comminate dalla legislazione giustiniana».

94. Καὶ ἐδῶ τὸ θέμα ἀνευρίσκεται στοὺς Ἐρωτες τοῦ Λουκιανοῦ, 25-26:
*γυνὴ μὲν οὖν ἀπὸ παρθένου μέχρι μέσης ἡλικίας, πρὶν ἢ τελέως τὴν ἐσχάτην
ἡντιδα γήρως ἐπιδραμεῖν, εὐάγκαλον ἀνδράσιν ὀμίλημα, καὶ παραέλθη τὰ τῆς
ὥρας... Εἰ δ' εἴκοσιν ἐτῶν ἀποπειρώῃ παιδὰ τίς, αὐτὸς ἔμοιγε δοκεῖ πασχ-
τιῶν ἀμφίβολον Ἀφροδίτην μεταδιώκων· σκληροὶ γάρ οἱ τῶν μελῶν ἀπαν-
δρωθέντες ὄγκοι καὶ τραχὺ μὲν ἀντὶ τοῦ πάλαι μαλακοῦ πυκασθὲν ἰούλοις
τὸ γένειον, οἱ δ' εὐφνεῖς μηροὶ θριξίν ὡσπερὲι ἔνυπῶντες· ἃ δ' ἐστὶ τούτων
ἀφανέστερα τοῖς πεπειρακόσιν ὑμῖν εἰδέναι παρήμι...· γυναικὶ δὲ ἀεί... τὸ
δ' ἄλλο σῶμα μηδ' ἀκαρῆ τριχὸς αὐταῖς ὑποφυομένης ἡλέκτρον, φασίν, ἢ
Σιδωνίας ὑέλου διαφεγγέστερον ἀπαστράπτει.*

*Ἄρσενας ἄλλος ἔχει· φιλέειν δ' ἐγὼ οἶδα γυναικας,
 ἔς χρονίην φιλίην οἶα φυλασσομένας.
 Οὐ καλὸν ἠβητῆρες. Ἄπεχθαίρω γὰρ ἐκείνην
 τὴν τρίχα τὴν φθονερήν, τὴν ταχὺ φουομένην.*

Ὁ Ἀγαθίας, ὁ «ἐπίσημος» ἐπιγραμματοποιὸς τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἰουστινιανοῦ, θὰ μᾶς θυμίση, σχεδὸν ἐπανερχόμενος στὴν ἐπιχειρηματολογία τοῦ Χρυσοστόμου, ὅτι καλὸ εἶναι νὰ εἶναι κανεὶς ἐγκρατής· ἀλλὰ ἂν δὲν μπορῇ νὰ κάνη ἀλλοιῶς, ὁ κόσμος εἶναι γεμάτος ἀπὸ γυναῖκες. Δὲν ὑπάρχει λόγος νὰ κάνη κανεὶς κάτι πού δὲν κάνουν οὔτε τὰ ἄλογα ζῶα, ἀτιμάζοντας καὶ τὸ φύλο του καὶ τὴ φυσικὴ τάξη (X 68):

*Καλὸν μὲν στυγόδεμνον ἔχειν νόον· εἰ δ' ἄρ' ἀνάγκη,
 ἄρσενικὴ φιλότης μὴ ποτέ σε κλονέοι.
 Θηλυτέρας φιλέειν ὀλίγον κακόν, οὐνεκα κείναις
 κυπριδίους δάρους πότνα δέδωκε φύσις.
 Δέρκεο τῶν ἀλόγων ζῶων γένος· ἧ γὰρ ἐκείνων
 οὐδὲν ἀτιμάζει θέσμιμα συζυγίης·
 ἄρσενι γὰρ θηλεία συνάπτεται· οἱ δ' ἄλγεινοι
 ἄνδρες ἔς ἀλλήλους ξεῖνον ἄγουσι γάμον.*

Καὶ δὲν εἶναι ὁ Ἀγαθίας κανένας σοβαροφανῆς ἠθικολόγος: ἡ καταδίκη τῆς ὁμοφυλοφιλίας περιέχεται ἀκόμη καὶ στὸ τολμηρότατο ἐπίγραμμα τοῦ V 302, τοῦ ὁποῦ ἡ κατακλείδα στίς ξενόγλωσσες μεταφράσεις περιέχεται συχνὰ μόνο στὰ λατινικὰ λόγια τοῦ θέματός της. Ὁ ποιητὴς διερωτᾶται ποιὸν ἔρωτα νὰ ἀκολουθήσῃ: ὁ ἔρωτας μὲ παρθένο δημιουργεῖ προβλήματα, ὁ ἔρωτας μὲ ἐκλεκτὲς ἐπαγγελματίες εἶναι δαπανηρὸς, ὁ ἔρωτας πού συνοδεύεται ἀπὸ συναισθηματικὴ πρόσδεση ὀδηγεῖ ἀναπόφευκτα στὴν ἀνεπιθύμητὴ ἐξέλιξη πού εἶναι ὁ γάμος, ὁ ἔρωτας μὲ τὴ σύζυγο μπορεῖ νὰ ἐξελιχθῇ σὲ ἀπλὸ καθῆκον, μία χήρα θὰ εἶναι ἡ τολμηρὴ καὶ ἄπιστὴ ἡ γεμάτῃ ἀναμνήσεις ἀπὸ τὸν νεκρὸ σύζυγο καὶ τύψεις· ὁ ἔρωτας μὲ τὴ θεραπαινίδα σου σὲ κάνει δικό της ὑπηρέτη, ὁ ἔρωτας μὲ τὴ δούλη ἐνὸς ἄλλου σὲ ὀδηγεῖ σὲ προστριβές

μέ τον κύριό της· ἔτσι συνεχίζει ὁ ποιητής, γιά νά καταλήξῃ ὅτι ὁ μόνος ἀσφαλής, ἀκίνδυνος καί ἀδάπανος τρόπος στόν ἔρωτα εἶναι ἐκείνη ἡ μονήρης ἀπόλαυση στήν ὁποία κατέφευγε ὁ Διογένης καί δέν εἶχε ἔτσι ἀνάγκη καμμία Λαΐδα. Μόνον μπροστά σέ δύο θέματα-ταμπού ὁ ποιητής χάνει τὸ χιοῦμορ του: ἡ μοιχεία εἶναι τὸ «κάκιστον» κακὸ καί κεῖται ἔκτοθεν ἐρώτων· μαζί της κατατάσσεται ἡ «παιδομανής» ἀνόσια πράξη:

ὦν μέτα παιδομανής κείσθω ἀλιτροσύνη.

Ἡ ἀποσιώπηση φαίνεται νά ἐπεκτείνεται καί στίς ἱστορικές πηγές: οἱ μαρτυρίες γιά τήν ὁμοφυλοφιλία, ἔκτοτε, χωρὶς νά ἐκλείπουν ἐντελῶς, περιορίζονται σημαντικά· εἶδαμε ὅτι ὁ Κουκουλὲς τὸ εἶχε ἤδη ἐπισημάνει, ἀποδίδοντάς το σέ πραγματικὸ περιορισμὸ τοῦ φαινομένου. Κάποιες μεμονωμένες μαρτυρίες ἐξυπηρετοῦν εἰδικούς σκοπούς· τέτοια εἶναι ἡ μαρτυρία τοῦ Θεοφάνους ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ Κωνσταντῖνος Ε' ἐφίλει προσοικειοῦσθαι τοῖς τοιούτοις διὰ τὰς ἀκολασίας αὐτοῦ, καί ὅτι εἶχε θανατώσει πρόσωπα ἀπὸ τοὺς ἐγγιζόντας αὐτῷ καί μύστας γεγονότας τῶν αὐτοῦ ἀσελγειῶν καί ἀρρητοποιῶν γιά νά μὴ διαρρεύσῃ τὸ μυστικὸ του — μεταξὺ αὐτῶν καί τὸν εὐνοούμενόν του Στρατήγιο, αἰσθόμενός τε αὐτὸν ἀηδῶς ἔχοντα πρὸς τὰς ἀθεμίτους ἀνδρομανίας αὐτοῦ, μαζί με τὸν πνευματικὸ πρὸς τὸν ὁποῖο ὁ Στρατήγιος ἐξωμολογεῖτο τίς πράξεις του, καί ὁ ὁποῖος ταυτίζεται μετὰ τὸν ἅγιο Στέφανο τὸν Νέο: καὶ τῷ μακαρίῳ Στεφάνῳ, τῷ ἐγκλειστῷ τοῦ ἁγίου Αὐξεντίου, ταύτας ἐξαγορεύοντα σωτηρίας τε φάρμακα λαμβάνοντα, ὡς ἐπίβουλον αὐτοῦ τοῦτον διαφημίσας σὺν τῷ ἐγκλειστῷ, ὡς προλέλεκται, ἀνεῖλεν.⁹⁵ Ἡ μαρτυρία θὰ πρέπει νά γίνῃ

95. Θεοφάνης, I, 443 (De Boor)· πρβλ., αὐτόθι, I, 438: ἀλλὰ φθονῶν αὐτοῖς διὰ τὸ εἶναι αὐτοὺς εὐειδεῖς καὶ ῥωμαλέους... τινὰς δ' αὐτῶν καὶ δι' εὐλάβειαν καὶ ὡς εἰς τὸν προρρηθέντα ἐγκλειστον ἀπερχομένους καὶ τὰ πάθη αὐτοῦ θριαμβεύοντας, οὗς καὶ ἀπέκτεινεν, ὧν εἰσιν... Στρατήγιος σπαθάριος καὶ δομέστικος τῶν ἐσκουβίτων... Γιά τὸ μαρτύριο τοῦ ἁγίου Στε-

δεκτὴ μὲ τὴν ἐπιφύλαξιν ποὺ ἀρμόζει γιὰ τέτοιου εἴδους κατηγορίες ἐναντίον τοῦ κατ' ἐξοχὴν εἰκονομάχου αὐτοκράτορα.

* * *

Μετὰ τὴν ἔξαρση μὲ τὰ μέτρα ποὺ εἶδαμε, ἡ νομοθετικὴ πολιτικὴ τοῦ Ἰουστινιανοῦ στὸ θέμα τῆς ὁμοφυλοφιλίας ἀποκρυσταλλώνεται σὲ δύο νεαρές του:

— Μὲ τὴ νεαρά 77 πιθανῶς τοῦ ἔτους 535, ἡ ὁποία ὁμως, ὅπως σημειώνει ὁ Σπ. Τρωιάνος, «ἔχει κυρίως παραινετικὸν χαρακτήρα, ἐφ' ὅσον οὐδένα νέον κανόνα δικαίου εἰσάγει»,⁹⁶ διαδηλώνεται ἡ πρόθεση τοῦ βασιλέως ταῖς ἐσχάταις ὑποβάλλειν τιμωρίας ὅσους ταῖς βαρύτεραις ἀσελείαις ἐαυτοὺς ἐνέβαλον καὶ αὐτῆς τῆς φύσεως τᾶναντία πράττουσι, χωρὶς νὰ κατονομάζεται ρητὰ ἡ ὁμοφυλοφιλία· τὸ ἔργο αὐτὸ ἀνατίθεται στὸν ἑπαρχο τῆς πόλεως, ὁ ὁποῖος, ἂν παραλείψῃ τὴν ἐπιβολὴν στοὺς ἐνόχους τῆς ἀρμόζουσας κατὰ τοὺς ἡμετέρους νόμους τιμωρίας, ἀπειλεῖται μὲ τὴν κρίσιν τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ καὶ τὴν ἐξ ἡμῶν ἀγανάκτησιν. Προηγεῖται ἕνα μακρὸν προοίμιον μὲ ρητορικὴ ἀναφορὰ στὶς ἐνέργειες τοῦ διαβόλου καὶ στὴ δίκαιη ὀργὴ τοῦ Θεοῦ, ἀπὸ τὴν ὁποία κινδυνεύουν πόλεις μετὰ τῶν οἰκόντων· διὰ γὰρ τὰ τοιαῦτα πλημμελήματα καὶ λιμοὶ καὶ σεισμοὶ καὶ λοιμοὶ γίνονται: ἔτσι, τὰ μέτρα εἰσάγονται ἵνα μὴ ἐκ τοῦ παραβλέπειν τὰς τοιαύτας ἀμαρτίας εὐρεθῆ καὶ ἡ πόλις καὶ ἡ πολιτεία διὰ τῶν τοιούτων ἀσεβῶν πράξεων ἀδικουμένη.

— Ἡ νεαρά 141 τοῦ ἔτους 559 ἀναφέρεται ρητὰ στὴν ὁμοφυλοφιλία, χρησιμοποιοῦντας μάλιστα τὸν «ὀρισμὸν» τῆς πρὸς Ρωμαίους ἐπιστολῆς: μάλιστα δὲ τοὺς τῆ μυσσαρᾶ καὶ Θεῶ μεμισημένη δικαίως ἀνοσίῃ πράξει συνσαπέντας, λέγομεν δὴ τὴν τῶν ἀρρένων

φάνου τοῦ Νέου βλ. αὐτόθι, I, 436-437 καὶ BHG³, II, 253· *Novum Auctarium*, 195 (ἀρ. 1666-1667e).

96. Ὁ Πωγάλιος..., σελ. 17. Ἡ διατύπωση ἐκεῖ στὸν πληθυντικὸ ἀριθμὸ, γιὰ «ἀμφοτέρας» (τὰς νεαράς)· ἀλλὰ εἶναι προφανές ὅτι ἡ παρατήρησις ἰσχύει κυρίως γιὰ τὴ νεαρά 77.

φθοράν, ἣν ἀδεῶς τολμῶσι τινές, ἄρρενες ἐν ἄρρεσι τὴν ἀσχημοσύνην κατεργαζόμενοι. Πιστεύεται γενικὰ ὅτι εἶναι ἐμπνευσμένη ἀπὸ τὸν μεγάλο σεισμὸ πού συγκλόνησε τὴν Κωνσταντινούπολη⁹⁷ μεταξὺ 15 καὶ 23 Δεκεμβρίου 557 καὶ τὴν ἐπιδημία πανώλους πού ἀκολούθησε τὸ ἐπόμενο ἔτος: τῆς τοῦ Θεοῦ φιλανθρωπίας καὶ ἀγαθότητος αἰεὶ μὲν πάντες δεόμεθα, μάλιστα δὲ νῦν, ὅτε διὰ τὸ πλῆθος τῶν ἡμαρτημένων ἡμῖν πολυτρόπως αὐτὸν παρωρογίσασαμεν, καὶ ἠπειλήσῃ μὲν καὶ ἔδειξεν ὧν ἄξιοι κατὰ τὰς ἡμετέρας ἁμαρτίας ἐσμέν, ἐφιλανθρωπέυσατο δὲ καὶ ἀνεβάλετο τὴν ὀργὴν ἀναμένων τὴν ἡμετέραν μετάνοιαν... Ἔτσι μὲ τὴ νεαρά, ἣ ὁποία μιμεῖται τῇ θεῖα μακροθυμία, παρέχεται ἐφ' ἅπαξ ἡ εὐκαιρία τοὺς ἤδη συνσαπέντας τούτῳ τῷ πάθει μὴ μόνον παύσασθαι τοῦ λοιποῦ ἀλλὰ καὶ μετανοῆσαι... καὶ προσαγγεῖλαι τῷ μακαριωτάτῳ πατριάρχῃ τὴν νόσον καὶ τρόπον θεραπείας λαβεῖν καὶ καρπὸν ἐνεγκεῖν μετανοίας. Ἡ παρεχομένη προθεσμία εἶναι μέχρι τοῦ προσεχοῦς Πάσχα (ἡ νεαρά ἐκδίδεται κατὰ τὶς εἰδούς τοῦ Μαρτίου, προφανῶς μέσα στὴν Μεγάλῃ Τεσσαρακοστῇ, καὶ ἀπευθύνεται μόνον στοὺς κατοίκους τῆς Κωνσταντινουπόλεως: Constantinopolitanis civibus nostris — ἴσως θὰ εἶχε κάποια ἀνάλογη ἐφαρμογὴ καὶ σὲ ἄλλες πόλεις τοῦ κράτους): οὐδὲ γὰρ ἐνδοθήσεται οὐδὲ ἀμεληθήσεται ἢ τοῦ πράγματος ζήτησις καὶ διόρθωσις εἰς τοὺς μὴ προσαγγέλλοντας ἑαυτοὺς εἶσω τῆς ἁγίας ἑορτῆς ἢ καὶ ἐμμένοντας τῇ αὐτῇ ἀσεβεῖ πράξει. Γιὰ τοὺς μετανοοῦντες καὶ ὑποβαλλομένους στὰ ὀριζόμενα ἐκκλησιαστικὰ ἐπιτίμια ἀναστέλλεται ἡ ποινικὴ δίωξη: «τοιουτοτρόπως ὑποκαθίστατο ἡ Ἐκκλησία εἰς τὴν θέσιν τῆς Πολιτείας, ἡ ποινικὴ ἀξίωσις τῆς ὁποίας ἱκανοποιεῖτο διὰ τῆς ἱκανοποιήσεως παραλλήλου ἀξιώσεως τῆς πρώτης».⁹⁸ Μπο-

97. Γιὰ τὸ φαινόμενο βλ. τὶς ἱστορικὲς μαρτυρίες πού καταγράφονται στὸν V. Grumel, *La Chronologie*, Παρίσι 1958, σελ. 478 («Tremblements de terre»).

98. Τρωιάνος, ἐνθ' ἄνωτ. (σημ. 96). Ἡ ὅλη διατύπωση ἐκεῖ, σὲ συνδυασμὸ μὲ τὰ ἀναφερόμενα στὴ σημ. 6 αὐτόθι, παρέχει τὴν ἐντύπωση ὅτι ὁ συγγραφέας δέχεται ἴσως τὴ διαρκῆ ἰσχύ τοῦ μέτρου, γιὰ τὴν περίοδο τῆς Μεγάλῃς Τεσσαρακοστῆς κάθε ἔτους. Δὲν νομίζω ὅτι τὰ συμπραζόμενα τῆς

ροῦμε νὰ ἐλπίζουμε ὅτι τὸ πρᾶγμα λειτούργησε τουλάχιστον μὲ κάποια στοιχειώδη ἐντιμότητα ἐκ μέρους τῶν ἀρχῶν. Γιὰ τὸ μέλλον: εἰ μὴ..., σκληροτέρας ἐαυτοῖς ἐπάξουσι τιμωρίας ὡς οὐδεμιᾶς τοῦ λοιποῦ συγγνώμης ἄξιοι.

Κατὰ τὸν Προκόπιο ἡ δίωξη τῶν ὁμοφυλοφίλων ὑπῆρξε ἓνα ἀπὸ τὰ ἀντικείμενα γιὰ τὰ ὁποῖα ὁ Ἰουστινιανὸς συνέστησε τὸν νέο θεσμὸ τοῦ κοικαισίτωρος (νεαρὰ 80 ἔτους 539 «περὶ τοῦ quæsi-toros»), μὲ τὸν ὁποῖο ἐπιδιώχθηκε ἡ ἐντονη ἀστυνόμηση τῆς πόλεως: τῇ δὲ ἐτέρᾳ (sc. ἀρχῇ) τοὺς τε παιδεραστοῦντας ἐς αἰεὶ τίνυσθαι καὶ γυναιξὶν οὐ νόμιμα μιγνυμένους ἐπήγγελλε, καὶ εἴτω τὰ ἐς τὸ θεῖον οὐκ ὀρθῶς ἡσκηται, ὄνομα ταύτῃ ἐπιθείς κοικαισίτωρα⁹⁹ — πάντως ἡ ἀρμοδιότης αὐτῆ δὲν προκύπτει ἀπὸ τὸ κείμενο τῆς νεαρᾶς.

[Στοὺς χρόνους τοῦ Ἰουστίνου Α' καὶ τοῦ Ἰουστινιανοῦ τοποθετεῖται ἱστορικὰ ἡ βυζαντινὴ πολιτικὴ καὶ θρησκευτικὴ ἀποστολὴ πού ἐγκαθιδρύει ἓνα χριστιανικὸ καθεστῶς στὴν Hīmyar, τὴ σημερινὴ Ἰεμένη. Στοὺς λεγομένους «Νόμους τῶν Ὀμηριτῶν», πού θεωροῦνται προῖδὸν τῆς ἀποστολῆς αὐτῆς καὶ συνδέονται μὲ τὸ ὄνομα τοῦ ἐπικεφαλῆς τῆς ἀγίου Γρηγεντίου, ἡ ὁμοφυλοφιλία τιμωρεῖται ἐπίσης μὲ θάνατο — κατὰ μείζονα λόγον, ἂν ληφθῇ ὑπ' ὄψη ἡ κατὰ πολὺ αὐξημένη ἀυστηρότητα τῶν ποινικῶν διατάξεων τῶν «Νόμων» σὲ σχέση μὲ τὶς ἀντίστοιχες ρωμαϊκές: Ὁρᾶτε μὴ γένηται ἡ τῶν Σοδόμων ἀσέλγεια. Εἰ δὲ καὶ φωραθείη τις, συλλαμβάνοντες τὸν τοιοῦτον τῷ ὑπάρχῳ παραπέμπετε, ἵν' ἐκεῖνος τὰ κατὰ νόμον Κυρίου διεξέρχεται αὐτοῦς· δίκαιον γάρ ἐστιν ἀπο-

νεαρᾶς ἀφήνουν καμμία ἀμφιβολία ὅτι πρόκειται γιὰ ἐφ' ἅπαξ μέτρο, πού θὰ ἴσχυε κατὰ τὴν περίοδο πρὶν ἀπὸ τὸ Πάσχα ἐκείνου τοῦ ἔτους μόνον.

99. Ἀνέκδοτα, 20. 9 (Haury-Wirth, III, σελ. 125). Βλ. καί: Γ. Κόλιας, «Μέτρα τοῦ Ἰουστινιανοῦ κατὰ τῆς ἀστυφιλίας καὶ ὁ θεσμὸς τοῦ κοικαισίτωρος», *Τόμος Κωνσταντίνου Ἀρμενοπούλου*, Θεσσαλονίκη 1952, σελ. (39-77), 59-61, μὲ τάση ἀπορρίψεως τῶν αἰτιάσεων τῶν Ἀνεκδότων καὶ δικαιοσύνης ἐν γένει τοῦ Ἰουστινιανοῦ.

κτείνεσθαι αὐτούς, ἵνα μὴ ζῶντες τῷ μιάσματι τῆς ἁμαρτίας καὶ βδελυγμίας αὐτῶν, ἔν' οὕτως εἶπω, μίανωσι καὶ ἄλλας ψυχὰς ἀμιάντους ἀθῶων ἀνθρώπων, καὶ τὴν ὄργην τοῦ Θεοῦ ἐφ' ἡμᾶς διὰ τῆς ἀκαθαρσίας αὐτῶν κατενέγκωσιν (κεφ. 3). Προφανῶς ἡ διάταξη παραπέμπει κατὰ βάση στὴν ποινικὴ πρόβλεψη τοῦ Λευιτικοῦ, δεδομένων μάλιστα καὶ τῶν προηγουμένων ἰουδαϊκῶν θρησκευτικῶν καταβολῶν στὸ κράτος τῆς Himyar. Πρβλ. καί: Χριστιανοὺς γὰρ πόρνοὺς εἶτε μοιχοὺς εἶτε σοδομίτας εἶτε μάγους καὶ ἐπαοιδοὺς καὶ τὰ τούτων ὅμοια ποιοῦντας ἢ ἡμετέρα βασιλεία κεκτῆσθαι οὐκ ἀνέχεται... (κεφ. 21)· Πάντας τοὺς παῖδας, ὡς ἔθος ἐστὶν αὐτοῖς, ἀπαιδεύτως ἐν ταῖς τῶν ἐορτῶν ἡμέραις συναθροίζεσθαι καὶ παιγνιάζειν παραντὰ προστάττομεν κωλύεσθαι. Συναναφυρόμενοι γὰρ τοῖς ἀλόγοις παιγνίοις ἐκ δαιμονικῆς ἐνεργείας ἐπὶ μιὰρὰς μίξεις προτρέπονται ἀλλήλους, πορνείαν παιδευόμενοι καὶ τὴν ἐπάρατον τῶν Σοδόμων ἀσέλγειαν... (κεφ. 40)].¹⁰⁰

Ἐκτοτε ἡ θανατικὴ ποινὴ εἶναι ἡ προβλεπομένη σταθερὰ γιὰ τὸ ἔγκλημα τῆς ὁμοφυλοφιλίας στὸ βυζαντινὸ δίκαιο καὶ —θεωρητικὰ τοῦλάχιστον— ὡς τὴν κατάλυση τῆς αὐτοκρατορίας. Ἡ καυλοκόπηση θὰ παραμείνη, ἐπίσης σ' ὅλη τὴ διάρκεια τοῦ βίου τοῦ βυζαντινοῦ ποινικοῦ δικαίου, ἀπὸ τὴν Ἐκλογὴ τῶν Ἰσαύρων

100. PG 86. 1, (568-620) 584, 592, 604 ἀντίστοιχα. Ἡ πληροφορία τοῦ Κουκουλέ, σελ. 514 καὶ σημ. 3 ὅτι, κατὰ τοὺς νόμους τῶν Ὀμηριτῶν (οἱ ὁποῖοι, ὑποτίθεται, ἀν πολλοῖς πρὸς τὴν βυζαντινὴν νομοθεσίαν συμπίπτουσιν), «ὁ προξενῶν μοιχείαν (;) παίδων ἢ εὐνούχων ἔπρεπε ν' ἀφαιρῆται τὴν γλῶσσαν, εἶτε ἀνὴρ εἶτε γυνή» εἶναι πεπλανημένη· ἡ ποινὴ προβλέπεται (κεφ. 4: 584) γιὰ ἐλαφρῆς προφανῶς περιπτώσεις «γοητείας ἢ ψευδομαρτυρίας». — Γιὰ τοὺς νόμους τῶν Ὀμηριτῶν βλ. πρόσφατα: Χ. Παπαστάθης, «Περὶ τῶν Νόμων τῶν Ὀμηριτῶν τοῦ Ἁγίου Γρηγορίου», *Graeco-Arabica* 4 (1991), σελ. 115-126 (γιὰ τὸ θέμα μας: σελ. 119, 122). Αὐτόθι, σελ. 121-123, πρόχειρα, καὶ οἱ διάφορες θεωρίες γιὰ τὸ ψευδεπίγραφο τῶν νόμων: ἡ σύνταξί τους ἀνάγεται στὴ μεταίουστινιάνεια ἐποχὴ, πιθανῶς τὸν 10ο ἢ 11ο αἰῶνα (D'Emilia)· συντάχθησαν στὴν Συρία καὶ συριστοῦν φιλολογικῶς κείμενο, χαρακτηριστικῶς τῆς ἀστικῆς ζωῆς τοῦ Βυζαντίου κατὰ τὸν 6ο αἰῶνα (Nina Pigulevskaja).

ὡς τὴν Ἐξάβιβλο τοῦ Ἀρμενοπούλου,¹⁰¹ ἢ τυπικὴ ποινὴ ἀποκλειστικὰ γιὰ τὸ ἔγκλημα τῆς κτηνοβοσείας¹⁰² — χωρὶς καὶ νὰ

101. Οἱ ἀλογοεῦμενοι ἤγουν κτηνοβάται καυλοκοπείσθωσαν. Ἐκλογὴ 17.39· Εἰσαγωγὴ / Ἐπαναγωγὴ» 40.67· Πρόχειρος Νόμος 39.74· Βασιλικὰ 60.37.84· «Ἐπιτομὴ» 45.58· Ἐκλογάδιον / Ecloga aucta 17.12β (ὅπως ἀποκαθίσταται ἀπὸ τὸν Τρωιάνο, Ὁ Ποινάλιος..., σελ. 33-36· ἄλλως στὴν πρώτη δημοσίευση τῶν Simon-Troianos [κατωτέρω σημ. 116])· «Ecloga Leunclavii», 28.2· Ecloga privata aucta 17.30· Ecloga ad Prochiron mutata 19.25· Epanagoge aucta 52.67· Prochiron Legum 34.69· Μεγάλῃ Σύνοψις Κ, 27.1· Ἀτταλειάτης 35.137· Μικρὰ Σύνοψις Α, 57· Prochiron auctum 39.191· Βλάσταρης Α, 5· Ἀρμενόπουλος 6.4.4 (παραλείπονται ἐδῶ οἱ παραπομπές στις ἐκδόσεις· πρβλ. ὁμοίως στις ἐπόμενες σημειώσεις [104-118]). — Ἀπροσδόκητα, στὴν Ecloga ad Prochiron mutata 19.26 ἐμφανίζεται μιὰ διάταξη, ποὺ περιέχεται καὶ σὲ σημείωση στὸ περιθώριο τοῦ χφ τῆς Ecloga privata aucta (JGR, τ. 6, σελ. 44, σημ. 35), μὲ τὴν ὁποία φαίνεται νὰ εἰσάγεται αὐστηρότερη ἀκόμη ἀντιμετώπιση τῆς γυναικείας κτηνοβοσείας, μὲ τὴν πρόβλεψη θανατικῆς ποινῆς: *Γυνὴ ἀλογοεῦμένη ξίφει τιμωρείσθω, φιλανθρωπίας δὲ ἀξιουμένη καταδουλούσθω. Κατὰ τὸν Τρωιάνο, Ὁ Ποινάλιος..., σελ. 38 πρόκειται γιὰ προφανῆ ἐπίδραση τῶν ἐπιταγῶν τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης (Ἐξόδος 22.18 πᾶν κοιμώμενον μετὰ κτήνους, θανάτῳ ἀποκτενεῖτε αὐτούς· Λευιτικὸν 20.15-16 καὶ ὃς ἂν δῶ κοιτασίαν αὐτοῦ ἐν τετράποδι, θανάτῳ θανατούσθω, καὶ τὸ τετράπουν ἀποκτενεῖτε. καὶ γυνὴ ἣτις προσελεύσεται πρὸς πᾶν κτήνος βιβασθῆαι αὐτὴν ὑπ' αὐτοῦ, ἀποκτενεῖτε τὴν γυναῖκα καὶ τὸ κτήνος· θανάτῳ θανατούσθωσαν, ἔνοχοι εἰσιν). Καίτοι ἡ ἐπίδραση εἶναι δυνατὴ, ὑπὸ τὸ δεδομένο μάλιστα τῆς χωριστῆς μνείας τῆς περιπτώσεως τῆς γυναικῆς στὸ Λευιτικόν, ἡ διάταξη ἀποδίδει οὕτως ἢ ἄλλως τὴ μεγαλύτερη εὐαισθησία, στὴν κοινὴ (ἀνδρική κατ' ἀρχὴν) ἀντίληψη, ἀπέναντι στὴ γυναικεία κτηνοβοσεία, καὶ γιὰ λόγους διαφυλάξεως τοῦ κύρους τοῦ ἀνδρός, καὶ κυρίως ἀπὸ αὐτονόητους φόβους εὐγονικῆς φύσεως. Ἐν τούτοις πιστεύω ὅτι πρόκειται ἀπλῶς γιὰ νομικὸ εὔρημα: ὑπὸ τὸ δεδομένο τῆς ἀδυναμίας ἐπιβολῆς στὴ γυναῖκα ὁμοίας ποινῆς πρὸς τὴν προβλεπομένη γιὰ τὸν ἄνδρα, ὅπως ἐπισημαίνει καὶ ὁ Τρωιάνος, εἰσάγεται μὲν γιὰ τὴ γυναῖκα ἡ θανατικὴ ποινὴ, στὴν ὁποία ὁμοίως, οὕτως ἢ ἄλλως, καὶ μὲ μεγαλύτερη μάλιστα ταλαιπωρία, ἀπέληγε κατὰ κανόνα καὶ ἡ καυλοκόπηση στὸν ἄνδρα, ἀλλὰ προκειμένου νὰ προβλεφθῆ ρητὰ, μόνον γιὰ τὴ γυναῖκα, —καὶ οὐσιαστικὰ νὰ ἀυποδειχθῆ— ἡ δυνατότης μετριασμοῦ τῆς.*

102. Γιὰ τὸ ἔγκλημα βλ. B. Sinogowitz, *Studien zum Strafrecht der Ekloge* (= Πραγματεῖαι τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν 21), Ἀθῆνα 1956, σελ.

γνωρίζω περίπτωση που να μαρτυρηται ή έπιβολή της στην πράξη.¹⁰³

Ἡ Ἐκλογή λοιπὸν ὀριστικοποιεῖ γιὰ τὴν ὁμοφυλοφιλία τὴν ποινὴ τοῦ θανάτου (διὰ ξίφους), τὴν ὁποία προβλέπει ρητὰ πλεόν καὶ γιὰ τὸν ἐνεργητικὸ καὶ γιὰ τὸν παθητικὸ δράστη: *Οἱ ἀσελγεῖς, ὃ τε ποιῶν καὶ ὃ ὑπομένων, ξίφει τιμωρεῖσθωσαν. Συγχρόνως ὅμως εἰσάγει ἀμάχητο τεκμήριο ἐλλείψεως διακρίσεως, καὶ ἐπομένως μὴ καταλογισμοῦ τῆς πράξεως, γιὰ τὸν μέχρι 12 ἐτῶν παθητικὸ δράστη: εἰ δὲ ὁ ὑπομένων ἦττων τῶν δώδεκα ἐτῶν εὔρεθῆ, συγχωρεῖσθω, ὡς τῆς ἡλικίας δηλούσης μὴ εἰδέναι αὐτὸν τί ὑπέμεινεν (17. 38).*¹⁰⁴ Ὅπως ξέρουμε, ἡ νομοθεσία τῶν Μακεδόνων, ἐνῶ ἀνατρέπει τὸ νομοθετικὸ ἔργο τῶν Ἰσαύρων, παραλαμ-

105-106 (σὲ στενή, πάντοτε, σύνδεση μὲ τὴν ὁμοφυλοφιλία): Τρωιάνος, *Ὁ Πονάλιος...*, σελ. 36-38. — Γιὰ τὴν ἀντιμετώπιση ἀπὸ τὸ κανονικὸ δίκαιο, κατ' ἀρχὴν ἀντίστοιχα αὐστηρή, βλ. τοὺς κανόνες 16 καὶ 17 Ἀγκύρας [ἀνωτέρω σημ. 58] καὶ 63 Μεγάλου Βασιλείου, 4 Γρηγορίου Νύσσης [παράλληλοι πρὸς τοὺς ἀντιστοιχοὺς γιὰ τὴν ὁμοφυλοφιλία, πού γνωρίσαμε] (Νομοκάνων εἰς ἰδ' τίτλους 14.2 «Περὶ ἀλογευομένων»: Ράλλης-Ποτλῆς, τ. 1, σελ. 334).

103. Εἶναι προφανὲς ὅτι τὸ ἐνδιαφέρον καὶ τῆς ἐκκλησίας καὶ τῆς πολιτείας γιὰ τὸ ἔγκλημα περιορίζεται κατὰ πολὺ κατὰ τοὺς τελευταίους αἰῶνες, ὅταν πλεόν ἡ νομικὴ πρακτικὴ ἔχει ὑπ' ὄψη (καὶ ἀποβλέπει σὲ) μίᾳ ἀστικοποιημένη κοινωνία: βλ. τίς σχετικὲς ἐπίσημάνσεις τῆς Λαίου, σελ. 78-79 ἢ ὁποία καὶ ἐντοπίζει τὸ «διασκεδαστικώτερον» σχετικὸ κείμενο, πού εἶναι τὸ σχόλιο τοῦ Βαλσαμώνος στὸν καν. 16 Ἀγκύρας: Ράλλης-Ποτλῆς, τ. 3, σελ. 54-56. Εἶναι σχεδὸν βέβαιον ὅτι κατὰ τοὺς αἰῶνες αὐτοὺς ἡ «ποινικὴ» ἀντιμετώπιση τῆς κτηνοβοσίας περιορίζεται στὴν ἐπιβολὴ τῶν (πολὺ ἐπιεικῶν, σὲ σχέση μὲ τὴν «ἐπίσημη» κανονικὴ νομοθεσία) ἐπιτιμίων πού προβλέπονται στὰ διάφορα, καὶ ἐξαιρετικὰ εὐφάνταστα καὶ ἐδῶ, σὲ διακρίσεις καὶ περιπτωσιολογία, κείμενα τῆς ἐξομολογητικῆς φιλολογίας. Ἐνας ἀνώνυμος σχολιαστὴς σημειώνει στὸ περιθώριον ἑνὸς χφ τοῦ Βλάσταρη, ὅπου περιέχεται, ὅπως εἶδαμε, ἡ θεωρητικῶς ἰσχύουσα πάντοτε πολιτειακὴ ποινικὴ πρόβλεψη γιὰ τὴν κτηνοβοσία: *ἄδεκτόν μοι δοκεῖ τῆ ἐκκλησία* (Ράλλης-Ποτλῆς, τ. 6, σελ. 79, σημ. 1).

104. L. Burgmann, *Ecloga: Das Gesetzbuch Leons III. und Konstantinos' V* (= Forschungen zur byzantinischen Rechtsgeschichte 10), Φραγκοφούρτη 1983, σελ. 238 = *JGR*, τ. 2, σελ. 58-59.

βάνει ούσιαστικά αὐτούσιο τὸ ποινικὸ δίκαιο τῆς Ἐκλογῆς. Ἔτσι καὶ ἐδῶ: *Οἱ ἀσελγεῖς, ὃ τε ποιῶν καὶ ὃ πάσχων, ξίφει τιμωρεῖσθωσαν· εἰ μὴ ἄρα ὁ πεπονηθῶς ἔλαττον ἢ* (Proch.: εἶη) *τῶν ἰβ' χρόνων· τότε γὰρ τὸ ἐνδεὲς τῆς ἡλικίας αὐτοῦ τῆς τοιαύτης αὐτὸν ἐξαρπάξει* (Proch.: ἀπαλλάττει) *ποινῆς (Εἰσαγωγή / Ἐπαναγωγή) 40. 66, Πρόχειρος Νόμος 39. 73).*¹⁰⁵ Παραμένει δυσερμῆνευτη ἡ ἀπουσία τῆς διατάξεως αὐτῆς ἀπὸ τὰ Βασιλικά, τὰ ὁποῖα περιέχουν μόνον τὸ χωρίο 47. 11. 1 § 2 τοῦ Πανδέκτη γιὰ τὴν *extra ordinem* τιμωρία τῆς ἀποπλανήσεως: *Ὁ συμβουλευὼν παιδί ἢ γυναικὶ αἰσχρόν τι ἢ ὑπονοθεύων ἢ ἀφέλων τὸν ἀκόλουθον ἢ διδούς ἐπὶ αἰσχρότητι δῶρα, πραχθέντος μὲν τοῦ ἀμαρτήματος κεφαλικῶς κολάζεται, μὴ πραχθέντος δὲ διηνεκῶς ἐξορίζεται, καὶ ὁ ὑποφθαρεὶς ἀκόλουθος ἄκρως τιμωρεῖται* (60. 22. 1 § 2. Βλ. τὸ κείμενο τοῦ Πανδέκτη ἀνωτέρω στὸν οἰκεῖο χῶρο: *Qui puero stuprum... καὶ σημ. 23*). Ὁ σχολιαστὴς τοῦ Νομοκάνονος εἰς ἰδ' τίτλους (Θεόδωρος Βαλσαμῶν) ἐπισημαίνει τὸ γεγονός: *Τὸ μέντοι κεφαλικῶς τιμωρεῖσθαι τοὺς μοιχοὺς ἢ τοὺς ἀρρενοκοίτας ἢ τοὺς φθορεῖς οὐκ ἐτέθη εἰς τὰ Βασιλικά...*¹⁰⁶

105. *JGR*, τ. 2, σελ. 365 καὶ 225-226 ἀντίστοιχα.

106. Ράλλης-Ποτλῆς, τ. 1, σελ. 302 (εἰς Νομοκάνονα 13.5: «Περὶ πορνείας, μοιχείας καὶ φθορᾶς καὶ ἀρρενοκοιτίας»). Γιὰ τὸ θέμα βλ. Sinogowitz (ἀνωτέρω σημ. 102), σελ. 106, σημ. 9· Τρωϊάνος, Ὁ Πανάλιος..., σελ. 19 καὶ σημ. 13, 14 καὶ «Homosexualität», σελ. 37-38. [Δὲν θεωρῶ πιθανὸ ὅτι ἡ ἐν συνεχείᾳ παραπομπὴ ἀπὸ τὸν Βαλσαμῶνα στὰ Βασιλικά 60.37.71: ἀλλὰ φησὶ τὸ ογ' κεφ. τοῦ ρηθέντος λζ' τίτ.: *Οἱ μοιχοὶ τυπτόμενοι καὶ κουργόμενοι θινοκοπείσθωσαν...* ὑπονοεῖ ὅτι ἐφαρμόζεται ἡ ἴδια διάταξη καὶ γιὰ τὴν ὁμοφυλοφιλία· ἀπλῶς ὁ σχολιαστὴς, ἀφοῦ ἔχει ἀναφερθῆ στὴν ἀποσιώπηση στὰ Βασιλικά διατάξεων περὶ κεφαλικῆς ποινῆς στὰ ἐγκλήματα τῆς μοιχείας, τῆς παιδεραστίας καὶ τῆς «φθορᾶς», σημειώνει ὅτι, γιὰ τὴν περίπτωσιν τῆς μοιχείας ἔχει περιληφθῆ στὰ Βασιλικά ἄλλη ποινικὴ πρόβλεψη. Ἐξ ἄλλου, στὸ σχολιασμὸ τοῦ Βαλσαμῶνος στοὺς κανόνες 62 καὶ 63 Μεγάλου Βασιλείου (Ράλλης-Ποτλῆς, τ. 4, σελ. 220), μία φράση ποὺ φαίνεται νὰ ταυτίζει τοὺς «ἀλογοευμένους» μὲ τοὺς «ἀρρενοκοίτας», εἶτε ἀπὸ ἀποψη ὀρολογίας, ἀντίθετα πρὸς τὴ σταθερὴ πρακτικὴ τῆς Ἀνατολῆς [βλ. ἀνωτέρω σημ. 58], εἶτε τοῦλάχιστον ἀπὸ ἀποψη ποινικῆς μεταχειρίσεως: *Κατὰ τοὺς μοιχοὺς διορίζεται ὁ ἅγιος κολάζεσθαι τοὺς ἀρρενοκοίτας καὶ*

Ἡ διάταξη ὅμως παραλαμβάνεται σταθερά, ἀπὸ τὴν Εἰσαγωγή ἢ τὸν Πρόχειρο Νόμο, στὶς μεταγενέστερες ἰδιωτικὲς ἐπεξεργασίες τῶν νομοθετημάτων τῶν Μακεδόνων ὅπως εἶναι ἡ *Eranagoge aucta*,¹⁰⁷ τὸ ἰταλιωτικὸ *Prochiron legum*,¹⁰⁸ τὸ *Prochiron auctum*¹⁰⁹ — καθὼς καὶ στὴν ἰδιάζουσα περίπτωση ποὺ εἶναι ἡ

τοὺς ἀλογενομένους... καὶ ἀνάγνωθι περὶ ἀρρενοκοιτῶν καὶ τὸ τελευταῖον κεφ. τοῦ λζ' τίτλου τοῦ ξ' βιβλίου, λέγον· Οἱ ἀλογενομένοι ἤγουν κτηνοβάται καυλοκοπέισθωσαν, ἔχει ἀσφαλῶς προκύψει ἀπὸ ἀπλῆ παραδρομὴ εἴτε τῆς γραφίδας τοῦ συντάκτη, εἴτε τῆς παραδόσεως τοῦ κειμένου· θὰ πρέπει νὰ διαβάσουμε: καὶ ἀνάγνωθι περὶ ἀλογενομένων]. — Ἄλλα σχετικὰ χωρία τῶν Βασιλικῶν: 60. 21. 9 § 4 [= D. 47. 10. 9 § 4: τὸ χωρίο τοῦ Οὐλπιανοῦ γιὰ τὴν ἀστικὴ εὐδύνη μὲ τὴν *actio iniuriarum* ποὺ ἔχει παρατεθῆ ἀνωτέρω στὸν οἰκεῖο χῶρο: *Si quis iam feminam...*] Ὁ ἐπιχειρῶν ἀπρεπὲς τι ποιῆσαι γυναικί ἢ ἄρρην, κἂν εἰ ἀπελευθέρῳ ἢ δούλῳ, ἐνάγεται τῇ περὶ ὕβρεως ἀγωγῇ. 60. 37. 10 [= D. 48. 5. 9(8)]: ἡ διάταξη γιὰ τὴ διευκόλυνση ἀλλοτρίας ἀκολασίας καὶ μεταξὺ ὁμοφύλων [ἀνωτέρω σημ. 25: *Qui domum suam...*] Ὁ διδοὺς ἐν εἰδήσει τὸν οἶκον αὐτοῦ ἢ τὴν οἴκησιν ἐπὶ τῷ γενέσθαι ἐκεῖ μοιχείαν ἢ φθορὰν πρὸς ἄνδρα ἢ γυναῖκα..., οἰασδῆποτε αἰρέσεως ἐστίν, ὡς μοιχὸς τιμωρεῖται. 60. 37. 29 § 9 [= D. 48. 5. 30(29) § 9: *Eum autem, qui per vim stuprum intulit vel mari vel feminae, sine praefinitione huius temporis accusari posse dubium non est, cum eum publicam vim committere nulla dubitatio est*] Ὁδ περικλείεται δὲ τῷ χρόνῳ τούτῳ [= πενταετία, ὅπως ἐπὶ ἀπλῆς μοιχείας] ἢ κατὰ βίαν γνωσμένη φθορὰ ἀνδρὶ ἢ γυναικί· ἀπροσδιορίστως γὰρ κινεῖται, ἐπειδὴ καὶ δημοσία βία πλημμελεῖται. 60. 37. 34 § 1 [= D. 48. 5. 35(34) § 1: ὁ ὀρισμὸς τοῦ *stuprum*· βλ. ἀνωτέρω σημ. 48] Μοιχεία εἰς ἕπανδρον ἀμαρτάνεται, φθορὰ δὲ πρὸς χήραν ἢ παῖδα ἢ παρθένον. 60. 39. 1 § 4 [= D. 48. 8. 1 § 4: *Item divus Hadrianus rescripsit eum, qui stuprum sibi vel suis per vim inferentem occidit, dimittendum*] Ἀκινδύνως τις φονεύει τὸν βιαζόμενον αὐτὸν ἢ τοὺς αὐτοῦ πρὸς ἀσέλγειαν. Γιὰ τὴ διάταξη D. 3. 1. 1 § 6 = Βασιλικὰ 8. 1. 1 § 6 ποὺ ἀπαγορεύει τὴν ἄσκηση τοῦ λειτουργήματος τοῦ συνηγόρου ἀπὸ αὐτὸν ποὺ ἔχει ὑποστῆ «γυναικεία μεταχείριση», ἐκτὸς βίας, ἔγινε ἤδη λόγος στὸν οἰκεῖο χῶρο (πρβλ. σημ. 72), καὶ θὰ ἐπανεέλθουμε κατωτέρω.

107. 52.67: *JGR*, τ. 6, σελ. 207.

108. 34.68: F. Brandileone - V. Puntoni, *Prochiron legum pubblicato secondo il cod. Vat. gr. 845*, Ρώμη 1895, σελ. 253.

109. 39.190: *JGR*, τ. 7, σελ. 300· μὲ διαφορετικὴ διατύπωση στὸ 39. 214: 302 Ἐάν τις εἰς ἄρρην ἀμάρτη, καὶ ὁ ἀμαρτήσας καὶ ὁ ἀμαρτηθεὶς ξίφει ἀποτεμνέσθωσαν.

λεγομένη («Ἐπιτομή»)¹¹⁰ τὸ ἴδιο καὶ στὸ Σύνταγμα τοῦ Ματθαίου Βλάσταρη¹¹¹ καὶ τὴν Ἐξάβιβλο τοῦ Ἀρμενοπούλου.¹¹² Ἡ παρουσία τῆς διατάξεως στὰ κείμενα αὐτά, ποὺ ἐπαναλαμβάνουν ἄλληλα, πολλές φορές θεωρήθηκε δηλωτικὴ τῆς πρακτικῆς κατὰ τὴν ἐποχὴ στὴν ὁποία ἀνάγεται ἡ συγκρότηση ἐκάστου· φυσικὰ ποτὲ δὲν πρέπει, στὴν πραγματικότητά, νὰ ἐξάγονται συμπεράσματα ἀπὸ τὴ διαιώνιση τέτοιων διατάξεων στὶς διάφορες συλλογές, καὶ ἡ παρουσία τους κατὰ κανένα τρόπο δὲν σημαίνει, καθ' ἑαυτήν, ἐπιβίωση τῶν ἀντιστοίχων θεσμῶν ἢ κανόνων στὴν ἐποχὴ τους.

110. 45. 106: *JGR*, τ. 4, σελ. 582. Στὸ χωρίο 45.36: 576 περιέχεται ἡ διάταξη D. 47. 11. 1 § 2 σὲ προγενέστερη προφανῶς ἀπόδοση ἀπὸ ἐκείνη τῶν Βασιλικῶν 60. 22. 1 § 2 (πρβλ. ἀνωτέρω σημ. 23)· τὸ ἴδιο χωρίο καὶ στὴν *Ecloga ad Prochiron mutata* 37. 79 (κατωτέρω σημ. 113)· οἱ διάφορες γραφές τῆς *EPm* σὲ []: «Ὁ συμβουλευὼν παιδί ἢ γυναῖκα αἰσχρότητα [*EPm* αἰσχρόν τι· αἰσχρόν τι etiam Basilica] ἢ ὑπονοθεύων ἢ ἀφελῶν τὸν ἀκόλουθον ἢ διδοὺς ἐπὶ αἰσχρότητι δῶρα, πραχθέντος μὲν τοῦ ἀμαρτήματος κεφαλικῶς κολάζεται, μὴ πραχθέντος [δέ: *deest* in *EPm*] δεπορτατεύεται· [καὶ ὁ ὑποφθεῖρας (ὑποφθαρεῖς leg.) ἀκόλουθος ἄκρως τιμωρεῖται: *desunt* in *EPm*]. Στὸ χωρίο 45. 33: 575 περιέχεται ἡ διάταξη D. 48. 8. 1 § 4 σὲ διαφορετικὴ ἀπόδοση ἀπὸ τῶν Βασιλικῶν 60. 39. 1 § 4 (βλ. ἀνωτέρω σημ. 106)· τὸ ἴδιο χωρίο καὶ στὴν *EPm* 37. 77 (κατωτέρω σημ. 113): «Ἀνωθύνως τις φανεύει τὸν βιασάμενον αὐτὸν ἢ τοὺς αὐτοῦ πρὸς ἀσέλγειαν ὠθοῦντας [ὠθοῦντα recte *EPm*]. — Γὰρ τὰ προβλήματα τῆς συλλογῆς αὐτῆς βλ. A. Schminck, *Studien zu mittelbyzantinischen Rechtsbüchern* (= Forschungen zur byzantinischen Rechtsgeschichte 13), Φραγκοφούρτη 1986, σελ. 109-131· Σπ. Τρωιάνος, *Οἱ πηγές τοῦ βυζαντινοῦ δικαίου*, Ἀθήνα-Κομοτηνὴ 1986, σελ. 114-117.

111. A, 14 («Περὶ ἀρρενομανίας»): Ράλλης-Ποτλῆς, τ. 6, σελ. 105.

112. 6. 4. 3: Heimbach, σελ. 746 = Πιτσάκης, σελ. 350.—Ἡ ἀπουσία τῆς διατάξεως ἀπὸ τὰ Βασιλικά συνεπάγεται αὐτονόητα τὴν ἀπουσία τῆς ἀπὸ τὶς σημαντικώτερες ἐπεξεργασίες τους, ὅπως εἶναι ὁ Τιπούκειτος, ἡ Μεγάλῃ Σύνοψις καὶ τὸ ἔργο τοῦ Ἀτταλειάτη ἐπομένως καὶ ἀπὸ τὴν λεγομένη Μικρὰν Σύνοψιν, ἡ ὁποία ἀντλεῖ σχεδὸν ἀποκλειστικὰ ἀπὸ τὰ δύο τελευταῖα ἔργα. Τὸ κεφάλαιο A, 47 τῆς Μεγάλῃς Συνόψεως «Περὶ ἀσελγῶν ἦτοι ἀρσενοκοιτῶν» περιέχει μόνον (1) τὴ διάταξη 60. 39. 1 § 4 (ἀνωτέρω σημ. 106) καὶ (2) τὴ μνεία στὶς Εἰσηγήσεις Ὑἱστοιτοῦτα 4. 18 § 4 περὶ προβλέψεως θανατικῆς ποινῆς γιὰ τοὺς ὁμοφυλοφίλους στὴν *lex Iulia de adulteriis* (ἀνωτέρω σημ. 24, 25).

Αυτονόητα ή διάταξη περιέχεται και στις διάφορες έπεξεργασίες τής Έκλογής. Το κείμενο τής Έκλογής παραλαμβάνει αυτόουσιο ή *Ecloga ad Prochiron mutata*¹¹³ (και βέβαια και ή κάπως «φαντασματική» *Ecloga Leunclavii*¹¹⁴). Το λεγόμενο Έκλογάδιον (ή *Ecloga aucta*), του όποιου το σωζόμενο ποινικό μέρος είχε την τύχη να μελετηθῆ διεξοδικά και να άποτελέση τή βάση για μία γενικώτερη θεώρηση του βυζαντινού ποινικού δικαίου,¹¹⁵ καθιστᾶ αύστηρότερη τή μεταχείριση του άνηλικου παθητικού όμοφυλόφιλου, αλλά αύξάνει το όριο τών 12 έτών στα 15: 'Ο δέ ήττων τών δεκαπέντε έτών τυπτέσθω και έν μοναστηρίω εισαγέσθω, ως τής ήλικίας δηλούσης τουτο άκουσίως πεπονθέναι αυτόν.¹¹⁶ Έτσι το όριο τής παντελοϋς άτιμωρησίας για τήν πράξη μειώνεται στο 7ο μόνον έτος (*infans*, έντελώς άνίκανος για καταλογισμό βάσει τών γενικών διατάξεων). Στο έρώτημα αν ή εισαγωγή σε μόνη συνεπάγεται και (άναγκαστική) μοναχική κουρά, ή όρθότερη άπάντηση είναι συνήθως σε άνάλογες περιπτώσεις ή καταφατική· έδω ή άπάντηση αύτη δέν είναι έξ ίσου άσφαλής λόγω τής ιδιομορφίας τής περιπτώσεως (ένδέχεται να πρόκειται για «είδος μέτρου άσφαλείας προσωρινής διαρκείας»), γίνεται όμως δεκτή ως ή πιθανώτερη· άλλωστε, όπως ύπενθυμίξει ό Τρωιάνος, ό κανών 40 τής Πενθέκτης έπιτρέπει τήν κουρά από το 10ο

113. 19.24: *JGR*, τ. 6, σελ. 269· στα χωρία 37. 77 και 37. 79: 304 περιέχονται οι διατάξεις D. 48.8.1 § 4 (άνωτέρω σημ. 106) και 47. 11. 1 § 2 (άνωτέρω σημ. 23) αντίστοιχα, στην άπόδοση που περιέχεται στην «Έπιτομή» (άνωτέρω σημ. 110).

114. 28.21: *Leunclavius*, *JGR*, τ. 2, σελ. 128. — Για το «έργο» αυτό, στην ούσια έπίνοηση του έκδότη του, βλ. Burgmann (άνωτέρω σημ. 104), σελ. 140-143· Τρωιάνος, *Οί πηγές...*, σελ. 119.

115. Τρωιάνος, 'Ο Πωιάλιος...' αυτόθι, σελ. 1-2, 118-122 για το έργο και τις προτεινόμενες συνθήκες συντάξεώς του και χρονολόγησή του· πρβλ. μετέπειτα, του ίδιου, *Οί πηγές...*, σελ. 80-81.

116. 17.6: D. Simon - Sp. Troianos, «*Eklogadion und Ecloga priuata aucta*», *Fontes Minores II* (1977), σελ. (45-86) 71 = Τρωιάνος, 'Ο Πωιάλιος...', σελ. 16.

έτος.¹¹⁷ Ούτως ἢ ἄλλως ἢ διάταξη δὲν ἐπιβιώνει· περιέχεται ὁμως στὴν *Ecloga privata aucta*.¹¹⁸

* * *

Δὲν ἔχουμε πληροφορίες γιὰ ἐπανάληψη τοῦ «διωγμοῦ» τοῦ Ἰουστινιανοῦ στοὺς μετέπειτα αἰῶνες. Δὲν γνωρίζω καὶ ἂν ὑπάρχουν συγκεκριμένα παραδείγματα ἐφαρμογῆς τῆς ποινικῆς προβλέψεως. Μία ἀρκετὰ μεταγενέστερη μαρτυρία γιὰ ὑποτιθέμενο «διωγμὸν» τῶν ὁμοφυλοφίλων ἐπὶ Λέοντος τοῦ Σοφοῦ εἶναι, ὅπως θὰ δοῦμε στὸν οἰκεῖο χῶρο, προφανῶς πεπλανημένη. Ἄλλωστε, ὅπως εἶδαμε, οἱ μαρτυρίες γιὰ ὁμοφυλόφιλη δραστηριότητα, χωρὶς νὰ ἐκλείπουν ἐντελῶς, εἶναι πλέον ἀρκετὰ περιορισμένες. Ἴσως γιὰ τὸ θέμα ἔχει ἀπλῶς καταστῆ, ἰδίως μετὰ τὴν ἀστυνομικὴ καὶ ἰδεολογικὴ ἐκστρατεία τοῦ Ἰουστινιανοῦ, πραγματικὰ «οὐ φωνητόν», ἴσως, ἀντίθετα, γιὰτὶ αὐξάνουν κάποτε τὰ ὄρια ἀνεκτικότητος τῆς κοινωνίας —τῆς καθ' ἑαυτὴν ἀρκετὰ ἀνεκτικῆς ἐν γένει, καὶ γιὰ τὰ δικὰ μας μέτρα, βυζαντινῆς κοινωνίας, ὅπως, νομίζω, ἔχουν δείξει καὶ οἱ ἐργασίες αὐτῆς τῆς ἡμερίδας— ἀπέναντι στὸ φαινόμενο· ἴσως καὶ γιὰτὶ περιορίζεται πράγματι ἡ συνήθεια, ὅπως εἶδαμε ὅτι ἔχουν ὑποθέσει ὠρισμένοι συγγραφεῖς. Πάντως τὸ φαινόμενο δὲν πρέπει νὰ ἀπετέλεσε ὄξυ πρόβλημα γιὰ τὴ βυζαντινὴ κοινωνία καὶ προφανῶς δὲν τὴν ἀπασχολεῖ ἰδιαίτερα. Πιθανῶς καὶ γιὰ ἄλλους λόγους. Ἴσως καὶ γιὰτὶ στὴν κυρίως βυζαντινὴ κοινωνία, καὶ ὅσο ἀπομακρυνόμαστε ἀπὸ τὴν ἑλληνιστικὴ καὶ ρωμαϊκὴ παράδοση, τὴν θέση ἑνὸς —ἀναπόφευκτου, φαίνεται, σὲ κάθε κοινωνία— «τρίτου φύλου» καταλαμβάνει κατ' ἐξοχὴν (χωρὶς βέβαια καὶ νὰ ἐξοβελίξῃ τὴν κυρίως ὁμοφυλοφιλία) μία ἄλλη μορφή ἰδιαιτερότητας, ἢ περίπτωση τῶν εὐνούχων.

Τυπικὰ καὶ νομικὰ ἄνδρες, ἀλλὰ μὲ νομοθετικὰ ἀγνωρισμένες

117. Τρωιάνος, *Ὁ Πωνάλιος...*, σελ. 18 σημ. 7: *ἔστω τοίνυν ὁ μέλλων τὸν μοναχικὸν υπέρχρσθαι ζυγὸν οὐχ ἤττων ἢ δεκαστῆς...*

118. 17. 11: *JGR*, τ. 6, σελ. 41.

ιδιομορφίες,¹¹⁹ με θεσμοθετημένη υπόσταση στην πολιτεία, με αξιώματα και τίτλους που προορίζονται αποκλειστικά γι' αυτούς¹²⁰ (χωρίς να είναι απαραίτητως και τὰ μόνα στὰ ὁποῖα ἔχουν πρόσβαση), θεωρεῖται συχνὰ ὅτι ἀνήκουν σὲ μία «τρίτη κατάσταση»: εἰς φύσιν γὰρ ἀνδρὸς πλάσαντος αὐτοὺς τοῦ Θεοῦ, αὐτοὶ εἰς ἑτέραν φύσιν ἀλλόκοτον ἑαυτοὺς μεταπλάττουσιν, ὥστε μήτε ἄνδρες εἶναι... μήτε γυναῖκες...¹²¹

Εἶναι πλέον γνωστὸ ὅτι οἱ εὐνοῦχοι πολὺ ἀπεῖχαν στὴν πραγματικότητα ἀπὸ τοῦ νὰ εἶναι τὰ γενετησίως οὐδέτερα ὄντα που νομίζαμε. Ἀνάλογα μὲ τὴν ἡλικία καὶ τὸν τρόπο τοῦ εὐνουχισμοῦ καὶ μὲ ἄλλες συνθήκες (οἱ ὁποῖες δικαιολογοῦν τὴν κάπως περίεργη γιὰ μᾶς πολυπραγμοσύνη τῶν νομικῶν πηγῶν σχετικὰ μὲ τὶς διάφορες κατηγορίες τῶν εὐνούχων), οἱ εὐνοῦχοι μπορεῖ νὰ εἶναι ἔπαρκῶς ἱκανοὶ γιὰ συνέντευξη μὲ γυναῖκες, καὶ μάλιστα, ὅπως ἔχουν δείξει πρόσφατες ἐργασίες,¹²² θεωροῦνται ἐνίοτε περιζήτητοι

119. Πρβλ. π.χ. Βασιλικά 33. 1. 59 = I. 1.11 § 9 καὶ τὶς νεαρὲς Λέοντος τοῦ Σοφοῦ 98 «περὶ τοῦ μὴ εὐνούχους ἐγγαμίζεσθαι» καὶ 26 «περὶ τοῦ υἱοποιεῖσθαι εὐνούχους»: P. Noailles - A. Dain, *Les Nouvelles de Léon VI le Sage*, Παρίσι 1944, σελ. 321-327 καὶ 101-105 ἀντίστοιχα = *JGR*, τ. 1, σελ. 165-167, 89-90.

120. Βλ. N. Oikonomidès, *Les listes de préséance byzantines des IXe et Xe siècles*, Παρίσι 1972, κυρίως σελ. 30, 292 («Dignités des hommes barbus; Dignités des eunuques»), σελ. 299-301 («Les dignités des eunuques»), σελ. 305-307 («Les charges des eunuques: les eunuques du palais») καὶ passim στὰ κείμενα (index, σελ. 376). R. Guiland, *Recherches sur les institutions byzantines*, I, Βερολίνο - Ἀμστερνταμ 1967, σελ. 165-380 («Charges et titres des eunuques»). Γενικώτερα βλ. Guiland, αὐτόθι, σελ. 165-197: «Les eunuques dans l'Empire byzantin» (= *Études Byzantines* 1 [1943], σελ. 197-238).

121. Ζωναρᾶς, στοὺς ἀποστολικούς κανόνες 21-24: Ράλλης-Ποτλῆς, τ. 2, σελ. 31 (πρβλ.: ὁ ἴδιος, στὸν κανόνα 8 Πρωτοδευτέρας: αὐτόθι, σελ. 677) > Βλάσταρης Ε, 34 («Περὶ εὐνούχων»): Ράλλης-Ποτλῆς, τ. 6, σελ. (295-297) 296.

122. Ἐλ. Παπαγιάννη, «Οἱ κληρικοὶ τῶν βυζαντινῶν γυναικείων μονῶν καὶ τὸ ἄβατο», *Βυζαντιακά* 6 (1986), σελ. 77-93· γιὰ τὸ θέμα τῶν γενετησίων σχέσεων εὐνούχων μὲ γυναῖκες βλ. κυρίως αὐτόθι, σελ. 85-92, δπου

ἐραστές. Ἐν τούτοις, δὲν λείπουν βέβαια οἱ μαρτυρίες καὶ γιὰ ὁμοφυλόφιλη δραστηριότητά τους, ὅπως θὰ ἀναμενόταν ἄλλωστε: *ἄνδρες ἐν γυναιξὶ καὶ ἐν ἀνδράσι τὰ τῶν γυναικῶν ἐκπληροῦσι*.¹²³ Σὲ ἓνα χωρίο τοῦ Πανδέκτη (48. 8. 3 § 4-5 Marcianus: *et qui hominem libidinis vel promercii causa castraverit, ex senatus consulto poena legis Corneliae punitur*) ποὺ δὲν ἐντάχθηκε στὰ Βασιλικά ἢ σὲ ἄλλα βυζαντινὰ νομοθετήματα, ἀλλὰ ἐμφανίζεται

καὶ συγκεντρωμένη ἢ σχετικὴ βιβλιογραφία καὶ παραπομπές στὶς πηγές. Στὸ περίφημο κείμενο ἀπὸ τὸν λόγο «Περὶ παρθενίας» τοῦ Βασιλείου Ἀγκύρας (ψευδο-Βασιλείου τοῦ Μεγάλου) γιὰ τὴν ἑτεροφυλόφιλη δραστηριότητα τῶν εὐνούχων, ποὺ παρατίθεται ἐκεῖ [στὸν λόγο παραπέμπει γιὰ τὸ ἴδιο θέμα καὶ ὁ Βαλσαμών: Ράλλης-Ποτλῆς, τ. 2, σελ. 32], νὰ προστεθῆ καὶ τὸ κείμενο ἀπὸ τὴν Σοῦδα, s.v. «σπάδων» (βλ. ἐδῶ ἐν συνεχείᾳ), ὅπου καί: *εἰώθασι γάρ, ὡς ἀκριβῶς μεμαθήκαμεν, οὐ μόνον οἱ σπάδωνες καὶ τὰ μόρια τῆς αἰσχροουργίας ποσῶς ἔχοντες ἀσελγαίνειν ἀμέτρως καὶ ἀκολασταίνειν ἀναιδῶς καὶ ἀκορέστως, ἀλλὰ γε καὶ οἱ τέλει ἀπόκοποι καὶ ἐκτετμημένοι ταῦτα, καθάπερ οὖν καὶ οἱ ἐκ γενετῆς ἔστερημένοι ταῦτα, φεῦ τῆς ἐσχάτης ἀτοπίας καὶ φρενοβλαβείας, διὰ χειρὸς καὶ δακτύλου φθειρεῖν τὰς ἀθλίας γυναικας καὶ τὴν ἀροσιουργίαν οὕτως ἐμμανῶς οἱ ἀνόσιοι κατεργάζεσθαι*.

123. Ἀπὸ τὸ «Κανονάριον τοῦ ψευδο-Ἰωάννου τοῦ Νηστευτοῦ (βλ. κατωτέρω σημ. 139 κέ.): ἐκδ. N. Suvorov, «Verоятnyj sostav drevnejšago isprovednago i pokajannago ustava v vostčnoj cerkvi», *Viz. Vrem* 8 (1901), σελ. (357-434) 370 = J. Morin(us), *Commentarius historicus de disciplina in administratione sacramenti poenitentiae*, τ. 2, Παρίσι 1651, σελ. 117. [Γιὰ τὰ προβλήματα ποὺ παρουσιάζει τὸ κεφάλαιο «Περὶ εὐνούχων» τοῦ «Κανοναρίου», βλ. Παπαγιάννη (ἀνωτέρω σημ. 122), σελ. 89 καὶ σημ. 57· εἶναι πάντως πιθανὸν στὸ κεφάλαιο αὐτὸ νὰ παραπέμπη πάλι ὁ Βαλσαμών: Ράλλης-Ποτλῆς, τ. 2, σελ. 32 καὶ ἀπὸ τοῦ νομοκάνονος τοῦ Νηστευτοῦ *περὶ τῶν εὐνουχισθέντων*] — Ἡ φράση ἐμπνευσμένη προφανῶς ἀπὸ τοὺς στίχους τοῦ Ἀμφιλοχίου Ἰκονίου: *ἄνδρες γυναιξὶ καὶ γυναῖκες ἀνδράσι* (βλ. ἀνωτέρω σημ. 47). — Ἀλλὰ στὴν πραγματικότητα καὶ τὰ κείμενα τῆς ψευδο-νηστευτικῆς παραδόσεως ἐμμένουν μᾶλλον στὶς περιπτώσεις τῆς συννευρέσεως εὐνούχου μὲ γυναῖκα, καὶ μάλιστα ὡς ἀμαρτήματος ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῆς γυναίκας: *Ἐὰν γυνὴ πέσῃ μὲ εὐνούχον...* (Πηδάλιον, σελ. 718 = Ράλλης-Ποτλῆς, τ. 4, σελ. 446)· *Γυνὴ τοίνυν ἢ μετὰ εὐνούχου ἐνουμένη...* (Suvorov = Morinus, ἐνθ' ἀνωτέρω)· βλ. καὶ Παπαγιάννη, σελ. 88, 89. [Αὕτη εἶναι προφανῶς καὶ ἡ ἔννοια τοῦ ἐρωτήματος «Περὶ συνουσίας εὐνούχου» στὸν ἐξομολογούμενο (ἐξομολογουμένη): Morinus, σελ. 93].

ιδιομορφίες,¹¹⁹ με θεσμοθετημένη υπόσταση στην πολιτεία, με αξιώματα και τίτλους που προορίζονται αποκλειστικά γι' αυτούς¹²⁰ (χωρίς να είναι απαραίτητως και τὰ μόνα στὰ ὁποῖα ἔχουν πρόσβαση), θεωρεῖται συχνὰ ὅτι ἀνήκουν σὲ μία «τρίτη κατάσταση»: εἰς φύσιν γὰρ ἀνδρὸς πλάσαντος αὐτοὺς τοῦ Θεοῦ, αὐτοὶ εἰς ἑτέραν φύσιν ἀλλόκοτον ἑαυτοὺς μεταπλάττουσιν, ὥστε μήτε ἄνδρες εἶναι... μήτε γυναῖκες...¹²¹

Εἶναι πλέον γνωστὸ ὅτι οἱ εὐνοῦχοι πολὺ ἀπεῖχαν στὴν πραγματικότητα ἀπὸ τοῦ νὰ εἶναι τὰ γενετησίως οὐδέτερα ὄντα πὺ νομίζαμε. Ἀνάλογα μὲ τὴν ἡλικία καὶ τὸν τρόπο τοῦ εὐνουχισμοῦ καὶ μὲ ἄλλες συνθήκες (οἱ ὁποῖες δικαιολογοῦν τὴν κάπως περίεργη γιὰ μᾶς πολυπραγμοσύνη τῶν νομικῶν πηγῶν σχετικὰ μὲ τὶς διαφορὲς κατηγορίες τῶν εὐνούχων), οἱ εὐνοῦχοι μπορεῖ νὰ εἶναι ἐπαρκῶς ἱκανοὶ γιὰ συνέυρεση μὲ γυναῖκες, καὶ μάλιστα, ὅπως ἔχουν δείξει πρόσφατες ἐργασίες,¹²² θεωροῦνται ἐνίοτε περιζήτητοι

119. Πρβλ. π.χ. Βασιλικὰ 33. 1. 59 = I. 1.11 § 9 καὶ τὶς νεαρὲς Λέοντος τοῦ Σοφοῦ 98 «περὶ τοῦ μὴ εὐνούχους ἐγγαμίζεσθαι» καὶ 26 «περὶ τοῦ υἱοποιεῖσθαι εὐνούχους»: P. Noailles - A. Dain, *Les Nouvelles de Léon VI le Sage*, Παρίσι 1944, σελ. 321-327 καὶ 101-105 ἀντίστοιχα = *JGR*, τ. 1, σελ. 165-167, 89-90.

120. Βλ. N. Oikonomidès, *Les listes de préséance byzantines des IXe et Xe siècles*, Παρίσι 1972, κυρίως σελ. 30, 292 («Dignités des hommes barbus; Dignités des eunuques»), σελ. 299-301 («Les dignités des eunuques»), σελ. 305-307 («Les charges des eunuques: les eunuques du palais») καὶ passim στὰ κείμενα (index, σελ. 376)· R. Guiland, *Recherches sur les institutions byzantines*, I, Βερολίνο - Ἀμστερνταμ 1967, σελ. 165-380 («Charges et titres des eunuques»). Γενικώτερα βλ. Guiland, αὐτόθι, σελ. 165-197: «Les eunuques dans l'Empire byzantin» (= *Études Byzantines* 1 [1943], σελ. 197-238).

121. Ζωναρᾶς, στοὺς ἀποστολικοὺς κανόνες 21-24: Ράλλης-Ποτλῆς, τ. 2, σελ. 31 (πρβλ.: ὁ ἴδιος, στὸν κανόνα 8 Πρωτοδευτέρως: αὐτόθι, σελ. 677) > Βλάσταρης Ε, 34 («Περὶ εὐνούχων»): Ράλλης-Ποτλῆς, τ. 6, σελ. (295-297) 296.

122. Ἑλ. Παπαγιάννη, «Οἱ κληρικοὶ τῶν βυζαντινῶν γυναικειῶν μονῶν καὶ τὸ ἄβατο», *Βυζαντινὰ* 6 (1986), σελ. 77-93· γιὰ τὸ θέμα τῶν γενετησίων σχέσεων εὐνούχων μὲ γυναῖκες βλ. κυρίως αὐτόθι, σελ. 85-92, ὅπου

ἐραστές. Ἐν τούτοις, δὲν λείπουν βέβαια οἱ μαρτυρίες καὶ γιὰ ὁμοφυλόφιλη δραστηριότητά τους, ὅπως θὰ ἀναμενόταν ἄλλωστε: *ὅτι ἐν γυναιξὶ τὰ ἀνδρῶν καὶ ἐν ἀνδράσι τὰ τῶν γυναικῶν ἐκπληροῦσι*.¹²³ Σὲ ἓνα χωρίο τοῦ Πανδέκτη (48. 8. 3 § 4-5 Marcianus: *et qui hominem libidinis vel promercii causa castraverit, ex senatus consulto poena legis Corneliae punitur*) ποὺ δὲν ἐντάχθηκε στὰ Βασιλικά ἢ σὲ ἄλλα βυζαντινὰ νομοθετήματα, ἀλλὰ ἐμφανίζεται

καὶ συγκεντρωμένη ἢ σχετικὴ βιβλιογραφία καὶ παραπομπές στὶς πηγές. Στὸ περίφημο κείμενο ἀπὸ τὸν λόγο «Περὶ παρθενίας» τοῦ Βασιλείου Ἀγκύρας (ψευδο-Βασιλείου τοῦ Μεγάλου) γιὰ τὴν ἑτεροφυλόφιλη δραστηριότητα τῶν εὐνούχων, ποὺ παρατίθεται ἐκεῖ [στὸν λόγο παραπέμπει γιὰ τὸ ἴδιο θέμα καὶ ὁ Βαλσαμών: Ράλλης-Ποτλῆς, τ. 2, σελ. 32], νὰ προστεθῆ καὶ τὸ κείμενο ἀπὸ τὴν Σοῦδα, s.v. «σπάδων» (βλ. ἐδῶ ἐν συνεχείᾳ), ὅπου καὶ: εἰώθασι γάρ, ὡς ἀκριβῶς μεμαθήκαμεν, οὐ μόνον οἱ σπάδωνες καὶ τὰ μόρια τῆς αἰσχροουργίας ποσῶς ἔχοντες ἀσελγαίνειν ἀμέτρως καὶ ἀκολασταίνειν ἀναιδῶς καὶ ἀκορέστως, ἀλλὰ γε καὶ οἱ τέλει ἀπόκοποι καὶ ἐκτετμημένοι ταῦτα, καθάπερ οὖν καὶ οἱ ἐκ γενετῆς ἑστερημένοι ταῦτα, φεῦ τῆς ἐσχάτης ἀτοπίας καὶ φρενοβλαβείας, διὰ χειρὸς καὶ δακτύλου φθείρειν τὰς ἀθλίας γυναικας καὶ τὴν ἀνοσιουργίαν οὕτως ἐμμανῶς οἱ ἀνόσιοι κατεργάζεσθαι.

123. Ἀπὸ τὸ «Κανονάριον τοῦ ψευδο-Ἰωάννου τοῦ Νηστευτοῦ (βλ. κατωτέρω σημ. 139 κέ.): ἐκδ. N. Suvorov, «Verojatnyj sostav drevnejšago isprovednago i pokajannago ustava v vostčnoj cerkvi», *Viz. Vrem* 8 (1901), σελ. (357-434) 370 = J. Morin(us), *Commentarius historicus de disciplina in administratione sacramenti poenitentiae*, τ. 2, Παρίσι 1651, σελ. 117. [Γιὰ τὰ προβλήματα ποὺ παρουσιάζει τὸ κεφάλαιο «Περὶ εὐνούχων» τοῦ «Κανοναρίου», βλ. Παπαγιάννη (ἀνωτέρω σημ. 122), σελ. 89 καὶ σημ. 57· εἶναι πάντως πιθανὸ στὸ κεφάλαιο αὐτὸ νὰ παραπέμπη πάλι ὁ Βαλσαμών: Ράλλης-Ποτλῆς, τ. 2, σελ. 32 καὶ ἀπὸ τοῦ νομοκάνονος τοῦ Νηστευτοῦ *περὶ τῶν εὐνουχισθέντων*]—Ἡ φράση ἐμπνευσμένη προφανῶς ἀπὸ τοὺς στίχους τοῦ Ἀμφιλοχίου Ἰκονίου: *ἄνδρες γυναιξὶ καὶ γυναῖκες ἀνδράσι* (βλ. ἀνωτέρω σημ. 47).—Ἀλλὰ στὴν πραγματικότητα καὶ τὰ κείμενα τῆς ψευδο-νηστευτικῆς παραδόσεως ἐμμένουν μᾶλλον στὶς περιπτώσεις τῆς συνευρέσεως εὐνούχου μὲ γυναῖκα, καὶ μάλιστα ὡς ἀμαρτήματος ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῆς γυναίκας: *Ἐὰν γυνὴ πέσῃ μὲ εὐνούχον...* (Πηδάλιον, σελ. 718 = Ράλλης-Ποτλῆς, τ. 4, σελ. 446)· *Γυνὴ τοίνυν ἢ μετὰ εὐνούχου ἐνουμένη...* (Suvorov = Morinus, ἐνθ' ἀνωτέρω)· βλ. καὶ Παπαγιάννη, σελ. 88, 89. [Αὐτὴ εἶναι προφανῶς καὶ ἡ ἔννοια τοῦ ἐρωτήματος «Περὶ συνουσίας εὐνούχου» στὸν ἐξομολογούμενο (ἐξομολογουμένη): Morinus, σελ. 93].

στη λεγομένη «Ἐπιτομή» (45. 34) καὶ στὴν *Ecloga ad Prochiron mutata* (37. 78), τιμωρεῖται Ὁ δὶ ἀ ἡ δ ο ν ἡ ν ἡ δι' ἐμπορίαν εὐνουχίσας τινά...¹²⁴ ἢ διατάξη παραλαμβάνεται καὶ στὸ Σύνταγμα τοῦ Βλάσταρη (Ε. 34).¹²⁵

Τὸ θέμα ἐν γυναιξὶ τὰ ἀνδρῶν καὶ ἐν ἀνδράσι τὰ τῶν γυναικῶν ἐκπληροῦσι ἀνευρίσκεται πολὺ ἀνεπτυγμένο σὲ ἓνα ἐξαιρετικὰ ἐπικριτικὸ κείμενο γιὰ τοὺς εὐνούχους καὶ τὴν ἐν γένει πολιτεία τους, ἀλλὰ ἰδιαίτερα γιὰ τὴ γενετήσια δραστηριότητά τους, τὴν ὁμοφυλόφιλη καὶ τὴν ἑτεροφυλόφιλη, πού παραθέτει ἡ Σοῦδα (s.v. «σπάδων», εὐνούχος), μὲ ἀναφορὰ σὲ κείμενο τοῦ ἁγίου Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας: ἀκολασίας γὰρ ἔνεκεν οἱ τάλανες τοῦτο δρῶσι, τὰ τῶν γυναικῶν πάσχειν ἄνδρες ὄντες βουλόμενοι... καὶ δίκην μαινάδων πορνευθέντες ἀμέτρως ἐν τοῖς αἰσχίστοις ὄρχοῦνται πάθεσι... Ὅθεν μετ' ἀνδρῶν μὲν ὡς γυναικες μαλακῶς εὐναζόμενοι καὶ μαλακιζόμενοι φθείρονται, μετὰ γυναικῶν δὲ ὡς φύλακες ἅμα καὶ σωφροσύνης δῆθεν ἰνδάσματα καθεύδοντες ἀναισχύντως καὶ ἀπληροθριασμένως αἰσχροπραγοῦσι καὶ οὗτοι μὲν οὕτως ὑπ' ἀνδρῶν ἀνοσιῶν καὶ βεβήλων φθείρονται καὶ μαλακιζόμενοι καταμιαίνουσι καὶ καταμιαίνονται διὰ τῆς παρὰ φύσιν ἀνοσιουργίας καὶ βδελυρίας, αὐτοὶ δὲ γυναικάρια ταλαίπωρα καὶ σεσοβημένα, κατὰ τὸ εἰρημένον, ἁμαρτίαις καταμολύνουσι καὶ καταβλάπτουσι, οἷα λυσσώδεις κύνες. Καὶ τὸ δὴ χαλαιπώτερον, ἐντεῦθεν αἴτιοι γίνονται καὶ πρόξενοί τε καὶ μέτοχοι τῆς ἀπεράντου κολάσεως, οἳ τε φθείροντες καὶ οἳ φθειρόμενοι... καὶ σώφρονας ἄνδρας κατὰ μικρὸν δελεάσαντες εἰς τὸ τῶν Σοδόμων αἰσχροὺν βάραθρον κατηκόντισαν ἐλεεινῶς καὶ τῶ αἰωνίῳ πυρὶ παρέπεμψαν... Οὐδὲν γὰρ ἀληθῶς μυσσαρότερον ἢ ἀκαθαρότερον τῶν οὕτω πορνευομένων καὶ πορνευόντων.

124. *JGR*, τ. 4, σελ. 575 καὶ τ. 6, σελ. 304 ἀντίστοιχα. Φυσικὰ πρόκειται καὶ ἐδῶ γιὰ νομικὸ ἀπολίθωμα. Ἡ ποινὴ εἶναι ἐπὶ «ἐντίμων» δεπορτατίων καὶ τελεία δήμευσις, ἐπὶ «εὐτελῶν» θάνατος (ξίφει καὶ θηρίοις).

125. Ράλλης-Ποτλῆς, τ. 6, σελ. 297. Παραλείπεται ἡ δεπορτατίων ὡς ποινὴ.

Κείμενα όμως όπως αυτό της Σούδας, πού ή άφετηρία του ανάγεται στον 5ο αιώνα, δέν άπηχοϋν την τυπική βυζαντινή αντίληψη για τον εϋνούχο, πού συνήθως είναι πολύ 'μετριοπαθέστερη. Το ίδιο και για το ζήτημα της τυχόν όμοφυλοφιλίας των εϋνούχων. Στα κείμενα μάλιστα, όπως είδαμε, συχνά το μεΐζον πρόβλημα είναι (για προφανείς λόγους: προστασία της «οίκογενειακής τιμής») και της συζυγικής έστίας, κατοχύρωση της παιδοποιίας ως μόνου σκοπού των γενετησιών σχέσεων ιδίως για τη γυναίκα) ή δυνατότητα έρωτικής δραστηριότητας των εϋνούχων με γυναΐκες.

Φυσικά ή όμοφυλοφιλία των εϋνούχων είναι δυνατή, και ως ένα βαθμό ίσως εϋλογη. Τις κυριώτερες μνείες έχουμε σε άγιολογικά κείμενα: κυρίως σε δύο βίους πού ή σύνταξή τους ανάγεται στον 10ο αιώνα: τον Βίο του όσιου Βασιλείου του Νέου και τον Βίο του άγίου 'Ανδρέου του δια Χριστόν Σαλοϋ (άν και για τον δεύτερο έχει ύποστηρικθῆ πρόσφατα πολύ προωμότερη χρονολόγηση: 7ος αιώνας). 'Αλλά και έδω ή αναφορά στην ιδιότητα του όμοφυλόφιλου ως εϋνούχου φαίνεται να μην είναι άποφασιστικής σημασίας: έχουμε την έντύπωση ότι γίνεται περισσότερο για να τονισθῆ το φυσικό κάλλος του προσώπου: έτσι στον Βίο του Βασιλείου: οί τὰ Σοδόμων έργα κρυπτῶς ποιοῦντες, ως σύ, δικαίως οί τοιοῦτοι άνόσιοι προσαγορευόνται· ἦν γάρ ο Σαμωνᾶς φύσει εϋνούχος και ώραῖος τῇ ὄψει.¹²⁶ Πολλῶ σαφέστερα στον Βίο του 'Ανδρέου του Σαλοϋ. 'Εδῶ έχουμε την ιστορία ενός εϋνούχου,

126. A. N. Veselovskij, «Razyskanija v oblasti Russkago duchovnago sticha», *Sbornik Otdelenija Russkago Jazyka i Slovenosti* 46 (1889-1890), σελ. (I. 3-89) 5. Βλ. κατωτέρω σημ. 135 και 173, για την άνδρική και τη γυναικεία όμοφυλοφιλία, αντίστοιχα, στο ίδιο κείμενο.— Για το πρόσωπο του Σαμωνᾶ βλ. R. J. H. Jenkins, «The Flight of Samonas», *Speculum* 23.2 (1948), σελ. 217-235 = *Studies on Byzantine History of the 9th and 10th Centuries*, Λονδίνο 1970, X (για την όμοφυλόφιλη δραστηριότητα του Σαμωνᾶ βλ. αὐτόθι, σελ. 219: «The accusation of unnatural vice made against Samonas by St Basil Junior, whether well or ill founded...»).— Για το έργο βλ. τώρα τη διατριβή της Χρ. 'Αγγελίδη, 'Ο Βίος του όσιου Βασιλείου του Νέου, 'Ιωάννινα 1980.

φίλου τοῦ Ἐπιφανίου, τοῦ πνευματικοῦ τέκνου τοῦ ἀγίου: νεανίσκος τῆ φύσει εὐνοῦχος, μεγιστάνου τινὸς τυγχάνων κουβικουλάριος· ἦν δὲ τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ὡς τὸ ῥόδον καὶ λευκὸς τῷ σώματι ὡς χιών, εὐειδής, ἐπίξανθος..., μύσχον μήκοθεν ἀπόζων, μαλακοὺς περιβεβλημένος χιτῶνας. Ὅταν ὁ εὐνοῦχος προσφέρῃ μικρὸ δῶρο στὸν σαλό, τὸν ὁποῖο συμπονεῖ γιὰ τὴν κατάστασή του, ἐκεῖνος νοεροῦς ὀφθαλμοῦς κεκτημένος, ἔγνω τὰ ἔργα τῆς ψυχῆς αὐτοῦ καὶ βλοσυρῶ τῷ ὄμματι ἀπιδῶν εἰς αὐτὸν ἔφη· Δῶρον κωλοφονίας οἱ σαλοὶ οὐκ ἐσθίουσιν... Δόλιε, ἄπελθε ἐν τῷ κοιτῶνι τοῦ κυρίου σου καὶ ἐργάζου μετ' αὐτοῦ τὴν ἀσθένειαν τῶν Σοδομιτῶν..., ταλαίπωρε, ὁ μὴ βλέπων τὰς ἀκτίνας τῆς τῶν οὐρανῶν βασιλείας, ὁ μὴ ἰδὼν τῆς γεέννης τὴν ἀγριότητα τὴν δριμυτάτην... Τί σοι δεῖ γενέσθαι, ἀκάθαρτε, ἐν ταῖς γωνίαις παρεδρεύων τὰ μὴ δέοντα ἐργαζόμενος, ἄπερ οὐδὲ οἱ χοῖροι πράττειν οὐκ ἴσασιν· πόθεν, κατάρτατε, μεμαθηκῶς ταῦτα κατεργάζεαι; Οὐαὶ τῇ σῆ νεότητι, ἦν ὁ Σατανᾶς παρατρώσας εἰς φοβερὸν πυθμένα ἄδου σφοδροτάτη τινὶ καὶ ἀπείρῳ ἰταμότητι κατεκρήμνισεν. Ὅρα καὶ μὴ πορρωτέρω πρόβαινε, μὴ ποτε δικαίως θεηλάτῳ πυρὶ καταναλωθεῖς (-θῆς scilicet?) πρόωρον ἀφαρπάζων σου τὴν νεότητα..., ἐκεῖθεν δὲ γεέννης πυρὶ λυγρῶς ὀλοκαυτώσει σε. Ὁ Ἐπιφάνιος ὑπενθυμίζει στὸν ἄγιο ὅτι οὗτος ὁ νεανίας οἰκέτης ἐστίν, καὶ βιαζόμενος ὑπὸ τοῦ κυρίου αὐτοῦ τί ἔξει ποιῆσαι; Λέγει ὁ ὄσιος· Οἶδα ὅτι οἰκέτης ὑπάρχει, οὐκ ἄγνοῶ τοῦτο, πλὴν εἰς τὰς σωματικὰς χρείας ὀφείλει ἐξυπηρετεῖν ὁ οἰκέτης τὸν ὀνησάμενον, οὐχὶ εἰς τὰ ἔργα τοῦ διαβόλου καὶ εἰς τὰς πράξεις τῆς ἀτιμίας, μάλιστα εἰς τὸ ἐπικατάρατον τοῦτο καὶ βδελυρὸν ἀτόπημα, ὅπερ οὐδὲ τὰ ἀναίσθητα κτήνη τοῦτο πράττειν οὐκ ἴσασιν... Ἐπιφάνιος λέγει· Ἐὰν ὁ κύριος αὐτοῦ προσκαλέσῃται αὐτὸν εἴτε εἰς σωματικὴν δουλείαν εἴτε εἰς ἐφάμαρτον εἴτε εἰς πνευματικὴν, ἐὰν μὴ ὑπακούσῃ ὡς δοῦλος πάντως οἶδας πόσα πάσχει, ὕβριζόμενος, τυπτόμενος, ἀπειλούμενος καὶ τὰ λοιπὰ κακὰ ἐκδεχόμενος. Ἐφη ὁ ὄσιος· Τοῦτό ἐστιν Ἰησοῦ Χριστοῦ τὸ μαρτύριον... Ἐὰν τοίνυν οἰκέται τοῖς δεσπότης εἰς τὴν τῶν Σοδόμων μυσάρην καὶ βδελυκτὴν ἐπιθυμίαν οὐχ ὑποκόπτουσιν, οὗτοί εἰσιν μακάριοι καὶ τρισμακάριοι, ὅτι διὰ τῶν

βασάνων ὧν λέγεις σὺν τοῖς μάρτυσι λογισθήσονται, κατὰ τὸν λόγο τοῦ Χριστοῦ: Μακάριοι οἱ δεδιωγμένοι ἔνεκεν δικαιοσύνης...¹²⁷

Στὸ κείμενο τὸ βάρος πέφτει στὴ θέση τοῦ δούλου ἀπέναντι στὶς ὁμοφυλόφιλες ἐπιθυμίες τοῦ κυρίου, θέμα, ὅπως ἔχουμε δεῖ, ποῦ ἔχει ἀπασχολήσει ἀρκετὰ τὴν πατερικὴ σκέψη. Καμμία διαφοροποίηση, καμμία ἰδιαίτερη ἐμμονὴ στὸ γεγονός ὅτι ὁ δούλος ἐδῶ εἶναι εὐνοῦχος: ὁ εὐνοῦχος μπορεῖ βέβαια νὰ ὑπόκειται καὶ σὲ ὁμοφυλόφιλη μεταχείριση, αὐτὸ ὅμως δὲν εἶναι καθόλου αὐτονόητο ἢ δεδομένο: χρειαζόταν ὁ ἅγιος, νοερούς ὀφθαλμούς κερτημένος, νὰ ἔχη τὸ εἰδικὸ αὐτὸ χάρισμα γιὰ νὰ διαγνώσῃ τὴν ὁμοφυλόφιλη δραστηριότητα, τὰ ἔργα τῆς ψυχῆς, τοῦ εὐνούχου. Καὶ πάντως, σὲ κάθε περίπτωση, ἡ ὁμοφυλοφιλία τῶν εὐνούχων ἀντιμετωπίζεται ὡς κοινὴ ὁμοφυλόφιλη, «παρὰ φύσιν», παρεκτροπῆ, ὅπως θὰ συνέβαινε καὶ γιὰ «κανονικὸν» ἄνδρα ποῦ θὰ εἶχε ἀντίστοιχη δραστηριότητα.¹²⁸

127. PG 111, 696-700 [BHG³ 117]: πρβλ. τὴ δημῶδη παραλλαγή [BHG³ 117b?], *Βίος καὶ πολιτεία τοῦ ὁσίου καὶ θεοφόρου πατρὸς ἡμῶν Ἀνδρέου τοῦ διὰ Χριστὸν σαλοῦ*, ²Βόλος 1976, σελ. 27-29. Γιὰ τὴ χρονολόγηση βλ. L. Rydén, «The Date of the Life of Andreas Salos», *DOP* 32 (1978), σελ. 129-155· C. Mango, «The Life of St Andrew the Fool Reconsidered», *Rivista di Studi Bizantini e Slavi* 2 (1982) (= *Miscellanea A. Pertusi*), σελ. 297-313. Κατὰ τὰ λοιπὰ γιὰ τὸ κείμενο καὶ τὰ χρονολογικά του καὶ ἄλλα προβλήματα, ἀρκοῦμαι νὰ παραπέμψω στὴν εἰδικὴ ἐργασία τῆς Χρ. Ἀγγελίδου στὸν παρόντα τόμο. Γιὰ τὴν γραφικὴ λέξη «κωλοφονία» τοῦ κειμένου, τὰ συνθετικὰ τῆς ὁποίας δὲν ἀφήνουν καμμία ἀμφιβολία στὸν ἐλληνοφώνο ἀναγνώστη, βλ. τὴ διασκεδαστικὴ σημ. 78 τῆς ἐκδόσεως (PG, 697-698), ἡ ὁποία πάντως τελικὰ ἐντοπίζει ὀρθὰ κατ' οὐσίαν τὴ σύνθεση καὶ τὴ σημασία τῆς λέξεως. Τὴ σημασία τῆς δὲν ἀντιλαμβάνεται οὔτε ὁ συνομιλητὴς τοῦ ἁγίου: Ἀγνοήσας οὖν ἐκεῖνος τὸ λεχθέν αὐτῷ, ἔφη· Παρατετραμμένε ἐπ' ἀληθείας, φοίνικας βλέπων, κωλοφονίας δοκεῖ σοι ταῦτα εἶναι.

128. Τὸ κείμενο κάνει μία ἀκόμη ἀναφορὰ στοὺς εὐνούχους ἐνὸς ἄρχοντα, ὁ ὁποῖος, κατὰ τὴ δημῶδη παραλλαγή, «μετ' αὐτῶν ἔκαμνε τὴ σοδομητικὴν ἐργασίαν» (σ. 78): ἀλλὰ ἡ φράση αὐτὴ, πιθανῶς ἐπηρεασμένη ἀπὸ τὴν ἄλλη ἀφήγηση, ἀποτελεῖ μᾶλλον προσθήκη τῆς παραλλαγῆς, καὶ δὲν φαίνεται νὰ ἀνταποκρίνεται στὸ πνεῦμα τοῦ πρωτοτύπου, ὅπου διαφορετικὴ

Όταν ὁ πατριάρχης Φώτιος ἀπευθύνεται ὑβριστικά πρὸς τὸν ἄλλοτε φίλο του Ἰωάννη Ἀγγούριο, πατρίκιο καὶ σακελλάριο, ἐκμεταλλεύεται τὴν ιδιότητα τοῦ Ἀγγουρίου ὡς εὐνούχου γιὰ νὰ τὸν ἐξυβρίσῃ ἀποτελεσματικώτερα: ἡ «παράφθορος» φύση του ὡς εὐνούχου τὸν καθιστᾷ «ἄκαρπον καὶ ἄχρηστον»: κανένας ὅμως συγκεκριμένος ὑπαινιγμὸς γιὰ ὁμοφυλόφιλη δραστηριότητα δὲν περιέχεται· ἀκόμη καὶ ὁ ὄρος «ἀνδρόγυνος», ποὺ χρησιμοποιεῖται, δὲν σημαίνει ἐδῶ προφανῶς παρὰ τὸν μετέχοντα, ὑποτίθεται, καὶ τῶν δύο φύσεων εὐνοῦχο, καὶ ὄχι τὸν ἐπιδιδόμενο σὲ ἀντίστοιχες γενετήσιες πράξεις: *Τῷ Ἀττιδι μὲν σε ἀναφέρουσι, Γάλλον καλοῦντες, οἱ παρ' Ἑλλησι σοφισταί· τῇ γυναικωνίτιδι δέ σε κατακλείουσιν, ἀνδρόγυνον καὶ εἰδότες καὶ ὀνομάζοντες, οἱ ἡμέτεροι σοφοί. Πόθεν οὖν σὺ τοὺς ἐκατέρωθεν ὄρους ὑπερβὰς εἰς τὰ τῆς ἐκκλησίας Θεοῦ μυστήρια παρεισέφερσας, ἄνω καὶ κάτω πάντα ποιῶν καὶ τὸ ἐν τῇ σῇ παραφθόρῳ φύσει ἄκαρπὸν τε καὶ ἄχρηστον ἐν τῇ τοῦ Χριστοῦ γονιμωτάτῃ καὶ πολυτέκνῳ ἐκκλησίᾳ φιλονεικεῖς καταπράξασθαι;*¹²⁹ Ἄλλωστε πιθανώτατα οἱ ἀναφορὲς τοῦ Φωτίου στὴν ἀκαταλληλότητα τῶν εὐνούχων, ὡς «ἄκαρπων καὶ ἀχρήστων», γιὰ ἐκκλησιαστικά ἔργα, ἔχουν ἄλλον πραγματικὸ «ἀποδέκτη», ὡς πρὸς τὸν ὁποῖο δύσκολα θὰ μπορούσε νὰ λειτουργήσῃ ὁποιοσδήποτε ὑπαινιγμὸς γιὰ γενετήσιες παρεκτροπές: τὸν μεγάλου ἀντίπαλο τοῦ Φωτίου, εὐνούχο πατριάρχη Ἰγνάτιο·

εἶναι ἡ «ἀποστολή» τῶν εὐνούχων (μνημονευομένη ἐπίσης, ἐν συνεχείᾳ, καὶ στὴν δημῶδη παραλλαγή): Ἐρωτήσαντος γάρ μου τὸν δίκαιον ποιῶ τρόπῳ ἐπολεῖ τὴν ἁμαρτίαν, εἶπέ μοι ὅτι εἶχε δύο εὐνούχους, οἷς ἐχρῆτο τῇ ἁμαρτίᾳ· αὐτοὶ γὰρ πορευόμενοι ὧδε κάκεισε ἀγάμους, πόρνας, ὑπάνδρους, ἀσέμνους γυναῖκας [λείπει τὸ ρῆμα· στὴ λατινικὴ μετάφραση «conquirebant»]· λοιπὸν ἐμμέριμος ἐν τούτοις ὑπάρχων πρὸ τοῦ ἀλεκτοροφωνῆσαι ἀνίστατο τοῦ ὑπάγειν ὅπου ἐτύγχανον οἱ τῆς ἀπωλείας αὐτοῦ ἐτοιμασταὶ (PG 111, 852).— Γιὰ ἄλλες ἀναφορὲς τοῦ κειμένου στὴν ὁμοφυλοφιλία χωρὶς συσχετισμὸ με εὐνούχους, βλ. κατωτέρω σημ. 134.

129. Grumel/Darrrouzès, *Les Regestes*, II-III², ἀρ. 505 [πρ. 568]: ἐκδ. Laourdas-Westerink, I, σελ. 95 ἀρ. 50 = Βαλέττας, σελ. 520-521 ἀρ. 201. Γιὰ τὴ χρονολόγησιν: οἱ *Regestes* προτείνουν τὴν πρώτη πατριαρχεῖα τοῦ Φωτίου (858-867)· ὁ Westerink 867-ca. 873?.

τὸ στοιχεῖο αὐτὸ καθιστᾶ καὶ γενικώτερα τὴ θέση τοῦ Φωτίου πολὺ λίγο ἀντιπροσωπευτικὴ τῆς βυζαντινῆς στάσεως ἀπέναντι στοὺς εὐνοῦχους. [Γιὰ τὸν ἴδιο προφανῶς λόγος καὶ κατὰ ἀντίστοιχο περίπου τρόπο, ὁ Φώτιος βρῖσκει, ἀμέσως μετὰ τὴν «καθαίρεση» τοῦ Ἰγνατίου (861), τὴν εὐκαιρία νὰ ὑπενθυμίση, στὸν κανόνα 8 τῆς Πρωτοδευτέρας συνόδου, τοὺς παλαιότερους («ἀποστολικούς») κανόνες κατὰ τῆς ἱερωσύνης, ὑπὸ ὠρισμένες περιστάσεις, τῶν εὐνοῦχων, χωρὶς βέβαια καὶ νὰ τοὺς συνδυάση μὲ τὴν περίπτωσι τοῦ Ἰγνατίου, ἡ ὁποία, λόγῳ πραγματικῶν συνθηκῶν, δὲν θὰ μπορούσε ποτὲ νὰ ἀναχθῆί στοὺς κανόνες αὐτούς]. Φυσικὰ οἱ εὐνοῦχοι ὑφίστανται ἐνίοτε καὶ τὰ ἀναπόφευκτα πειράγματα: ὁ Νικηφόρος Βρυέννιος μᾶς πληροφορεῖ πῶς ὁ πρωτοβεστιάριος Ἰωάννης ἄκουσε σὲ κάποια περίστασι τὸ συνήθως τοῖς ἔκτομίαις ἐπαγόμενον κλοῦ κλοῦ!¹³⁰

Ἄλλὰ κατὰ κανόνα ἡ ἰδιότητα τοῦ εὐνοῦχου δὲν δημιουργεῖ κατ' ἀνάγκην κανένα ἰδιαίτερο συνειρμὸ καὶ οἱ κοινωνικὲς σχέσεις μαζί τους διέπονται συνήθως ἀπὸ τὴν ἀνεση καὶ τὸ «ἀσκανδάλιστον» ποὺ χαρακτηρίζει γενικὰ στὸ Βυζάντιο τὶς σχέσεις τῶν ἀνδρῶν. [Στὰ θαύματα τοῦ ἁγίου Ἀρτεμίου διαβάζουμε γιὰ ἓνα ἀσθενῆ ποὺ πάσχει ἀπὸ κήλη τῶν ὄρχεων, ποὺ εἶναι τὸ κατ' ἐξοχὴν πεδίο ἀσκήσεως τῆς θαυματουργικῆς δραστηριότητος τοῦ ἁγίου. Εὐρισκόμενος στὰ κοινὰ ἀφοδευτήρια (εἰσὶν δὲ ζοφώδη· ὁ οὖν τόπος ἐν ᾧ εἰσιν αἱ χρεῖαι ὑποσκότεινός ἐστιν), συναντᾷ ἄλλον ἀσθενῆ: Ὅμως ἄφες ἴδω τοὺς διδύμους σου, εἰ εἰσὶν μείζω τῶν ἐμῶν ἢ ἦττον, ἀλλὰ μὴ αἰδεσθῆς με... Ἐπίδος μοι τὴν χεῖρά σου καὶ ψηλάφησον... Στὸ τέλος ἀποδεικνύεται ὅτι εἶναι ὁ ἅγιος, ὁ

130. IV.32: P. Gautier, *Nicéphore Bryennios Histoire* (= *CFHB* 9), Βρυξέλλες 1975, σελ. 302 = ἔκδ. Βόννης, 159. Ὁ Du Cange, ὁ ὁποῖος πολυπραγμονεῖ μᾶλλον περισσότερο ἀπὸ ὅσο θὰ χρειαζόταν γιὰ τὴν προέλευσι καὶ τὴν χρῆσι τοῦ ἐπιφωνήματος (ἔκδ. Βόννης, 231-232), τὸ συνδέει μὲ μία ὁμόηχη ὀνοματοποιία σὲ ἀρχαῖο λατινικὸ ἐπίγραμμα: *glut glut murmurat unda sonans*, καὶ προτείνει μία ἐρμηνεία ποὺ προφανῶς εἶναι περισσότερο *bene trovata* παρὰ *vera* (βλ. καὶ Gautier, σελ. 302, σημ. 1).

ὁποῖος θεραπεύει μὲ τὸν τρόπο αὐτὸν τὸν ἀσθενῆ].¹³¹ Ἔτσι, τὸν 12ο αἰῶνα, ὁ Θεόδωρος Βαλσαμῶν χωρὶς ἐπιφυλάξεις θὰ καθήσῃ νὰ γράψῃ ὄχι ἓνα, ὄχι δύο, ἀλλὰ τέσσερα ἐπιγράμματα γιὰ ἓνα «εὐνουχόπουλον», τῷ εὐνουχοπούλῳ, καὶ ἓνα πέμπτο, ἀκόμη τρυφερότερο, εἰς εὐνουχοπουλίδιον, γιὰ τὸ ὁποῖο ὁ μεγαλύτερος βυζαντινὸς κανονολόγος, καὶ πατριάρχης —μὴν τὸ ξεχνοῦμε— Ἀντιοχείας, ζητεῖ τὴν προστασία τῆς Ἀγίας Τριάδος:

εὐνουχοπουλίδιον ἡ μὲν δὲ σκέποι
 Θεοῦ τρισυπόστατος ἁγία φύσις¹³²

Honni soit qui mal y pense. Ἀκόμη καὶ ἂν διακρίνουμε ἓνα λανθάνοντα ἐρωτισμὸ, μία ἀόριστη ὁμοφυλόφιλη διάθεση, ποῦ δὲν εἶναι καθόλου ἀνάγκη νὰ εἶχε βρεῖ ποτὲ ὁποιαδήποτε ὑλοποίηση, ὁ Βαλσαμῶν εἶναι πιθανὸ νὰ ὀμιλῇ γιὰ τὸ εὐνουχόπουλό «του» μὲ τὴν ἄνεση μὲ τὴν ὁποία θὰ μιλοῦσε γιὰ ὁποιοιδήποτε ἄλλον «κανονικὸ» ἄνδρα μαθητὴ ἢ ὑποτακτικὸ του.

Ἄλλὰ τὸ ζήτημα τῶν εὐνούχων δὲν θὰ ἐξετασθῇ ἄλλο ἐδῶ: ἐκφεύγει ἀπὸ τὰ πλαίσια τοῦ θέματός μας, καὶ εἶναι ἐξ ἄλλου ἐξαιρετικὰ ἀμφίβολο ἂν ἡ θέση τους στὴ βυζαντινὴ κοινωνία εἶναι θέση «περιθωριακῶν». Εἶναι ἰσότιμα καὶ συχνὰ ἐξαιρετικὰ εὐπόλητα μέλη τῆς κοινωνίας αὐτῆς, καὶ μπορεῖ νὰ εἶναι ἔνδοξοι στρατηγοί, ὑπουργοί, ἀνώτατοι αὐλικοί, μητροπολίτες καὶ πατριάρχες, ἅγιοι. Ὁ Θεοφύλακτος Ἀχρίδος θὰ γράψῃ πολὺ σοβαρά, καὶ θὰ ἀφιερῶσθαι στὸν εὐνουῆχο ἀδελφὸ του, ἓνα ἐγκώμιο γιὰ τὸν εὐνουχισμό¹³³ — ὁ ὁποῖος τελικὰ μόνον τὸν δρόμο πρὸς τὸν

131. Ἀ. Παπαδόπουλος-Κεραμεύς, *Varia graeca sacra*, Πετρούπολη 1909, σελ. (1-75), 56-57 [*BHG*³ 173].

132. K. Horna, *Die Epigramme des Theodoros Balsamon*, Βιέννη 1903, σελ. 23-24, 26, 36 (ἐπιγράμματα: XXI «Εἰς εὐνουχόπουλον», XXII «Εἰς ἐπικέρην μακρόν, ὡς ἀπὸ τοῦ εὐνουχοπούλου», XXIII «Στίχοι ἐκδοθέντες τῷ εὐνουχοπούλῳ», XXV «Εἰς τὸν εὐνουχόπουλον», XLI «Εἰς εὐνουχοπουλίδιον ἄρξασθαι μέλλον σχεδογραφίας»). οἱ στίχοι ἀπὸ τὸ ἐπίγραμμα XLI, 3-4.

133. P. Gautier, *Théophylacte d'Achrida Discours, Traités, Poésies* (= *CFHB*, 16/1), Θεσσαλονίκη 1980, σελ. 287-331 («Apologie de l'e-

βασιλικὸ θρόνο ἀποκλείει (ὅπως, κατὰ κανόνα, τὸν ἀποκλείουν καὶ ἄλλες μορφές ἀκρωτηριασμοῦ: τύφλωση).

* * *

Τὰ ἀγιολογικὰ κείμενα —κατ' ἐξοχὴν καὶ πάλι, καὶ ἀνεξάρτητα βέβαια ἀπὸ τὸ θέμα τῶν εὐνούχων, ὁ Βίος τοῦ Ἀνδρέου τοῦ Σαλοῦ¹³⁴ καὶ ὁ Βίος τοῦ Βασιλείου τοῦ Νέου¹³⁵ τοῦ 10ου αἰώνα— παρέχουν τὰ τελευταῖα ἴσως (καὶ ἄφθονα μάλιστα) δείγματα εὐρύτερου ἐνδιαφέροντος γιὰ τὸ θέμα τῆς ὁμοφυλοφιλίας, ἀπὸ τῆ γενικῆ λογοτεχνικῆ παραγωγῆς.

Ἐκτοτε, ἡ σαφὴς ἀμβλυνση τοῦ δημοσίου ἐνδιαφέροντος γιὰ τὴν ὁμοφυλοφιλία ἀντανακλᾶται, ὅπως εἶδαμε, στὴ σχετικὴ ἀδιαφορία τῆς «ἐπίσημης» νομικῆς, κανονικῆς καὶ θεολογικῆς γραμ-

nuchisme») καὶ εἰσαγωγῆ, 115-117. Maria Dora Spadaro, «Un inedito di Teofilatto di Achrida sull'eunuchia», *Rivista di Studi Bizantini e Slavi* 1 (1981) (= *Miscellanea Agostino Pertusi*), σελ. 3-38. Γιὰ τὸ κείμενο βλ. καὶ G. Prinzing, «Das Bild Justinians I. in der Überlieferung der Byzantiner...», *Fontes Minores VII* (1986), σελ. (1-99) 47-50. Παπαγιάννη (ἀνωτέρω σημ. 122), σελ. 88 καὶ σημ. 55.

134. *PG* 111, 700· 725· 771-772· 765: «Ὅσοι οὖν πορνεύουσιν ἢ μοιχεύουσιν ἢ τὴν σοδομητικὴν ἐργασίαν ἐργάζονται, οὗτοι γνώσκονται ἐν τῇ ὥρᾳ τοῦ θανάτου [vel: ὄφρονται· ὁ γὰρ θάνατος ὅταν ἔλθῃ ἐπ' αὐτούς, γινώσκονται] τί αὐτοῖς ἠτοίμασται. Πρβλ. στὴ δημῶδη παραλλαγή (ἀνωτέρω σημ. 127), σελ. 54, καὶ σελ. 55: Διότι πόρνος εἶναι καὶ μοιχός, καὶ τὸ συγχαμερώτερον ἀρσενοκοίτης.

135. Τὰ θέματα στὸν Βίο ἀνάγονται στὸν χῶρο τῆς δαιμονολογίας: *καταντῶμεν εἰς ἕτερον τελώνιον χαλεπὸν λαν, ὅπερ ἔλεγον εἶναι ἀνδρομανίας καὶ παιδοφθορίας· ὁ οὖν ἔξαρχος τοῦ τελωνίου ἐκείνου πικρὸς καὶ φοβερὸς ἦν σφόδρα, καὶ ποτὲ μὲν δράκων φοβερὸς ὠρᾶτο κερασφόρος, ποτὲ δὲ ὥστερ μῦς, ἄλλοτε δὲ ὡς χοῖρος ἀπηργιωμένος, ποτὲ δὲ ἄλλως καὶ ἄλλως καὶ ἄλλως τε μετασχηματιζόμενος καὶ μεταμορφούμενος, μήκιστος ὡς κῆτος θαλάσσης ὑπάρχων· περὶ δὲ κύκλω αὐτοῦ δυσωδία πολλή καὶ πικρά καὶ κατώδυνος· ...οἱ δὲ τούτου ὑπηρέται καὶ ὑπασπισταὶ πικροὶ καὶ ἀπηργιωμένοι καὶ τῇ θεᾷ εἰδεχθεῖς... (ἔκδ. Α. Ν. Veselovskij, [ἀνωτέρω σημ. 126], σελ. 31).— Πρβλ. αὐτόθι γιὰ τὴ γυναικεῖα ὁμοφυλοφιλία (ἔδῶ σημ. 173).*

ματείας για τὸ φαινόμενο, καὶ στὴν οὐσιαστικὴ ἀποσιώπησή του στὰ ἱστορικὰ καὶ φιλολογικὰ κείμενα, κατὰ τὴν περίοδο τῶν τελευταίων αἰώνων πρὶν καὶ περὶ τὴ λατινικὴ κατάκτηση. Ἔτσι, κατὰ τὴν ἐποχὴ τῆς μεγίστης ἀκμῆς τοῦ βυζαντινοῦ κανονικοῦ δικαίου (12ος αἰώνας),¹³⁶ οἱ μεγάλοι ἐρμηνευτὲς του περιορίζονται σὲ ἓνα τυπικὸ ὑπομνηματισμὸ τῶν σχετικῶν κανόνων, χωρὶς τὶς συνήθως πολύτιμες ἀναφορὲς τους (ἰδιαίτερα τοῦ Βαλσαμῶνος) στὴν πρακτικὴ, ὅπως ἐπισημαίνει ἡ Λαίτου: «Au XIIe siècle, les grands commentateurs de la loi canonique, bien qu'ils aient glosé avec soin les canons concernant l'homosexualité, n'évoquent jamais d'exemples pris de la vie contemporaine, comme ils ne manquent pas de le faire lorsqu'il s'agit de l'inceste, de mariage multiple ou même des pratiques de magie». «Les grands canonistes du XIIe siècle ont commenté les canons concernant l'homosexualité, mais ne l'ont fait qu'en termes généraux». [Ἀντίστοιχα, καὶ οἱ συλλογὲς τοῦ κοσμικοῦ δικαίου εἶδαμε ὅτι ἐπαναλαμβάνουν μέχρι τέλους ἀπολιθωμένες νομικὲς διατάξεις τοῦ παρελθόντος, χωρὶς προφανῶς πρακτικὸ ἐνδιαφέρον· ἀλλὰ ἐδῶ πρόκειται γιὰ ἐκδήλωση ἑνὸς γενικωτέρου φαινομένου]. Ἀπὸ τὸν 13ο αἰῶνα τὶς πολυπληθέστερες ἀναφορὲς στὴν ὁμοφυλοφιλία —ἐνδιαφέρουσες καθ' ἑαυτὲς γιὰ τὴ διάρκεια τῆς βυζαντινῆς θεωρίας τοῦ φαινομένου, ἀλλὰ χωρὶς ἀντίκρουσμα στὴν ἐποχὴ— ἔχουμε σὲ ἓνα ἐρανιστικὸ ἔργο, τὸν *Θησαυρὸν* τοῦ Θεογνώστου, ποὺ ἀντλεῖ ἀπὸ παλαιότερα κείμενα θεωρητικοῦ καὶ διδακτικοῦ χαρακτήρα.¹³⁷ Τὸν ἴδιο αἰῶνα, ἡ ὁμοφυλοφιλία εἶναι

136. «Le grand siècle de la science du droit canonique (1110-1204)»: N. van der Wal - J. H. A. Lokin, *Historiae iuris graeco-romani delineatio: Les sources du droit byzantin de 300 à 1453*, Groningen 1985, σελ. 107. Βλ. τώρα τὸν τόμο: Ν. Οἰκονομίδης (ἐκδ.), *Τὸ Βυζάντιο κατὰ τὸν 12ο αἰῶνα: Κανονικὸ δίκαιο, κράτος καὶ κοινωνία* (= Διπτύχων Παράφυλλα 3), Ἀθήνα 1991.

137. Βλ. ἀνωτέρω σημ. 55. Πρβλ. 16.32: Munitiz, σελ. 154 Ἐάν σοι εἰς τὴν ἀρρενοκοιτίαν ἀναγκάζῃ [sc. ὁ διάβολος], φοβήθητι τὸ κρῖμα τοῦ Θεοῦ τὸ ἀπαραίτητον καὶ φύγε· πολλοὺς γὰρ οὕτω ποιοῦντας κρυφίως ἐν ταῖς

οὐσιαστικά ἀποῦσα στὸ νομολογιακὸ κυρίως ἔργο (ἀλλὰ ὄχι μόνον σ' αὐτὸ) τοῦ Δημητρίου Χωματιανοῦ, τοῦ σημαντικώτερου ἀσφαλῶς κανονολόγου, μετὰ τὴν ἐποχὴ τῶν μεγάλων ἐρμηνευτῶν τοῦ 12ου αἰώνα: θὰ δοῦμε ὅτι μία «ἀπόφανσίς» του ποὺ ἀναφέρεται σὲ ἀνδρομανοῦντα ἀφορᾷ ἀπλῶς ἓνα σύζυγο ποὺ ἐπιμένει νὰ ἔχη «παρὰ φύσιν» συνεύρεση μὲ τὴ σύζυγό του.¹³⁸

Φυσικὰ θὰ ἦταν ἐξαιρετικὰ ἀφελὲς νὰ ὑποθέσουμε ὅτι ἐκλείπει τὸ φαινόμενο, ἀκόμη καὶ ἂν δεχθοῦμε, σὲ ὅποιοδῆποτε βαθμὸ, περιορισμὸ του· ἄλλωστε δὲν ἔχουμε, βέβαια, καμμία «ποσοτικὴ» ἔνδειξη, εἴτε γιὰ τὴν «ἀκμὴ» εἴτε γιὰ τὴν τυχὸν «ὑποχώρησή» του. Ἀλλὰ ἡ ἀμβλυνοση τῆς δημοσίας ἐνασχολήσεως μὲ τὸ φαινόμενο, ἀφήνει τώρα ὡς κατ' ἐξοχὴν πεδία ὅπου τὸ θέμα ἐξακολουθεῖ νὰ ἔχη ἐνδιαφέρον —ἐκεῖ μάλιστα ἐντελῶς ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον— τοὺς «κλειστοὺς» χώρους, ὅπως εἶναι: α) οἱ μοναστικὲς κοινωνίες, καὶ βέβαια β) ὁ χώρος τῆς προσωπικῆς συνειδήσεως, ἢ, στὴν ἐκκλησιαστικὴ του ἐκδήλωση, τοῦ ἐξομολογητηρίου. Καὶ στοὺς χώρους αὐτοὺς ἔχει πράγματι ἀναπτυχθῆ μία ἐκτεταμένη εἰδικὴ φιλολογικὴ παραγωγή, ὅπου τὸ θέμα τῆς ὁμοφυλοφιλίας καταλαμβάνει ἐξέχουσα θέση.

1. Στὴν ἀρκετὰ ὀγκώδη βυζαντινὴ ἐξομολογητικὴ φιλολογία κυριαρχεῖ τὸ ὄνομα τοῦ ψευδο -Ἰωάννου τοῦ Νηστευτοῦ. Μέσα ἀπὸ τὴν ἀνεκκαθάριστη ἀκόμη, ἐν πολλοῖς, ποικιλία τῆς παραγωγῆς ποὺ συνδέεται μὲ τὸ ὄνομα τοῦ Νηστευτῆ, μποροῦμε νὰ ὑποθέσουμε ὅτι τὴ σχετικὰ παλαιότερη παράδοση ἀντιπροσωπεύει σήμερα τὸ «Κανονάριον» ποὺ παραδίδεται ὑπὸ τὸ ὄνομα εἴτε τοῦ Νηστευτῆ εἴτε ἐνὸς «Ἰωάννου μοναχοῦ καὶ διακόνου, μαθητοῦ τοῦ Μεγάλου Βασιλείου, οὗ ἡ ἐπωνυμία τέκνον τῆς ὑπακοῆς»,

οἰκίαις ὑπὸ ἀστραπῆς ὁ Θεὸς ἐθανάτωσεν. Δὲν θὰ ἐμμεῖνω ἄλλο στὸ ἐρανιστικὸ αὐτὸ ἔργο, δεδομένου ἄλλωστε ὅτι καλὴ ἀποδελτίωση καὶ χρῆση τῶν χωρίων του ποὺ ἀναφέρονται στὴν ὁμοφυλοφιλία ἔχει γίνῃ ἀπὸ τὴν Laiou, καθὼς ἐπίσης καὶ ἀπὸ τὴν Galatariotou, «Eros and Thanatos» (κατωτέρω σημ. 201).

138. Κατωτέρω σημ. 181.

ἐπιδιώκοντας ἔτσι νὰ συνδεθῆ με τὴ βασιλειανὴ παράδοση.¹³⁹ Τὰ θέματα τῆς ὁμοφυλοφιλίας (ὅπως καὶ ὅ,τι ἔχει σχέση με τὴ γενετήσια ἐν γενεὴ ζωῆ)¹⁴⁰ κατέχουν σημαντικὴ θέση τόσο στὸ κείμενο αὐτὸ καὶ στὴν, ὑπὸ τὸ ὄνομα ἐπίσης τοῦ Νηστευτῆ, «'Ακολουθίαν καὶ τάξιν ἐπὶ ἐξομολογουμένων», ὅσο καὶ στὴν ὑπόλοιπη ἐξομολογητικὴ παραγωγή.

Ὁ ἐξομολογούμενος προσέρχεται στὸν πνευματικὸ καὶ ἐρωτᾶται: *Πῶς σου, κύριε ἀδελφὲ ἢ ἀδελφή, ἐν πρώτοις ἢ παρθενία διεφθάρη, διὰ πορνείας ἢ διὰ νομίμου γάμου ἢ διὰ μαλακίας ἢ τινὸς τῶν παρὰ φύσιν; ... Ταῦτα ἐν πρώτοις χρὴ τὸν τὰς ἐξομολογήσεις ἀναδεχόμενον ἐρωτᾶν τὸν ἐξομολογούμενον... Καὶ περὶ ἀρσενοκοιτίας ἐρωτᾶν ἧς καὶ αὐτῆς διαφοραὶ τρεῖς.* "Ἄλλο γὰρ τὸ παρ' ἄλλους παθεῖν, ὃ καὶ κουφότερον (εἴτε δι' ἀνηλικότητα ἢ διὰ πτωχείαν ἢ διὰ βίαν ἢ καὶ πολλὰς τὰς διαφορὰς) καὶ ἄλλο τὸ ποιῆσαι εἰς ἕτερον, βαρύτερον τοῦ παθεῖν ὄν, ἄλλο τὸ παθεῖν παρ' ἐτέρου καὶ ποιῆσαι εἰς ἕτερον, ὃ καὶ τῶν προειρημένων δύο διαφορῶν βαρύτερον, πάσης ἀπολογίας ἀλλότριον... Καὶ ποσάκις καὶ διὰ πόσον χρόνον καὶ εἰ πρὸ τοῦ γυναικα λαβεῖν ἢ καὶ μετὰ τὸ λαβεῖν καὶ εἰ πρὸ τῶν τριάκοντα χρόνων τῆς αὐτοῦ ἡλικίας ἢ μετὰ ταῦτα... Αἱ δὲ ἐπιτιμήσεις καὶ αἱ διαφοραὶ εἰσιν αὗται ὅσα ἐγένοντο πρὸ τριάκοντα χρόνων, εἴτε ἀνδράσι εἴτε γυναιξίν,

139. Βλ. Σπ. Τρωιάνος, *Οἱ πηγές...*, σελ. 91· V. Grumel, *Les Regestes des actes du patriarcat de Constantinople*, I.1, ²Παρίσι 1972, σελ. 197-201, ἀρ. **270.—Ἡ παρούσα ἐργασία εἶχε ἤδη συνταχθῆ, ὅταν δημοσιεύθηκε, σὲ προσωρινὴ ἀκόμη μορφή, ἢ εἰδικὴ συναγωγή τοῦ M. Arranz, *I penitenziali bizantini. 1a parte: il «Protokanonarion» ο «Kanonarion Primitivo» di Giovanni monaco e diacono (secolo IX). 2a parte: il «Deuterokanonarion» ο «Secondo Kanonarion» di Basilio monaco (secolo XII)*, Ρώμη 1992, τὴν ὁποία ἔτσι δὲν μπόρεσε νὰ λάβῃ ὑπ' ὄψη.

140. Πρβλ. τὴν ἀνάπτυξη ποὺ ἐπιχειρεῖ ἀπὸ ἄλλη ὀπτική, ἀλλὰ με ἀξιόλογη εὐστοχία, ὁ Χρ. Γιανναράς στὴν πρώτη ἐκδοσὴ τοῦ ἔργου του *Ἡ ἐλευθερία τοῦ ἥθους*, Ἀθήνα 1970, σελ. 135 κέ. Ὁ συγγραφέας ἀναθεώρησε ἔκτοτε σταδιακὰ, σὲ μεταγενέστερα δημοσιεύματά του, τὶς ἀπόψεις του, ὡς τὴν πλήρη σχεδὸν ἀντιστροφή τους τελικὰ, στὴ δεύτερη ἐκδοσὴ τοῦ ἴδιου ἔργου, Ἀθήνα 1979, σελ. 225-252, κυρίως 232 κέ.

εὐσύγνωστα καὶ ταχυσυγχώρητα ἔστωσαν, οἷα κἄν εἰσιν, ὥστε καὶ ἕως τριῶν ἢ δύο ἐτῶν ἔχειν τὴν ἐπιτίμησιν... ἐὰν δὲ μετὰ τριάκοντα χρόνων γεγόνασιν καὶ ἕως τρία καὶ τέσσαρα... Ἐὰν δὲ τις κατὰ φύσιν ἤμαρτε μόνον καὶ οὐ περιέπεσεν εἰς τὰ παρὰ φύσιν, ...οἷα κἄν εἰσι καὶ ὄσα, καὶ ἕως χρόνον ἢ καὶ ἡμισυ ἐπιτιμᾶσθαι.¹⁴¹

Εἶναι φανερὸ ὅτι βρισκόμαστε πολὺ μακριὰ ἀπὸ τὰ 15 καὶ τὰ 18 ἔτη ἀκοινωνησίας τοῦ ἐπισήμου κανονικοῦ δικαίου (κανόνες Μεγάλου Βασιλείου καὶ Γρηγορίου Νύσσης), χρόνους πού ὑπὸ τὰ κοινωνικὰ δεδομένα ἦταν πλέον ἀδιανόητοι. Αὐτὸς ἄλλωστε ὑπῆρξε κατ' οὐσίαν ὁ πραγματικὸς σκοπὸς πού ὑπῆρέτησε ἐν γένει ἡ νηστευτικὴ φιλολογία καὶ ἡ ἡμιεπίσημη ἐπικράτησή της· γι' αὐτὸ καὶ ἡ ἀνάγκη νὰ ἀποδοθῇ σὲ ἐπιφανῆ ἐπίσης ἐκκλησιαστικὴ (καὶ ἀσκητικὴ, γιὰ τὸ ἀδιάβλητο) μορφή, ὅπως ὁ πατριάρχης Ἰωάννης ὁ Νηστευτής, — ἢ ἄλλως σὲ μαθητὴ τοῦ Μεγάλου Βασιλείου ὥστε νὰ ἐνταχθῇ, ὅπως εἶδαμε, στὴ βασιλειανὴ παράδοση. Ἐνας βυζαντινὸς κανονολόγος θὰ νοσταλγήσῃ τὴν παλαιὰ αὐστηρότητα: Τὸ τοιοῦτον κανονικὸν πολλῇ συγκαταβάσει χρησάμενον πολλοὺς ἀπώλεσε. Ἄλλὰ ὁ Βαλσαμών, πού ἐπίσης δὲν διάκειται συμπαθῶς πρὸς τὴ νηστευτικὴ φιλολογία, διαπιστώνει πλέον τὴν ἐπικράτησή της στὴν πράξι: *Βλέπομεν δὲ ὅτι οἱ πλείους τῶν δεχομένων λογισμοὺς ἀνθρώπων μετὰ τοῦ τοιούτου κανονικοῦ κανονίζουσι.*¹⁴²

141. «Ἀκολουθία καὶ τάξεις ἐπὶ ἐξομολογουμένων»: Morinus (ἀνωτέρω σημ. 123), σελ. 79 = PG 88, 1893 [ἐφεξῆς δὲν σημειώνονται οἱ παράλληλες παραπομπές στὴν ἀνατύπωση τοῦ Morinus στὴν PG]. Suvorov (ἀνωτέρω σημ. 123), σελ. 399. Ἀντίστοιχο κείμενο στὸ «Κανονάριον»: Morinus, σελ. 106 («περὶ ἀρσενοκοιτίας») = Suvorov, σελ. 413 Ἡ (δὲ) ἀρσενοκοιτία τρεῖς ἔχει τὰς διαφορὰς... Καὶ passim στὰ κείμενα αὐτὰ (δὲν γίνεται ἐδῶ ἀναγραφὴ ὅλων τῶν ἐπαναλαμβανομένων ἀπλῶν ἀναφορῶν στὸ ἀδίκημα/ἀμάρτημα· βλ. ὁμως καὶ τὰ χωρία στίς ἐν συνεχείᾳ σημειώσεις).—Ἐπισημαίνεται ὅτι ὁ ὅρος «παιδοφθορία» δὲν ἔχει πλέον στὰ κείμενα αὐτὰ σχέση μὲ τὴν ὁμοφυλοφιλία: τῆς δὲ παιδοφθορίας τὸ ἔγκλημα ἐκεῖνό ἐστι καὶ λέγεται, τὸ κόρην παρθένον νεᾶνι πρὸ τῆς ἡβης ἤγουν πρὸ τῶν δώδεκα [Morinus: ἰς Suvorov] διαφθεῖραι χρόνων (Morinus, σελ. 106 = Suvorov, σελ. 413).

142. Ἀπόκρισις 11 Νικολάου Κωνσταντινουπόλεως καὶ ἐρμηνεῖα Βαλσαμώνος: Ράλλης-Ποτλῆς, τ. 4, σελ. 425, 426.

Στήν «Σύνοψιν» τοῦ Κανονικοῦ τοῦ Νηστευτῆ πού ἐκπονεῖ τὸν 140 αἰῶνα ὁ Ματθαῖος Βλάσταρης, καὶ ὅπου τὸ κείμενο προσλαμβάνει μία σαφῶς «νομικώτερη» διατύπωση, ἢ διαφοροποίηση αὐτὴ ἐναντι τοῦ ἰσχύοντος «ἐπισήμου» κανονικοῦ δικαίου ρητὰ ἐπισημαίνεται: *‘Ο τὴν ἀσχημοσύνην ἐν ἄρρεσι διαπραξάμενος, τῷ μὲν γ’ τοῦ Νύσσης κανόνι ἔτη ἡ’ τῆς κοινωνίας ἐκβάλλεται, τῷ δὲ ξβ’ τοῦ Μεγάλου Βασιλείου ιε’.* Ἡμῶν δὲ τρία ἔτη τῆς κοινωνίας εἶργεσθαι τὸν τοιοῦτον ἔδοξε, κλαίοντα καὶ νηστεύοντα καὶ πρὸς ἐσπέραν ξηροφαγοῦντα καὶ μετανοίας διακοσίας ποιοῦντα. Ἄλλὰ μὲ τὴν ἐπιφύλαξιν δυνατότητος ἐφαρμογῆς τῆς ἐπίσημης κανονικῆς ἀκριβείας στὸ πλήρες μέτρο: *Περὶ πλείονος δὲ τὴν ῥαστώνην ποιοῦμενος, τὰ ιε’ ἔτη πληροῦτω.*¹⁴³

Αὐτὴ εἶναι, προφανῶς, κατὰ τὴν ὕστερη βυζαντινὴ περίοδο καὶ ἡ πραγματικὴ ἔκτασις τῆς «ποινικῆς» ἀντιμετωπίσεως τῆς ὁμοφυλοφιλίας. Τίποτε στὰ κείμενα αὐτὰ δὲν θυμίζει ὅτι πρόκειται γιὰ ἓνα ἔγκλημα γιὰ τὸ ὁποῖο ἡ ἰσχύουσα πολιτειακὴ νομοθεσία προβλέπει τυπικά, μέχρι τέλους, τὴν ποινὴ τοῦ θανάτου.

Συγχρόνως, στὸ ἰδεολογικὸ πεδίο, τὰ κείμενα αὐτὰ ἐγκαταλείποντας τὴν ἰουστινιάνεια ἐξομοίωση παθητικῆς καὶ ἐνεργητικῆς ὁμοφυλοφιλίας, καὶ πολὺ περισσότερο τὴ ρωμαϊκὴ ἀντίληψη γιὰ τὴν ποινικὴ καταστολὴ κατ’ ἐξοχὴν τῆς παθητικῆς ὁμοφυλοφιλίας, τοποθετοῦν τὴν παθητικὴ ὁμοφυλοφιλία στὸν ἐλαφρότερο βαθμὸ «ἀξιοποίνου» (ἐπικαλούμενα κατ’ ἀρχὴν τὶς συχνὰ ὑφιστάμενες στὴν περίπτωσι αὐτῆ ἐλαφρυντικὲς περιστάσεις, ἀλλὰ καὶ ἀνεξάρτητα ἀπὸ αὐτές). Ἐπανέρχονται ἔτσι, ἀσυναίσθητα, στὶς παλαιοχριστιαν-

143. Ράλλης-Ποτλῆς, τ. 4, σελ. 441-442 (πρβλ. «κανὸν» 18 στὸ Πηδάλιον⁷, 709). Τὸ κείμενο ἀκολουθεῖ συγγενέστατη διατύπωση πρὸς αὐτὴν τοῦ «κανόνος» 20 («Περὶ ἀρσενοκοίτου») ἀπὸ τοὺς ἀποδιδόμενους στὸν ἅγιον Θεόδωρον τὸν Στουδίτη «κανόνες» *περὶ ἐξαγορεύσεως*: PG 99, (1721-1729) 1727, ὅπου ἡ μεταχείρισις εἶναι ἀκόμη ἐπιεικέστερη (διετία): *‘Ο τὴν ἀσχημοσύνην ἐν τοῖς ἄρρεσιν ἐπιδεικνύμενος, ὁ μὲν ἅγιος Βασίλειος ιε’ ἔτη ὤρισεν ἀκοινώνητον νηστεύοντα καὶ προσκλαίοντα, ἡμεῖς δέ, ἐὰν ἀποστῆ τοῦ κακοῦ μετὰ πληροφορίας, διετὴ χρόνον ἀκοινώνητον, ξηροφαγοῦντα ὥρα ἐννάτη, μετανοίας σ’· εἰ δ’ ἀμελή, τὰ δεκαπέντε ἔτη ἐκτελεῖται τὸ ἐπιτίμιον.*

νικῆς ἀφετηρίες τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ποινικοῦ δικαίου: οὐ παιδοφθορήσεις. Μὲ τὶς ἀντιλήψεις αὐτὲς συμπλέκεται σὲ μεταγενέστερα κείμενα καὶ ἡ ἔννοια τῆς πρωτοβουλίας στὴ σύναψη τῆς σχέσεως. Ἔτσι σὲ μία «τριμελῆ» ὁμοφυλόφιλη σχέση, ἐνδέχεται ὁ βαρύτερα ἐπιτιμώμενος νὰ μὴν εἶναι, σύμφωνα μὲ τὸν βασικὸ «κανόνα» πού εἶδαμε, ὁ «μέσος» (ὁ «πάσχων καὶ ποιῶν»), ἀλλὰ ὁ «πρῶτος», ἂν δική του ἦταν ἡ πρωτοβουλία: *Ὁμοίως καὶ ὁ πρῶτον ποιήσας τῷ δευτέρῳ, ὡς διδάσκαλος καὶ αἴτιος τοῦ κακοῦ· ὁ δὲ παθὼν τρίτον, εἰ μόνον πάθῃ μὴ ποιήσῃ δέ, ἐλάττω τὸ ἐπιτίμιον.*¹⁴⁴

Ἐξ ἄλλου τὰ κείμενα γνωρίζουν καὶ ἄλλες ὁμοφυλοφιλικές πρακτικές. Ἐμμένουν κυρίως στὴν περίπτωση τοῦ ἀμοιβαίου, κυρίως μεταξὺ ἀνδρῶν, ἀναισισμού: *περὶ τῆς δεινῆς καὶ διττῆς μαλακίας.*¹⁴⁵ *Ὡσαύτως καὶ περὶ μαλακίας, ἧς δύο εἰσὶν αἱ διαφοραί. Μία μὲν ἢ διὰ οἰκείας χειρὸς ἐνεργουμένη· ἑτέρα δὲ ἢ δι' ἄλλοτρίας, ἣν ἐλεεινὸν οἱ ἄρχοντες ἐπιτελοῦσι, μεθ' ἑαυτῶν καὶ ἑτέρους προσπολλύντες τοὺς παρ' ἑαυτῶν τὸ τοιοῦτον μῦθος δεδιδαγμένους.*¹⁴⁶ Γιὰ τὶς μορφὲς αὐτῆς, παρὰ τὸν ἔντονο τρόπο μὲ

144. Suvorov, σελ. 403 = Morinus, σελ. 108-109 (γιὰ τὴν περίπτωση βλ. κατωτέρω σημ. 183). Γιὰ τὴν ἐπιμέτρηση τῆς ποινῆς βλ. αὐτόθι, σελ. 403 = σελ. 109: οἱ δὲ εἰς κτήνος ἢ εἰς ἄνδρα πεσόντες ἅπαξ ἢ δις ἢ τρις καὶ οὐ περαιτέρω, καὶ εἰς διετίαν ὠκονόμηται παρ' ἐμοί, καὶ μάλιστα εἰ ἄγνωστοι ἦσαν, ἤγουν ἀγράμματοι, ἢ μὴ ἔχοντες γυναικας ἢ ἔσω τῶν λ' χρόνων τῆς αὐτῶν ἡλικίας, ἢ καὶ ἄλλην ἁμαρτίαν πεποιθήκασιν τὴν οἰανοῦν· οἱ δέ... ἔξω ὄντες τῶν λ' χρόνων... καὶ εἰς γ' χρόνους ἐπιτιμῶνται. Ὁμως πᾶσα ἁμαρτία ἔσω τῶν λ' χρόνων γενομένη πάσης συμπαθείας ἐστὶν ἀξία, εἰ καὶ τῶν λίαν μεγάλων ὑπάρχει· καθὼς καὶ τῶν ἔξω ὄντων τῶν λ' χρόνων πολλῆς ἂν εἴη καταγνώσεως ἀξία, εἰ καὶ τῶν λίαν ἐλαττόνων. Τὸ θέμα τῆς ἐπιμετρήσεως τῆς ἐκκλησιαστικῆς ποινῆς ἐξαιρετικὰ οἰκεῖο στὰ κείμενα αὐτὰ (πρβλ. συγγενῆ χωρία στὸν Morinus, σελ. 84, 87, 111 κἀ. καὶ στὸν Suvorov, σελ. 402-406 passim)· βλ. καὶ κατωτέρω σημ. 176.

145. Morinus, σελ. 112 = Suvorov, σελ. 406.

146. Morinus, σελ. 79 = Suvorov, σελ. 399. Συγγενὲς χωρίο στοὺς Morinus, σελ. 105 = Suvorov, σελ. 412: *τὴν γὰρ μίαν, ἤγουν τὴν διὰ τῆς μιᾶς χειρὸς ἐπισυμβαίνουσαν, ἅπαντες οἶδαμεν ὅτι καὶ μάλιστα ὑπὸ τῆς θείας καὶ ἀνθρωπίνης γνώσεως, ἢ καὶ ἀπὸ τῆς πείρας αὐτῆς, ἢ καὶ ἐκ τῶν*

τὸν ὁποῖο ἐπικρίνονται, συνήθως προβλέπεται περαιτέρω μειωμένο ἐπιτίμιο. Ἄλλὰ καθὼς ἡ ἴδια ἡ ἀφετηρία προσδιορισμοῦ τῆς ποι- νῆς (: τὸ προβλεπόμενο κατ' ἀρχὴν ἐπιτίμιο γιὰ τὴν τυπικὴ μορφή τοῦ ἀδικήματος τῆς ὁμοφυλοφιλίας), λόγῳ τῶν διαφόρων διατά- ξεων πού συνυπάρχουν, ποικίλλει ἐξαιρετικά, ἡ διακύμανση εἶναι καὶ ἐδῶ ὑπερβολικὴ: Ἔστι δὲ καὶ ἑτέρα ἀμαρτία, ἣτις μείζων ἐστὶ μαλακίας, ἐλάττω δὲ ἀρρενοκοιτίας, ἣτις ὑπὸ δύο ἀνδρῶν ἀνευ θηλείας ἐν τοῖς μηροῖς, ἢ καὶ παρ' αὐτῶν τῶν θηλειῶν ἀνευ ἀνδρός, ἐλεεινῶς ἀποπληροῦσθαι πέφυκεν, ἣτις καὶ δώδεκα ἔτη ἔχει τὴν ἐπιτίμησιν¹⁴⁷ (ἀφετηρία προφανῶς ἢ 15ετία ἢ 18ετία τοῦ ἐπισήμου κανονικοῦ δικαίου). Μήπως ἐμαλακίσθης μὲ χέρι ἀρσενικὸν ἢ ἐσὺ ἐμαλάκισες αὐτόν; Ἐπιτιμᾶται ἡμέρας ξ', ξηρο- φαγίαν καθ' ἐκάστην καὶ μετανοίας ρ'¹⁴⁸ (ἀφετηρία ἢ τριετία τοῦ

ἐξαγγελίων μεμαθηκότες· τὴν δὲ δευτέραν ὀλίγοι λίαν ἐπίστανται. Ἔστι γὰρ αὕτη, ὡς παρὰ τῶν ταύτης ἐργατῶν μαθεῖν ὁ ἀμαρτωλὸς ἠδονήθη· βδελυσ- σόμενοι γὰρ τὴν ταύτης μυσσαρὰν ἐργασίαν τοὺς αὐτῇ ὑπουργοῦντας δούλους ἢ ἐλευθέρους προσκαλούμενοι ἐν ταῖς τούτων χερσί, διὰ τοῦ παρ' ἐκείνων ἐλεεινοῦ μαλαγμοῦ, τὰς ἐκρῦσεις ποιοῦνται... ἐλεεινὸς ὁ πίπτων, ἐλεεινότερος δὲ ὁ καὶ ἐτέροις τοῦτο προξενῶν· τῶν γὰρ δύο πτωμάτων καὶ τῆς ἐτέρου ἠδονῆς τὸ βῆρος αὐτὸς ἐπισύρεται· καὶ ὁ μὲν διδάξας εἰς συναίσθησιν ἐλθῶν τοῦ κακοῦ ἴσως ἐπαύσατο, διὰ δὲ τῆς τοῦ μαθητοῦ ἐργασίας ἀνίσχυρος ἢ τούτων μετάνοια γίνεται.—Ἐντύπωση προκαλεῖ ὅτι ἡ πρακτικὴ ἀποδίδεται ἀπλῶς στὴ «βδελυγμία» (τοῦ ἔχοντος τὴν πρωτοβουλία) νὰ τελέσῃ αὐτὸς τὴν πράξιν· ἔτσι τὸ ὁμοφυλοφιλικὸ στοιχεῖο ἐξαφανίζεται. Βλ. ὅμως στὴ συνέχεια τὴν ἀναφορὰ εἰς τὴν ἐτέρου ἠδονήν (ἀν βέβαια καλὰ ἀντιλαμβάνομαι ἐδῶ τοὺς ρόλους τῶν προσώπων: ὁ καὶ ἐτέροις τοῦτο προξενῶν = μᾶλλον ὁ ἔχων τὴν πρωτοβουλία, παρὰ ὁ τελῶν τὴν πράξιν).

147. Morinus, σελ. 108. Ἄλλὰ στὸ ἀντίστοιχο κείμενο πού παρέχει ὁ Συνορον, σελ. 393: ὅτι οὗτος ἀκοιωνήτος ἔστω χρόνους δ' ὅ ο, μετανοῶν γνησίως. Μετριασμός ἐδῶ τῆς ποινῆς σὲ «λογικώτερα» μέτρα, ἢ ἀπλῶς κακὴ παράδοση τοῦ χωρίου στὸν Morinus; — Βλ. ὅμως καὶ μία «γλῶσσα» στὸν Morinus, σελ. 117 (κατωτέρω σημ. 149) πού ἀναφέρεται προφανῶς στὸ ἐδῶ χωρίο: οὐχί· ἔσωθεν γὰρ εἰς τὸ Κανονικὸν δώδεκα χρόνους ὠρίσατο τὸ ἐπι- τίμιον.

148. A. J. Almazov, εἰς Priloženija τοῦ Zapiski Imperator. Novoros- sijskago Universiteta (1895), σελ. 47 ἀρ. 38.

Νηστευτῆ;). Σὲ ἄλλες περιπτώσεις φαίνεται νὰ χρησιμοποιῶνται, ὡς ἀφετηρία γιὰ τὸν προσδιορισμὸ τοῦ ἐπιτιμίου, τὸ ἐπιτίμιο ποὺ προβλέπεται, στὴν οἰκεία πηγὴ, γιὰ τὸν κοινὸ ἀνυμισμό· τὸ ἐπιτίμιο ἐδῶ διπλασιάζεται: *Ἡ μετὰ χειρὸς μαλακία ἡμέρας ἔχει τεσσαράκοντα μὴ κοινωνοῦσα καὶ τὰς τεσσαράκοντα ἐννέα μετανοίας καθ' ἐκάστην ποιοῦσα· ἡ δὲ εἰς ἀλλήλους μίξις διπλῆν ἔχει τὴν μαλακίαν, ἐν δυοῖ γὰρ ψυχαῖς ἐστι, διὸ καὶ ὀγδοήκοντα ἡμέρας ξηροφαγεῖτω.*¹⁴⁹ [Ἐχῶ τὴν ἐντύπωση ὅτι ἡ ἀρχικὴ μορφή τῆς «διατάξεως» εἶναι ἐκείνη ποὺ μᾶς ἔχει διασωθῆ σὲ θηλυκὸ γένος: ἡ δὲ εἰς ἀλλήλας μίξις,¹⁵⁰ καὶ ἀναφέρεται στὴ γυναικεία ὁμοφυλοφιλία, τὴν ὁποία θεωρεῖ προφανῶς μόνον ὡς ἓνα διπλὸ ἀνυμισμό· στὴν ἀπόπειρα («μηχανικῆς») κάπως γενικεύσεώς της μὲ τὴ μετατροπὴ τῆς διατυπώσεως σὲ ἀρσενικὸ γένος, δὲν ἔγινε ἀντιληπτὸ ὅτι ἡ εἰς ἀλλήλους μίξις τῶν ἀνδρῶν δὲν εἶναι πλέον μόνον μία διπλῆ μαλακία (ὑπόλειμμα τῆς παλαιᾶς διατυπώσεως εἶναι ἴσως καὶ ἡ χρῆση τῶν θηλυκῶν μετοχῶν μὴ κοινωνοῦσα, μετανοίας ποιοῦσα, οἱ ὁποῖες ἄλλως φαίνεται νὰ ἀναφέρονται στὸ οὐσιαστικὸ ποὺ σημαίνει τὸ ἀδίκημα: ἡ μαλακία). Ὁ Βλάσταρης, ποὺ χρησιμοποιεῖ στὴν «Σύνοψιν» του τὴ διατύπωση σὲ ἀρσενικὸ γένος, ἀποφεύγει τὶς θηλυκὲς μετοχές.¹⁵¹ τέλος στὸ ἀκόμη νομικώτερο, ἀσφαλῶς, Σύνταγμα τοῦ «διορθῶναι» ὁ ἴδιος τὴ διατύπωση ἡ εἰς ἀλλήλους μίξις στὸ: ἡ διὰ τῆς ἀλλήλων μίξεως γινομένη μαλακία,¹⁵² («ἐπαναφέροντας») ἔτσι τὸ ἀντικείμενο τῆς «δια-

149. Morinus, σελ. 117.

150. Βλ. ἐδῶ σημ. 171.

151. Ράλλης-Ποτλῆς, τ. 4, σελ. 437 Ὁ μαλακίαν διαπραξάμενος τεσσαράκοντα ἡμέρας ἐπιτιμᾶται, ξηροφαγία διαιτώμενος καὶ μετανοίας ἐκάστης ποιῶν ἑκατόν. Ἡ δὲ εἰς ἀλλήλους μίξις, οἷα διπλῆν ἐργαζομένη τὴν μαλακίαν, μέχρις ὀγδοήκοντα ἡμερῶν τὸ δηλωθὲν ἐπιτίμιον δέχεται (= «καινόνες» 8+9 στὸ Πηδάλιον', 704-705).

152. Κ, 28: Ράλλης-Ποτλῆς, τ. 6, σελ. 339 = Morinus, σελ. 99 Λαϊκὸς δὲ τὸ τῆς μαλακίας αἰσχρὸν κατεργασάμενος πάθος εἰς μ' ἡμέρας τῆς κοινωνίας εἰσγεται, ξηροφαγῶν ἐν αὐταῖς καὶ γονυκλισίας ἐκάστης ποιῶν μθ' ἡ δὲ διὰ τῆς ἀλλήλων μίξεως γινομένη μαλακία διπλοῦν ἐργάζεται τὸ κακόν, ἅτε δύο μολυνομένων ψυχῶν, διὸ καὶ διπλάσιον ὁ ταύτης ἐργάτης τὸ ἐπιτί-

τάξεως» αποκλειστικά στὸν ἀμοιβαῖο ἀντανισμῶ].¹⁵³

Σὲ μία ἄλλη περίπτωση ἔχουμε τὴ μοναδική, ἀπὸ ὅσο γνωρίζω, ρητὴ μνεῖα ὁμοφυλόφιλης στοματικῆς ἐπαφῆς μεταξὺ ἀνδρῶν σὲ βυζαντινὸ κείμενο, τοῦλάχιστον ἀφ' ὅτου ὁ Χρυσόστομος εἶχε καταγγεῖλει τὸν Ἀριστοτέλη ὅτι ἐγεύετο ἀνδρικό σπέρμα.¹⁵⁴ Ἡ μνεῖα περιέχεται σὲ ἓνα κείμενο ποῦ ἔχει δημοσιευθῆ ὡς ἔργο τοῦ Χωματιανοῦ, ἀλλὰ ποῦ πολὺ δύσκολα θὰ μποροῦσε νὰ τοῦ ἀποδοθῆ πραγματικά: σὲ μία ἀνώδυμη οὐσιαστικὰ σειρὰ ἐρωτήσεων κανονικῶν πρὸς τὸν χαρτοφύλακα ἐκεῖνον καὶ ἐπ' αὐταῖς ἀποκρίσεων». Τὸ ἐπιτίμιο ποῦ προτείνεται εἶναι τὸ προβλεπόμενο γιὰ τὴν κυρία ὁμοφυλόφιλη πρακτικὴ, χωρὶς μετριάσμο ἐδῶ, ἀλλὰ καὶ χωρὶς ἐπίταση: *Ἐάν τις συμφθαρῆ Σαρακινῶ, δέξεται δὲ καὶ τὸ πτῶσμα αὐτοῦ εἰς τὸ ἴδιον στόμα, ποίοις ἐπιτιμίοις ἔνοχός ἐστιν; — Ὁ τοιοῦτος, ὡς ἀρρενοκοίτης ἢ καὶ τι πλεόν, τοῖς κατὰ τῶν τοιούτων φερομένοις ἐπιτιμίοις κανονισθήσεται.*¹⁵⁵ [Ἡ ἀσάφεια τῆς φράσεως ποῦ ἀκολουθεῖ ὀφείλεται ἀσφαλῶς σὲ ἐλάττωμα τῆς παραδόσεως ἢ τῆς ἐκδόσεως: *πλὴν ὀφείλει μετὰ τὴν μετάληψιν ἅγιον δῶρον δέχεσθαι τῶ στόματι.*] Ἄλλωστε, κατὰ παγία θέση τῆς βυζαντινῆς θεωρίας τῶν γενετησιῶν παρεκτροπῶν, ποῦ ἔχει τὴν ἀφετηρία της στὸν περίφημο κανόνα 70 τοῦ Μεγάλου Βασιλείου: *Διάκονος ἐν χεῖλεσι μianθεις... καὶ στίς ἐρμηνεῖς του — ὀρθὸς ἢ μή, ἀδιάφορο—*¹⁵⁶ καὶ μεταξὺ ἑτεροφύλων ἢ στοματικῆ

μιον δέχεται, εἰς π' ἡμέρας τῆς κοινωνίας εἰργόμενος καὶ εἰς ρ' τὸ τῶν μετανειῶν μέτρον ἐκτείνων, μετὰ τῆς προσηκούσης νηστείας.

153. Φυσικὰ πρόκειται γιὰ ὑπόθεση ἐργασίας, ἢ ὁποία ὁμως δὲν βιάζει, ἐλπίζω, τὰ κείμενα· ἢ ἐπιβεβαίωσή της ἐξαρτᾶται, βέβαια, ἀπὸ τὴν πλήρη μελέτη τῆς τεραστίας σὲ ὄγκο καὶ ποικιλία παραδόσεως τῶν κειμένων αὐτῶν, ἀπὸ τὴν ὁποία εἴμαστε ἀκόμη πολὺ μακριά.

154. Ἀνωτέρω σημ. 57: *γονῆς ἀπογεύεσθαι ἀνθρωπίνης.*

155. Pitra (κατωτέρω σημ. 181), στ. (709-718) 717-718 ἀρ. (198-) 219.

156. Κυρίως βέβαια τὴν ἐξαιρετικὰ περιγραφικὴ (καὶ κυριολεκτοῦσα) ἐρμηνεία τοῦ Βαλσαμῶνος: Ράλλης-Ποτλῆς, τ. 4, σελ. 229-230 καὶ τὴ «συντόμω» τοῦ Ἀριστηνοῦ: αὐτόθι, σελ. 230 *Τὸ ἐν χεῖλεσι μianθῆναι διαφῶρως ἐρμηνεύεται· πλὴν ἐγγράφως παραδοθῆναι οὐ χρῆ διὰ τὸ τοῦ πράγματος αἰσχρόν* (ἔτσι καὶ στὰ κείμενα τῆς ψευδο-νηστευτικῆς παραδόσεως: *τί δὲ*

πρακτική θεωρεῖται ἐλαφρότερο κανονικὸ παράπτωμα ἀπὸ τὴν τετελεσμένη συνουσία. Ἐδῶ ὁ συντάκτης φαίνεται νὰ προβληματίζεται: ἢ καὶ τι πλέον.

2. Εἶναι φανερό ὅτι χῶροι ὅπου τὸ φαινόμενο τῆς ὁμοφυλοφιλίας ἀναμένεται λογικὰ νὰ ἔχη εὐρύτερη διάδοση —καὶ ἐπομένως ὅπου ἡ πρόληψη καὶ ἡ καταστολὴ θὰ πρέπει νὰ ἐκδηλωθοῦν ἐντονώτερα— εἶναι οἱ ἀποκλεισμένοι στὸ ἄλλο φύλο χῶροι, ἄρα, γιὰ τὴ βυζαντινὴ πρακτικὴ, κατ' ἐξοχὴν οἱ μονές. Στις ἐπιστολές τοῦ ὁσίου Νείλου, ὁ ἅγιος γράφει «Δημητρίῳ μονάζοντι» γιὰ νὰ τὸν προειδοποιήσῃ ὅτι Ὁ φιλόρρυπος τῆς πορνείας εὐρετῆς καὶ διδάσκαλος δαίμων εἰσφέρει τῇ ψυχῇ τοῦ ἀγωνιζομένου (μοναχοῦ) ὄχι μόνον γυναῖκας δῆθεν εὐμόρφους ἀλλὰ καὶ παῖδας εὐειδεῖς φαντασιοῦσθαι παρακαλοῦντας τὸν νοῦν καὶ προτρέποντας πρᾶξαι τὴν ἁμαρτίαν καὶ ὅτι ἐπομένως τούτῳ τῷ ἀναπλασμῷ πολλάκις δυνήσεται ἐγγλύφαι τῷ νῶ πάθος ἐβδελυγμένον καὶ ἀναισχυντότατον.¹⁵⁷ Ἔτσι κανόνες ποῦ ἐπιδιώκουν νὰ ἀποτρέψουν τὴ δημιουργία συνθηκῶν ποῦ θὰ διευκόλυναν τέτοιες ἐκδηλώσεις εἰσάγονται νωρὶς καὶ στὴν Ἀνατολὴ καὶ στὴ Δύση. Ὁ κανὼν 74 τῆς συνόδου τῆς Tours (567) προβλέπει: *Nec duo clerici aut monachi in uno stratu recumbant*, — ἀντίστοιχα σὲ διάφορους μοναστικούς κανόνες τῆς Ἀνατολῆς: Ἐὰν κοιμηθῶσιν δύο ἀδελφοὶ εἰς ἓν ψιάθιον ἵνα ποιήσωσιν ἀπὸ μ' μετανοιῶν.¹⁵⁸ Ἡ μέριμνα αὐτὴ εἶχε ἤδη λάβει τὴ μορφή νομικῆς ὑποχρεώσεως μὲ τὴ νεαρά 123. 36 τοῦ Ἰουστινια-

ἔστι τὸ ἐν χεῖλεσι μιλανθεῖς; ἐγὼ μὲν οὐ γράφω καίπερ σαφῶς εἰδώς· ὁ δὲ πρᾶξας φανερώσει τοῦτο Morinus, σελ. 86). Contra, ὀρθότερα ἴσως, ὁ Ζωναράς: Ράλλης-Ποτλῆς, τ. 4, σελ. 228-229 τὸ καὶ μέχρι φιλήματος ἐλθεῖν τινα ἐμπαθῶς γινόμενον· ὁ μόνῳ φιλήματι μιλανθεῖς.

157. PG 79, 449 (ἐπιστολὴ III. 143). Γιὰ τὴν ὁμοφυλοφιλία στὸ ἔργο τοῦ Νείλου πρβλ. καὶ ἀνωτέρω σημ. 77.

158. Ἀπὸ τὰ λεγόμενα «ἐπιτίμια τοῦ ἁγίου Ἐφραίμ», I.28: Pitra, *Spicilegium Solesmense*, τ. 4, Παρίσι 1858, σελ. 459. Στὰ λεγόμενα «ἐπιτίμια τοῦ Μ. Βασιλείου» (PG 31, 1306-1313), ἀρ. 23: *Εἰ τις εὐρεθῆ ἔν νυκτι ἰδιάζων μετὰ τινος, ἀφοριζέσθω* (πρβλ. κατωτέρω σημ. 202).

νοῦ (ἔτους 546), ἡ ὁποία ἐπιβάλλει τὴν κοινὴ διαμονὴ τῶν μοναχῶν τῶν κοινοβίων σὲ ἓνα οἶκημα ἀλλὰ χωριστά (ἐν ἐνὶ οἴκῳ πάντα κεχωρισμένως καθεύδειν), ὥστε ἀμοιβαδὸν ἀλλήλοις μαρτυρίαν τῆς σώφρονος διαγωγῆς παρέχειν αὐτούς· ...Τούτων ἀπάντων καὶ περὶ τὰ μοναστήρια καὶ ἀσκητήρια τῶν γυναικῶν παραφυλαττομένων.

Ἡ ἴδια μέριμνα στοὺς διαφόρους μοναστικούς κανόνες καὶ γιὰ ὁποιοσδήποτε, ἔστω καὶ τὶς ἐλάχιστες, γυμνικὲς ἐκδηλώσεις τῶν μοναχῶν ὄχι μόνον: *Εἴ τις τὴν ἀσχημοσύνην αὐτοῦ φανερὰν ὑποδεικνύει χαριεντιζόμενος, ἀνάθεμα ἔστω,*¹⁵⁹ ἀλλὰ καὶ: *Εἴ τις μοναχὸς φαγῆ ἀσκέπαστος ἢ κοιμηθῆ, ἐχθρὸς ἐστὶ τῷ Θεῷ καὶ: Εἴ τις μοναχὸς σηκώσει τὸ ῥάκος (ἢ ῥάσον?) αὐτοῦ ἐπάνω τῶν γονάτων αὐτοῦ, πόρνον λογίζεται αὐτὸν ὁ Θεός.*¹⁶⁰ Σταθερὰ σχεδὸν στὰ μοναστηριακὰ τυπικὰ ἀπαντοῦν διατάξεις οἱ ὁποῖες ἀπαγορεύουν, κατὰ διαφόρους τρόπους, τὴν ἀπομόνωση δύο μοναχῶν: τὶς ἰδιαίτερες συνομιλίες τους, τὴν ἀσκοπη καὶ ἄνευ ἀδείας ἐπίσκεψη ἐνὸς μοναχοῦ στὸ κελλί ἄλλου, τὰ παιχνίδια ἢ τὶς σωματικὲς ἀσκήσεις μεταξύ μοναχῶν, τὴν ὑποβοήθηση ἀλλήλων στὸ λουτρὸ — κατὰ μείζονα λόγον τὶς ἐκδηλώσεις τρυφερότητας, διαχύσεις καὶ θωπεῖες, μεταξύ τους ἢ τὴ διανυκτέρευση τοῦ ἐνὸς στὸ κελλί τοῦ ἄλλου.¹⁶¹

159. Ἐπὶ τὰ λεγόμενα ἐπιτίμια Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου», ἀρ. 37: Pitra, αὐτόθι, σελ. 462.

160. Αὐτόθι, ἀρ. 46-47: Pitra, σελ. 463.— Στὴν ἴδια συλλογὴ ἐπιτιμίων καὶ δύο «κανόνες» ποὺ περιέχουν ἐπιτίμια γιὰ τὸν πεισόντα εἰς ἀνδρόγυνον ὁ πρῶτος ἀρ. 13: 462 γιὰ κοσμικὸ (εἴτε ἀνὴρ εἴη εἴτε γυνή), ὁ δεύτερος ἀρ. 42: 463 γιὰ μοναχό. Τὸ ἐπιτίμιο εἶναι, καὶ στίς δύο περιπτώσεις, ἀκοινωνησία ἐπτὰ ἐτῶν καὶ μετάνοιες 200 στὴν πρώτη περίπτωση, 300 στὴ δεύτερη· στὴ δεύτερη περίπτωση προστίθεται καὶ ξηροφαγία, ἀλλὰ, τὸ κυριώτερο, ἓνα ἀνεξήγητο γιὰ ἀπλὸ μοναχὸ καθαιρεῖσθω, ποὺ βέβαια θὰ ἦταν ἢ αὐτονόητη ποινὴ γιὰ ἱερομόναχο. Ἀλλὰ δὲν εἶναι ἀπολύτως σαφὲς ἂν οἱ «κανόνες» ἀναφέρονται πράγματι σὲ συνέντευξη μὲ «ἀνδρόγυνον» πρόσωπο, ἢ ἀπλῶς στὴν ἐρωτικὴ παρεμβολὴ ἐνὸς τρίτου προσώπου (τοῦ κοσμικοῦ ἢ τοῦ μοναχοῦ) σὲ ἓνα «ἀνδρόγυνον», στὴ μεταξύ τῶν συζύγων σχέση.

161. Γιὰ τὸ θέμα βλ. τελευταῖα: Ἰ. Κονιδάρης, *Νομικὴ θεώρηση τῶν*

Ἡ μέριμνα αὐτὴ ὑπόκειται βέβαια καὶ στὶς σταθερὲς διατάξεις τῶν μοναστηριακῶν τυπικῶν μὲ τὶς ὁποῖες τὸ συνήθως ἐπιβαλλόμενο ἄβατον στὸ ἄλλο φύλο ἐπεκτείνεται καὶ στὰ παιδιά, τοὺς εὐνούχους καὶ τοὺς ἀγενεῖους.¹⁶² Τὸ ἴδιο καὶ στοὺς μοναστικούς κανόνες: γιὰ ποιούς λόγους μπορεῖ νὰ ἐγκαταλείψῃ ὁ μοναχὸς τὴν μονὴ του; *Πρῶτον μὲν εἶ ἐστιν ὁ ἡγούμενος αἰρετικός, δεύτερον δὲ ἐὰν ἦ εἴσοδος γυναικῶν ἐν τῇ μονῇ, τὸ δὲ τρίτον ἐὰν παῖδες μετὰ τῶν μοναχῶν μανθάνωσιν κοσμικοὶ ἐν τῷ κοινοβίῳ.*¹⁶³ Διαθέτουμε, μεταξὺ τῶν πολλῶν, ἓνα κατ' ἐξοχὴν θεωρητικὸ ἀδ hoc κείμενο· εἶναι τὸ κεφάλαιο 58 τοῦ τυπικοῦ τῆς μονῆς Τιμίου Προδρόμου τοῦ ἐν τῷ Μοναχείῳ: *Περὶ τοῦ εἶτε χρῆ δέχεσθαι παῖδας ἐν τῇ μονῇ εἶτε καὶ μή. Οἱ λέγοντες γυναιξὶ καὶ παιδίοις συνδι-*

μοναστηριακῶν τυπικῶν, Ἀθήνα 1984, σελ. 233 («Ἀδικήματα ποῦ προσβάλλουν τὴν ὑπόσχεση παρθενίας μὲ τὴν εὐρύτατη ἔννοιά της») καὶ C. Galatariotou, «Byzantine Ktetorika Typika: A Comparative Study», *REB* 45 (1987), σελ. 77-138.—Ἡ παραπομπὴ στὶς δύο αὐτὲς βασικῆς ἐργασίες καλύπτει ἐδῶ τὴν εἰδικώτερη ἀναφορὰ στὶς ἐπὶ μέρους διατάξεις τῶν διαφόρων τυπικῶν.

162. *Εἶπεν ὁ ἀββᾶς Εὐδαίμων περὶ τοῦ ἀββᾶ Παφνουτίου, τοῦ πατρὸς τῆς Σκήτεως, ὅτι· Κατῆλθον ἐκεῖ νεώτερος, καὶ οὐκ ἀφήκῃ με μείναι ἐκεῖ, λέγων ἐπ' ἐμοῦ· Ὅψιν γυναικὸς οὐκ ἀπιῶ μείναι εἰς Σκήτιν, διὰ τὸν πόλεμον τοῦ ἐχθροῦ* (Ἀββᾶ Εὐδαίμονος: *PG* 65, 176): *Τὸ Γεροντικόν* (ἀνωτέρω σημ. 1), 34 = *Ἀποφθέγματα Γερόντων* (σημ. 1), 234.—Γιὰ τὴ νομικὴ τυποποίηση τοῦ ἀβάτου τῆς μορφῆς αὐτῆς στὰ μοναστηριακὰ τυπικά, βλ. Κοινιδάρης (ἀνωτέρω σημ. 161), σελ. 128-131 («Ἀβατο τῶν μονῶν σὲ εὐνούχους ἢ/καὶ ἀνήβους»). Γιὰ τὴν περίπτωσιν τῶν σπανῶν πρβλ. καὶ H. Eideneier, *Spanos: Eine byzantinische Satire in der Form einer Parodie* (= *Supplementa Byzantina* 5), Βερολίνο-Νέα Ὑόρκη 1977, εἰσαγωγὴ, σελ. 3-6 («Der Bartlose»), κυρίως σελ. 5-6 καὶ σημ. 12 [καὶ στὴν ἑλληνικὴ ἐκδοσὴ τοῦ ἴδιου, *Σπανός* (= Νέα Ἑλληνικὴ Βιβλιοθήκη ΔΠ 55), Ἀθήνα 1990, σελ. 13-15, κυρίως 14].

163. «Κανῶν» ψευδο-Νικηφόρου τοῦ Ὁμολογητοῦ, σὲ διάφορες σειρές: ἀρ. 51 (19): *Pitra*, 392 = ἀρ. 19: *Ράλλης-Ποτλῆς*, τ. 4, σελ. 431β· ἀρ. 17+18: *Ράλλης-Ποτλῆς*, αὐτόθι, σελ. 428· ἀρ. 8 ἀπὸ τοὺς ψευδο-κανόνες «τῶν ἐν Χαλκηδόνι ἀγίων πατέρων»: *Pitra*, σελ. 464.—Πρβλ. τὴ διαμόρφωσιν τοῦ «κανόνος» στὸ τυπικὸ τοῦ Νεοφύτου τοῦ Ἐγγλεῖστου (κατωτέρω σημ. 205).

γειν και μηδέν εις ψυχὴν βλάπτεσθαι ὑπὸ τῆς ἡδυπαθείας... οὔτοι πάντως ὑπὸ τῆς πλάνης τῶν δαιμόνων ἐνεργοῦνται.¹⁶⁴

3. Ἡ καὶ παρ' αὐτῶν τῶν θηλειῶν ἄνευ ἀνδρός.¹⁶⁵ Εἶναι προφανές ὅτι στὸν χῶρο τῆς προσωπικῆς ἐξομολογήσεως κάμπτεται τὸ νομικὰ (ποινικὰ) ἀδιάφορο τῆς γυναικείας ὁμοφυλοφιλίας. Συχνὰ παροῦσα ἢ μεταξὺ γυναικῶν ὁμοφυλοφιλία στὴν ἐξομολογητικὴ φιλολογία καὶ προκειμένου γιὰ κοσμικὲς γυναῖκες, ἀπαντᾷ βέβαια κατ' ἐξοχήν, γιὰ τοὺς αὐτονόητους λόγους ποὺ εἶδαμε ἤδη, στὴ συναφῆ παραγωγὴ (ἐξομολογητικὰ κείμενα καὶ μοναστικοὶ κανόνες) ποὺ ἀναφέρεται στὴ γυναικεία μοναστηριακὴ ζωή:

— Ἐρωτάσθωσαν μᾶλλον αἱ χῆραι καὶ αἱ μονάζουσαι εἰ... πρὸς ἀλλήλας μαινόμεναι ἐμολύνοντο.¹⁶⁶

— Ἐξομολόγησις διὰ ταῖς μοναχαῖς. Μήπως ἔτυχε καὶ ἔκαμες συγκοιλισμόν μὲ ἄλλην γυναῖκα... Νὰ νηστεύσῃ ἡμέρας σαράντα.¹⁶⁷

— Κανόνες τῶν ἁγίων πατέρων περὶ μοναζουσῶν. Ἐὰν πέσῃ μὲ ἄλλην γυναῖκα μία ἐπάνω εἰς τὴν ἄλλην δι' ἁμαρτίαν, χρόνους ἢ μετανοίας σ', ἡμέραν τετράδα καὶ παρασκευὴν ἄρωτῳ καὶ ὕδατι ἕως ὥρας ἐνάτης.¹⁶⁸

— Ἐὰν γυνὴ συγγένηται μετ' ἄλλης γυναικὸς ἐπιτιμάσθωσαν χρόνους β' μὴ κοινωνῆσαι.¹⁶⁹

164. Ἄ. Παπαδόπουλος-Κεραμεύς, *Noctes Petropolitanæ*, Πετρούπολη 1913, σελ. (1-88) 77-83· τὸ παράθεμα: αὐτόθι, σελ. 77-78. Πρβλ. καὶ τίς κατωτέρω μνεῖες ἀπὸ τὸ ἴδιο τυπικὸ (σημ. 175, 186).

165. Βλ. ἀνωτέρω σημ. 147: Morinus, σελ. 108.

166. Αἰμαζον, σελ. 19.

167. Αἰμαζον, σελ. 40.— Γιὰ τὴν παρετυμολογία *συγκοιλισμόν* / *συγκυλισμόν* (ἀπὸ τὸ «κοιλία») βλ. Troianos, «Homosexualität», σελ. 47 σημ. 76 (ε).

168. Αἰμαζον, σελ. 38.

169. Ἀπὸ τὸν (μεταβυζαντινὸ) νομοκάνονα τοῦ τύπου «Νομοκάνονον πάνυ ὠφέλιμον καὶ πλουσιώτατον». Κεφ. 158 στὸν κώδ. Λίνδου 8 («Περὶ γυναικὸς συγγνωμένης μετὰ ἄλλης γυναικὸς ἢ εἰσαγωγῆς τὸ δάκτυλον εἰς τὴν φύσιν»): Σπ. Τρωιάνος, *Νομοκάνων* («πάνυ ὠφέλιμον καὶ πλουσιώτα-

—²Εὰν δύο γυναῖκες ὑπνώσωσιν ἅμα, καὶ δράξῃται ἡ μία τῆς ἑτέρας τοὺς μασθοὺς καὶ καβαλικεύσῃ αὐτήν, ἐπιτιμάσθω ἡμέρας μ' μετανοίας ρ' καθ' ἐκάστην. Εἰ δὲ καὶ ῥεῦσις γένηται, ὁ τῶν πατέρων τηρεῖσθω κανόν, οἷον δύο ἔτη ἐκπληρούτωσαν.¹⁷⁰

—³Ἡ μετὰ χειρὸς μαλακία ἡμέρας ἔχει μ', μὴ κοινωνοῦσα, καὶ τὰς μθ' μετανοίας (ποιοῦσα). Ἡ δὲ εἰς ἀλλήλας μίξις διπλῆν ἔχει μαλακίαν, ἐν δυσι γάρ ἐστι ψυχαῖς, διὸ καὶ ἐν ὄγδοήκοντα ἡμέραις ξηροφαγεῖτω.¹⁷¹

Στὴν τελευταία «διάταξη» ἔχουμε καὶ μία ἐνδιαφέρουσα θεωρητική κατασκευὴ πρὸς τὴν κατεύθυνση τῆς ἐρμηνείας τῆς σχετικῆς ἀδιαφορίας γιὰ τὴ γυναικεία ὁμοφυλοφιλία. "Ὅπως εἶδαμε ἤδη, στὴν κοινὴ ἀντίληψη ἡ γυναικεία ὁμοφυλοφιλία δὲν παραβιάζει τόσο βάνουσα τὴ «φυσικὴ τάξη» ὅσο ἡ ἀνδρική, — ἴσως γιὰ τὴν ἀναγκάζεται νὰ χρησιμοποιῆ «παρὰ φύσιν» ὁδοὺς ἰκανοποιήσεως. Τὸ κείμενό μας ἐπιβεβαιώνει ὅτι ἡ γυναικεία ὁμοφυλοφιλία δὲν εἶναι στὴν οὐσία παρὰ ἓνας διπλὸς ἀύνανισμός· καὶ ὁ ἀύνανισμός, ὅσοδήποτε ἐπικρινόμενος («ἢ δεινὴ καὶ πολυκράτητος, ἴν' εἴπω καὶ παντοκράτητος ἀμαρτία, λέγω δὴ ἡ μαλακία»), θεωρεῖται σταθερὰ στὴ φιλολογία αὐτὴ ὡς μὴ παρὰ φύσιν πράξη.¹⁷²

τον», Ἀθήνα 1969, σελ. 43-44 καὶ τοῦ ἴδιου «Homosexualität», σελ. 47 σημ. 76 (g). Κεφ. 351 / χκζ' στὸν K. E. Zachariä von Lingenthal, «Die Handbücher des geistlichen Rechts aus den Zeiten des untergehenden byzantinischen Reiches und der türkischen Herrschaft», σελ. (25-41) 38, τὴν ὥρα στὸ: *Kleine Schriften zur römischen und byzantinischen Rechtsgeschichte*, II, Λειψία 1973, σελ. 15-59: (39-55) 52.

170. Almazon, σελ. 194 σημ. 90.

171. Pitra, σελ. 429 «Περὶ ἐπιτιμιῶν» II.5+6· πρόκειται σαφῶς γιὰ σειρὰ ἐπιτιμιῶν ποὺ ἀπευθύνονται σὲ γυναῖκες, καὶ μάλιστα σὲ μοναχές. Στὴ «Σύνοψιν» τοῦ Βλάσταρη ἡ διατύπωση γενικεύεται μὲ τὴ χρῆση τοῦ ἀρσενικοῦ γένους: Ὁ μαλακίαν διαπραξάμενος τεσσαράκοντα ἡμέρας ἐπιτιμάται... Ἡ δὲ εἰς ἀλλήλους μίξις, οἷα διπλῆν ἐργαζομένη τὴν μαλακίαν, μέχρις ὄγδοήκοντα ἡμερῶν τὸ δηλωθὲν ἐπιτίμιον δέχεται (Ράλλης-Ποτλῆς, τ. 4, σελ. 437).

172. Πρβλ.: διὰ παρνείας ἢ διὰ νομίμου γάμου ἢ διὰ μαλακίας ἢ τινὸς τῶν παρὰ φύσιν (ἀνωτέρω σημ. 141). Τὸ δὲ τῆς ἀθέσμου καὶ βδελυγᾶς μα-

[Ἔνα ἀπὸ τὰ ἐλάχιστα βυζαντινὰ κείμενα, ἐκτὸς τῆς εἰδικῆς αὐτῆς φιλολογίας, πού ἀναφέρονται στὴ γυναικεία ὁμοφυλοφιλία, εἶναι καὶ πάλι ὁ Βίος τοῦ ἁγίου Βασιλείου τοῦ Νέου· ἐν τούτοις ὁ «ὑποδεέστερος» χαρακτήρας τῆς γυναικείας ὁμοφυλοφιλίας εἶναι καὶ ἐδῶ ἐμφανής: οἱ δαίμονες τῆς ὁμοφυλοφιλίας ὑποδέχονται τὴν ἀφηγήτρια, ἀλλὰ γινῶντες οὖν ὅτι θηλεία ἐτύγχανον, οὐδὲν ἐἴχον κατ' ἐμοῦ ἐτάσαι τοῦτο δὲ μόνον ἤρεύνων ἐν ἐμοί, εἶποτε νεᾶνις ὑπάρχουσα μετὰ συνηλικιωτοῦ κόρης ἐν μιᾷ στρωμνῇ ἐπανεπαυσάμην, καὶ τὸ θῆλυ ἀμάρτημα τῆς γυναικομανίας μετ' αὐτῆς ἴσως διεπραξάμην. Τοῦ δὲ τοῦ Θεοῦ ἐλέους καὶ τῆς χάριτος καὶ ἐπὶ τοῦτο καταισχυρθέντες, ὡς μηδὲν εὐρηκότες ὦνπερ ἤλπιζον ἐν ἐμοί, ἐάσαντες ἡμᾶς, ἀπέστημεν τῶν ἐκεῖ, λυτρωθέντες τῆς αὐτῆς (ἀπ' αὐτῶν?) μιαιρότητος].¹⁷³

λακίας, οἱ μὲν ἄγιοι ἀπόστολοι οὐδὲν ὠρίσαντο... διὰ τὸ πολλῶν ἢ καὶ πάντων κρατεῖν καὶ αὐτῶν τῶν μεγάλων· οἱ δὲ ἄγιοι πατέρες... τεσσαράκοντα καὶ μόνον ἡμέρας ὠρίσαντο· αὐτοὶ γὰρ καὶ οἱ μετ' αὐτοὺς καὶ περὶ πάντων τῶν κατὰ φύσιν ἀμαρτημάτων καὶ ἐν ἐνὶ καὶ δυσὶν ἢ καὶ τρισὶν ἔτεσι ἢ καὶ ἐλάττω τὰς ἐπιτιμήσεις τῶν ταῦτα ἐξομολογουμένων ἐξέθεντο καλῶς καὶ δαίως, τοῦ ἁγίου Πνεύματος δι' αὐτῶν περὶ τῆς νυνὶ γενεᾶς οἰκονομήσαντος πρὸς τὸ συμφέρον· εἰ γὰρ μὴ τοῦτο γέγονεν, ὀλίγοι καὶ εὐαριθμητοὶ λίαν τῇ μετανοίᾳ προσέτρεχον (Morinus, σελ. 108). Ἐὰν δὲ κατὰ φύσιν μόνον ἤμαρτεν, οὐ περιέπεσε δὲ εἰς τὰ παρὰ φύσιν, οὔτε εἰς αἰμομιξίαν, οἷα κἂν εἴσι, καὶ εἰς χρόνον καὶ δύο ἐπιτιμάσθω καὶ μόνον· ταῦτα δὲ ὅσα χρονικῶς ἐπράχθησαν καὶ ἐχρόνισαν πολλάκις ἕως γήρως· ὅσα δὲ ἅπαξ ἢ β' ἢ καὶ γ' γεγόνασιν καὶ ἐκόπησαν, οἷα ἂν καὶ εἴσιν, χρόνον ἢ καὶ ἡμίσεως ἐπιτιμάσθωσαν... (Συνορον, σελ. 402 = Morinus, σελ. 96· πρβλ. συγγενῆ χωρία στὸν Morinus, σελ. 84, 87, 111 κἀ· γιὰ τὸ περιεχόμενον τοῦ «παρὰ φύσιν» πρβλ. Συνορον, αὐτόθι: ὁμοίως καὶ οἱ παρὰ φύσιν πεσόντες, τ ο υ τ ἔ σ τ ι ν εἰς κ τ ἦ ν ο ς ἢ εἰς ἄ ν θ ρ α, ἢ καὶ ποιήσαντες καὶ παθόντες, τάχιον δὲ ἀποκόψαντες...) — Καὶ στοὺς μεταγενέστερους νομοκάνονες ἡ γυναικεία ὁμοφυλοφιλία ἐμφανίζεται σταθερὰ συνδεδεμένη μὲ τὸν ἀνυανισμό· ἔτσι στὸν νομοκάνονα τοῦ τύπου «πάνυ ὠφέλιμον καὶ πλουσιώτατον» (ἀνωτέρω σημ. 169): Τρωιάνος, σελ. 43 κεφ. 157 «Περὶ μαλακίας καὶ συγκυλισμοῦ ἀνδρῶν τε καὶ γυναικῶν»· Zachariä von Lingenthal, σελ. 38 (= *Kleine Schriften*, σελ. 52) κεφ. 350 / χκς' «Περὶ συγγυλισμοῦ καὶ μαλακίας γυναικῶν».

173. Veselovskij [ἀνωτέρω σημ. 126], σελ. 31. Πρβλ. αὐτόθι γιὰ τὴν ἀνδρική ὁμοφυλοφιλία (ἐδῶ σημ. 135).

Και βέβαια έχουμε πάντοτε, στους μοναστικούς κανόνες τη μέριμνα για την αποφυγή απομονωμένων συναντήσεων μεταξύ των μοναστριών — αν και δέν είναι πάντοτε βέβαιο ότι υπόκειται κατ' ανάγκην ή ιδέα τῆς ὁμοφυλόφιλης διαθέσεως (εἶναι και θέμα γενικώτερης πειθαρχίας, ἐκτελέσεως τῶν ἀνατιθεμένων ἐργασιῶν, ἀποφυγῆς ἄσκοπης σπατάλης χρόνου και «ματαίων» συζητήσεων κλπ.):

— *Ἡ μεταβαίνουσα ἀπό διακονίας τῆς ἑαυτῆς και εἰς ἑτέραν ἀπιοῦσα, διὰ τὸ φλυαρῆσαι και συντυγχάνειν ἀκαίρως, ἀφοριζέσθω εἰς τόπον ὥστε ἐκεῖθεν μὴ ἐξελθεῖν ἡμέρας ἑπτά.*

— *Ἡ συντυχίας ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ... ποιούσα, ὑπομνησθεῖσα και μὴ πανομένη, μετανοίας βαλλέτω ἢ ξηροφαγείτω.*

— *Ἡ ἐν τῷ κοιμητηρίῳ συντυχίας τῇ ἑσπέρᾳ ποιούσα... στηκέτω στιχολογοῦσα ψαλμὸν πεντημοστόν.*¹⁷⁴

Στὸ ἴδιο τυπικὸ τοῦ Τιμίου Προδρόμου τοῦ ἐν τῷ Μοναχείῳ ποῦ εἶδαμε, μαθαίνουμε ὅτι: *Και γὰρ γυναῖκα πολλάκις γυναικὸς ἐπιθυμεῖν προτρέπει ὁ Σατανᾶς, και διὰ τοῦτο αἱ θεοσεβεῖς μητέρες τῶν κοινοβίων παραγγέλλουσι ταῖς ὑπ' αὐτὰς μοναστρίαις μὴ θεωρεῖν ἀλλήλων πρόσωπα ἀπλῶς και ὡς ἔτυχεν, ἵνα μὴ διὰ τῆς ὁράσεως κατολισθήσωσι πρὸς τὸ ἐμπαθὲς και βλαβῶσι...*¹⁷⁵

4. Ἡ ἐξαιρετικὴ περιπτωσιολογικὴ φαντασία ποῦ ἀναπτύσσουν τὰ κείμενα αὐτὰ θὰ ὀδηγήσῃ και στὴ διάκριση μεταξύ ἑτεροφυλόφιλης και ὁμοφυλόφιλης (!) κτηνοβασίας: *Ἐδεξάμην γὰρ ἐγὼ ὁ ἀνάξιος ἐξαγορεύσεις και ἐπὶ ἀρρενικῶν κτηνῶν τινὰς παραπεσόντας, ἕως αὐτῶν τῶν μοναχῶν ἢ και ἡγουμένων.*¹⁷⁶ Τὸ φαινό-

174. Pitra, σελ. 434-435 «Περὶ ἐπιτιμιῶν» (ἀνωτέρω σημ. 171) Π. 38, 45, 46.— Λαμβάνεται πάντοτε μέριμνα ἐπικλήσεως ἀνωδύνων λόγων: «Ἡ ἐν τῷ κοιμητηρίῳ συντυχίας τῇ ἑσπέρᾳ ποιούσα, και μὴ εἴωσα τὰς λοιπὰς ἀναπαύεσθαι...»!

175. Παπαδόπουλος-Κεραμεύς (ἀνωτέρω σημ. 164), σελ. 81.

176. Synogon, σελ. 413 = Morinus, σελ. 106. Ἔτσι και σὲ ἄλλα χωρία: ὁμοίως και ὁ εἰς κτῆνος πεσὼν ἀρρενικῶς, και μάλιστα εἰ τύχῃ γυναῖκα

μενο συνδέεται προφανώς με τὸ γεγονός ὅτι συχνὰ εἶναι ἀπαγορευμένη ἀπὸ τὰ τυπικά¹⁷⁷ ἢ διατήρηση θηλυκῶν κατοικιδίων ζώων στὶς ἀνδρικές μονές, ἐνῶ ποτὲ φυσικὰ δὲν ἀπαγορεύθηκαν σ' αὐτὲς τὰ ἀρσενικά κατοικίδια, ὅπως, ἄλλωστε, τὸ φαινόμενο τῆς ὁμοφυλοφιλίας δὲν ὠδήγησε βέβαια ποτὲ σὲ καθιέρωση γενικοῦ ἀβάτου στὶς μονές καὶ γιὰ τὰ δύο φύλα.

5. Ὁ ὅρος «ἀρρενομανία», «ἀρσενοκοιτία» θὰ χρησιμοποιηθῆ τελικά, ἀκυρολεκτικῶς, γιὰ κάθε παρὰ φύσιν (in animum) συνεύρεση, καὶ γιὰ τὴν ἑτεροφυλόφιλη: "Ἔστι δὲ γυναικεία ἀρσενοκοιτία εἰς ἣν οἱ ἄνδρες ἔλεεινῶς σκοτούμενοι τὸν καθαρὸν καταλιπόντες ἄρτον τὸν σκυβαλώδη τυφλώττοντες ἐσθίουσιν· ἤγουν τὴν γυναικείαν ἀφέντες φύσιν ἐπὶ τὸν ἀφεδρῶνα τὰς ἀθλίας, καὶ μὴ βουλομένας, πορνεύουσι γυναῖκας, πολλάκις δὲ καὶ τὰς ἰδίας οἱ πολλοὶ· πλείω τῶν ἀνδρομανῶν ἀρσενοκοιτῶν ὑποστήσονται... καὶ ἐκεῖθεν ἀηλεῶς τὴν κόλασιν ἐξουσιῶν ὑπὲρ πάντας"¹⁷⁸ Τὸ μέντοι τῆς ἀρσενοκοιτίας μῦθος πολλοὶ καὶ μετὰ τῶν γυναικῶν αὐτῶν ἐκτελοῦσιν¹⁷⁹

ἔχειν ἢ καὶ μοναχὸς εἶναι μεγαλόσχημος ἢ καὶ διαφόρως τὰ τοιαῦτα φωραθεῖν ποιεῖν (Suvoron, σελ. 403). Τὸ δὲ κτηνοβατίας ἢ πτηνοβατίας ἰε' ἔτη ἔχει τὴν ἐπιτίμησιν, οἷον ἂν λάχῃ τὸ ἀπηγορευμένον κτήνος· τὸ δὲ εἰς ἀρρενικὸν οὐ κεκανόνισται πον περι αὐτοῦ... (αὐτόθι, σελ. 414 = Morinus, σελ. 107)· περι κτηνοβατίας ἀρρένων ζώων (Morinus, σελ. 93).

177. Βλ. Κονιδάρης (ἀνωτέρω σημ. 161), σελ. 131-133 (ἀ' Απαγόρευση διατηρήσεως στὶς μονές θηλυκῶν ζώων), ὅπου καὶ παραπομπὲς στὶς διατάξεις τῶν τυπικῶν.

178. Suvoron, σελ. 413-414 = Morinus, σελ. 107. Πρβλ. Almazon, σελ. 194 σημ. 60.

179. Morinus, σελ. 79· πρβλ. Suvoron, σελ. 400: φθάζουσι δὲ τινες καὶ ἕως αὐτῶν τῶν ἰδίων γυναικῶν τὸ ἀθέμιτον τῆς ἀρρενομανίας ἐκτελέσαι ἔργον. Βλ. ἐπίσης Suvoron, σελ. 404 = Morinus, σελ. 109, ὅπου ἡ ἀντιμετώπιση ἐμφανίζεται αἰσθητὰ μετριασμένη: καὶ ἕως αὐτῶν τῶν παρὰ φύσιν, τουτέστι τῶν μέσων, οὐ τῶν τελείως ἀπηγορευμένων, ἤγουν τῶν ἀγράφων παρὰ τοῖς θεοῖς κανόσιν, οἷον ἐπὶ γυναικῶν (ἐπὶ γυναικεία Morinus) τῶν παρὰ φύσιν καὶ τῶν ἐν ἰδιωσύνη ἀνδρομανούντων (μετάφρ.: fornicationes contra naturam cum mulieribus factae). Morinus, σελ. 93: περι γυναικοαρρενομανίας (μετάφρ.: de insano masculorum cum foeminis concubitu).

Ἐάνη τις ἐχρήσατο τῇ ἰδίᾳ γυναικὶ κατ' ἀρρενομανίαν λέγων ὅτι ἐξουσίαν ἔχω ἐν τοῖς ἐμοῖς ὡς βούλομαι. Ἐγὼ δὲ λέγω ὅτι δεῖ ἐπιτιμᾶσθαι τὸν τοιοῦτον σφοδρότερον τοῦ ἀρρενομανοῦντος.¹⁸⁰ Ὁ Δημήτριος Χωματιανὸς τὸν 13ο αἰῶνα θεωρεῖ ἀπολύτως δικαιολογημένη τὴ χορήγηση διαζυγίου σὲ μία γυναῖκα τῆς ὁποίας ὁ σύζυγος (ἀνδρομανεῖ) — ἀλλὰ ἡ ἔννοια εἶναι καὶ ἐδῶ ὅτι ἐπιμένει νὰ ἔχη μαζί της παρὰ φύσιν συνεύρεση. Ἀλλὰ δυσκολεύεται, ἀπὸ τὴν ἀπουσία στὰ νομοθετικὰ κείμενα τέτοιου λόγου διαζυγίου (τὴν ξεπερνᾷ ἐπικαλούμενος τὴν ἴδια τὴ δικαιολογητικὴ βάση τῆς ἐκκλησιαστικῆς οἰκονομίας: ἵνα μὴ εὗρεθῆ ἢ τοῦ νόμου ἀκρίβεια... ἀντὶ σωτηρίας προξενοῦσα ἀπώλειαν), καὶ περισσότερο ἀπὸ τὴν ἀδυναμία, ἐκ τῶν πραγμάτων, ἀποδείξεως· γι' αὐτὸ καὶ ἐπιβάλλει ὄρκο στὴ γυναῖκα, ἀν καὶ φαίνεται κάπως νὰ ἀμφιβάλλη γιὰ τὴν πραγματικὴ αἰτία τῆς αἰτήσεώς της: ὥστε δι' ὄρκου πληροφορησαί ὡς ἀληθῶς τὰ τῆς Μαρίας δάκρυα διὰ τὴν ἀκαθαρσίαν ταύτην ἐκχέονται.¹⁸¹

Βεβαίως πρόκειται γιὰ συνετῆ ἐφαρμογὴ τῆς σταθερῆς ἐκκλησιαστικῆς τακτικῆς τῆς ἀποδοκιμασίας κάθε γενετήσιας πρακτικῆς, καὶ μεταξὺ συζύγων, ἡ ὁποία ἀποβλέπει μόνον στὴν ἡδονή, χωρὶς νὰ συνδέεται μὲ τὴν ἀναπαραγωγὴ. Ἡ ἐμμονὴ τῶν κειμένων στὴν ἐξομίωση μὲ τὴν κοινωνικὰ ἀποδοκιμαζόμενη ὁμοφυλοφιλία — ποὺ δικαιολογεῖται βέβαια ἀπὸ τὴ χρήση τῆς ἴδιας «ὁδοῦ» καὶ τεχνικῆς —, καὶ μάλιστα ἐνίοτε ὡς περιπτώσεως μὲ μεγαλύτερη βαρύτητα, ἀποσκοπεῖ ἀσφαλῶς στὴν ἐμπέδωση τοῦ «ἀδίκου» χαρακτήρα τῆς πράξεως στὴν κοινὴ συνείδηση, γιὰ τὴν ὁποία προφανῶς ὁ χαρακτήρας αὐτὸς δὲν εἶναι καθόλου αὐτονόητος. Τὴν ἴδια ἀποτρεπτικὴ λειτουργία ἐπιτελεῖ καὶ ὁ τονισμὸς σὲ κάθε εὐ-

180. Troianos, «Homosexualität», σελ. 42 σημ. 62, ἀπὸ τὸν κώδ. Atheniensis Ἑθνικῆς Βιβλιοθήκης 1380, μέρος II, σ. 380.

181. Ἀπόφανσις ἀρ. 17 «Περὶ τῶν ἀνδρομανούντων, ὅτι διὰ τοῦτο διαζεύγνυται»: Pitra, *Analecta sacra et classica Spicilegio Solesmensi parata*, VI. *Iuris ecclesiastici Graecorum selecta paralipomena* (ἐκδ. A. Battandier), Παρίσι-Ρώμη 1891, στ. 71-74.

καιρία τῆς «ἀκαθαρσίας» τῆς συγκεκριμένης πράξεως. Σὲ μεταγενέστερα κείμενα, ὅπως οἱ κανόνες ποὺ φέρονται συμπληρωματικά στὸ Πηδάλιον ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Νηστευτῆ, σὲ δημῶδη γλῶσσα, τὰ ἐπιτίμια εἶναι ὑπερβολικά: *Ἐάν τινος ἀρσενοκοιτήση τὴν γυναῖκά του, ὅκτῳ χρόνους ἐπιτιμᾶται, ξηροφαγῶν μετὰ τὴν ἐννάτην καὶ ποιῶν καθ' ἑκάστην μετανοίας διακοσίας.*¹⁸²

6. Τὰ κείμενα τῆς ἐξομολογητικῆς φιλολογίας ἀναφέρονται καὶ στὴν περίπτωση ὅπου ἡ ὁμοφυλοφιλικὴ δραστηριότητα εἶναι αἰμομικτική. Θὰ κάνουν λόγο γιὰ μία ὑπόθεση τριῶν ἀδελφῶν σὲ ὁμοφυλόφιλη συνεύρεση, καὶ θὰ τὴν τυποποιήσουν μάλιστα σὲ ἰδιαίτερη «περίπτωση»: *Ὅμοίως καὶ εἰς ἴδιον ἀδελφὸν ἔάν τις ἀρσενοκοιτήσας πέση, καὶ τὰ μάλιστα εἰ καὶ παθῶν παρὰ τοῦ πρώτου τῷ τρίτῳ ποιήση... ὅτι τοιαῦτα ἀνεδεξάμην.*¹⁸³ Δὲν εἶναι ἀπολύτως σαφές ἂν ὁ λόγος εἶναι ἐδῶ γιὰ ταυτόχρονη, ἀπὸ κοινοῦ, συνεύρεση, τῶν τριῶν ἀδελφῶν, ὅπως ἐκ πρώτης ὕψεως φαίνεται, ἢ γιὰ χωριστὴ δραστηριότητά τους, ἀνὰ δύο, σὲ διαφορετικούς χρόνους. Καὶ βέβαια δὲν μπορούμε νὰ ξέρουμε ἂν πρόκειται γιὰ πραγματικὸ γεγονός ἢ γιὰ κατασκευάσμα τῆς δημιουργικῆς φαντασίας τῶν συντακτῶν, ἢ ὅποια εἶναι πάντοτε ἐξαιρετικὰ παραγωγικὴ στὰ κείμενα αὐτὰ σὲ συνδυασμούς, διακρίσεις καὶ ὑποπεριπτώσεις.

Ἄλλὰ συστηματικὴ τυποποίηση τῶν περιπτώσεων ὅπου ἡ ὁμοφυλοφιλία συντρέχει μὲ τὴν «ἐν εὐρείᾳ ἐννοίᾳ» αἰμομιξία θὰ ἔχουμε μόνον στὸ ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Νηστευτῆ μεταγενέστερο δημῶδες κείμενο ποὺ, ὅπως εἶδαμε, δημοσιεύει συμπληρωματικά τὸ Πηδάλιον («ἐπειδὴ ἐπιτίμια τοιούτων ἀμαρτιῶν εἰς τοὺς ἄλλους κα-

182. Πηδάλιον⁷, σελ. 718 = Ράλλης-Ποτλῆς, τ. 4, σελ. 446.

183. Βλ. τὴ συνέχεια τοῦ κειμένου, καὶ τῆς περιγραφῆς τῆς περιπτώσεως, ἀνωτέρω σημ. 144: Συνογον, σελ. 403 = Morinus σελ. 108-109⁷ τὸ ἴδιο θέμα καὶ ἀλλοῦ, στὰ ἴδια κείμενα: Συνογον, σελ. 413 = Morinus, σελ. 106-107 *ὁμοίως καὶ ἀρσενοκοιτῆν ἔγνωμεν καὶ ἀνεδεξάμεθα καὶ αἰμομιξίαν δεινήν· τρεῖς ἀδελφοὺς ὁμοπατέριους καὶ ὁμομητέριους ἀλλήλους πεπορνεύκοντας, ὁ δὲ μέσος μοι ταῦτα ἐξωμολογήσατο, ὡς παρὰ τοῦ πρώτου παθῶν καὶ τῷ τρίτῳ ποιήσας, καὶ ὡς εἶπον ἄληστὸν ἐστί τὸ πάθος τῆς αἰμομιξίας.*

νόνας δὲν εὐρίσκονται· εἰ γὰρ καὶ σπανιάκις, ἀλλ' ὅμως δὲν λείπουν νὰ ἀκολουθοῦν τὰ τοιαῦτα...»¹⁸⁴

—³Εάν τινὰς ἀρσενοκοιτήσῃ δύο ἀδελφούς, ὁμοίως ἐπιτιμᾶται (sc. τέσσαρα ἔτη ἐπιτιμᾶται, ξηροφαγῶν μετὰ τὴν ἐννάτην, καὶ ποιῶν γονυκλισίας τριακοσίας καθ' ἐκάστην).

—³Εάν ἀρσενοκοιτήσῃ τις τὸν γαμβρόν του, τέσσαρα ἔτη ἐπιτιμᾶται, ξηροφαγῶν μετὰ τὴν ἐννάτην καὶ ποιῶν καθ' ἐκάστην γονυκλισίας διακοσίας.

—³Εάν τις ἀρσενοκοιτήσῃ τὸν ἀδελφόν του, ὀκτὼ χρόνους ἐπιτιμᾶται, ξηροφαγῶν μετὰ τὴν ἐννάτην καὶ ποιῶν καθ' ἐκάστην γονυκλισίας τετρακοσίας.

—³Εάν δέ τις ἀδελφὸς μικρότερος ἀρσενοκοιτηθῆ ἀπὸ τὸν μεγαλύτερον, χωρὶς νὰ ἀρσενοκοιτήσῃ αὐτός, τρεῖς χρόνους ἐπιτιμᾶται, ξηροφαγῶν μετὰ τὴν θ' καὶ ποιῶν γονυκλισίας ἑκατόν.¹⁸⁵

Ἡ γυναικεία ὁμοφυλοφιλία φαίνεται νὰ ἀπουσιάζῃ ἀπὸ τὴ θεματολογία αὐτή.

Μία μαρτυρία ὅπου συνυπάρχει ὁμοφυλόφιλη διάθεση μὲ πνευματικὴ συγγένεια (ὁ ἀνάδοχος ἐπιθυμεῖ σαρκικὰ τὸν ἀναδεκτὸ) περιέχεται στὸ τυπικὸ τῆς μονῆς τοῦ Τιμίου Προδρόμου ἐν τῷ Μοναχείῳ: *Γεννήσας δὲ υἱὸν παρεκάλεσέ με ἵνα ἐγὼ ἀπὸ τοῦ ἁγίου βαπτίσματος αὐτὸν ἀναδέξωμαι, ὃ καὶ πεποίηκα. Ἐφερὲν οὖν ὁ ἄνθρωπος τὸ παιδίον πρὸς με καὶ περιελάμβανον ἡδέως καὶ μετὰ χαρᾶς καὶ καρδίας καθαρᾶς τὸ βρέφος, καὶ ἐφίλων αὐτὸ καὶ περιεπτυσσόμην... ὅτε δὲ ἠνδρύνθη τὸ παιδίον καὶ γέγονεν ὡς*

184. Πηδάλιον', σελ. 717 σημ. 1: Grumel (ἀνωτέρω σημ. 139) «série D». Δὲν γνωρίζω σὲ τί βαθμὸ ἐνδεχομένως οἱ «κανόνες» αὐτοὶ θὰ πρέπει νὰ ἀποδοθοῦν στὴ γραφίδα τοῦ ἴδιου τοῦ ἁγίου Νικοδήμου τοῦ Ἀγιορείτου, ὁ ὁποῖος θὰ θέλησε ἔτσι νὰ καλύψῃ τὸ «κενόν». Διαβλέπω ἕνα σχετικὸ ὑπαινιγμὸ στοὺς Ράλλη-Ποτλῆ, τ. 4, σελ. 445 σημ. 2, ὅπου ἡ σειρὰ αὐτὴ ἀναδημοσιεύεται: «Ὁ ἐκδότης τοῦ Πηδαλίου βεβαίω ὅτι ἐν χειρογράφῳ κώδικι εὑρηται τὸ Κανονικὸν τοῦ Νηστευτοῦ περιέχον καὶ τὰ κάτωθι ἐπιτίμια. Τούτου ἕνεκα ἐκδίδονται ἐνταῦθα ὡς ἐν τῷ Πηδαλίῳ ἀναγινώσκονται... Ἐν δὲ τοῖς χειρογράφοις τῆς ἐν Βιέννῃ Βιβλιοθήκης οὐ κεῖνται».

185. Πηδάλιον', σελ. 717 = Ράλλης-Ποτλῆς, τ. 4, σελ. 445 σημ. 2.

δώδεκα ἐτῶν, ὁ λογισμὸς μου ἐτράπη εἰς τὸ χεῖρον καὶ ἡλλοιώθη ἢ ἕξις μου εἰς κακόν... καὶ κατεκάμφθη εἰς βδελυρὰν ἐπιθυμίαν... καὶ ὄλος τοῦ πάθους τοῦ ἑυπαροῦ γενόμενος ἠθέλησα μιγῆναι τῷ παιδί...¹⁸⁶

7. Δὲν γνωρίζω σὲ τί βαθμὸ τὸ ἐνδεχόμενον («νομιμοποιήσεως») κατὰ κάποιον τρόπο μιᾶς ἐνεργοποιημένης ἢ λανθάνουσας τυχὸν ὁμοφυλόφιλης διαθέσεως, κυρίως μεταξὺ ἀνδρῶν, συνέβαλε στὴ μόνιμα ἐχθρική στάση τοῦ «ἐπισήμου» βυζαντινοῦ καὶ μεταβυζαντινοῦ δικαίου ἀπέναντι στὸν θεσμό τῆς ἀδελφοποιίας — παρὰ τὴ μακρὰ ἐθιμική πρακτική.¹⁸⁷ Ἀλλὰ ἡ στάση αὐτὴ ὀφείλεται πιθανώτατα σὲ ἄλλους κυρίως λόγους: στὴν ἀποφυγὴ δημιουργίας ὁμάδων τῶν ὁποίων τὰ μέλη θὰ συνδέονταν μὲ ὑποχρέωση ἀλληλοβοηθείας καὶ προφανῶς ἐχεμυθείας καὶ ἀλληλοπροστασίας καὶ μὲ δεσμούς «αἵματος», καὶ οἱ ὁποῖες θὰ μπορούσαν νὰ ἐπιδίδωνται σὲ δραστηριότητες ἀποδοκιμαζόμενες ἀπὸ τὴ δημόσια τάξη ἢ καὶ στρεφόμενες εὐθέως ἐναντίον της. Ἐν τούτοις δὲν λείπουν ἄλλης μορφῆς ὑπαινιγμοί, σὲ νεώτερες πηγές: Ἐπόβλητον γὰρ ἐστὶ τοῦτο... ὡς πολλῶν κακῶν καὶ ἀπωλείας πρόξενον ψυχικῆς εἰς τοὺς περισσοτέρους καὶ ὕλη διὰ νὰ πληρῶνουν τινὲς τὰς ἡδονὰς καὶ τὰ σαρκικά των θελήματα, καθὼς ἡ δοκιμὴ μυρία ἔδειξε τὰ παραδείγματα κατὰ διαφόρους καιροὺς καὶ τόπους.¹⁸⁸ Ἐν τούτοις οἱ ὑπαινιγμοὶ αὐτοὶ εἶναι δυνατὸν νὰ ἀφοροῦν ἀπλῶς τὴν, ὅχι

186. Παπαδόπουλος-Κεραμεύς (ἀνωτέρω σημ. 164), σελ. 80-82.— Μία φράση στὸν Συνογον, σελ. 404 φαίνεται νὰ ἀναφέρεται ἐπίσης σὲ συνδυασμὸ πνευματικῆς συγγενείας μὲ ἐρωτική σχέση ὁμοφυλόφιλη ἢ ἑτεροφυλόφιλη: τοῖς τε τέκνοις καὶ θυγατράσι ἀπὸ βαπτίσματος· ἀλλὰ ὁ Morinus, σελ. 109 ἔχει τὴν, ὀρθότερη ἴσως, γραφὴ: τῶν τε συντέκνοις ἢ θυγατράσι ἀπὸ βαπτίσματος· πάλι στὸν Morinus, σελ. 108: ὁμοίως καὶ εἰς αὐτὴν τὴν σύντεκνον ἢ καὶ εἰς τὸ παιδίον δ' ἐδέξατο, καὶ ἕως τῶν ὀκτῶ ἢ καὶ δέκα (sc. ἐτῶν), ὅπου διευκρινίζεται τὸ φῦλον τῆς συντέκνου, ὅχι ὅμως τοῦ παιδίου.

187. Βλ. τὴν εἰδικὴ μελέτη τοῦ Γ. Μιχαηλίδη-Νουάρου, «Περὶ τῆς ἀδελφοποιίας ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἑλλάδι καὶ ἐν τῷ Βυζαντίῳ», Τόμος Ἀρμενοπούλου (ἀνωτέρω σημ. 99), σελ. 251-313.

188. Πηδάλιον⁷, σελ. 756.

άγνωστη ἂν καὶ σπανιώτερη, περίπτωση ἀδελφοποιίας μεταξὺ ἑτεροφύλων, γιὰ τὴν ὁποία ἔχουμε πράγματι σχετικές ἐνδείξεις:

καὶ ἄλλη τὸν λαλεῖ κουμπάρο
διὰ τ' αὐτὸ τάχα ἔχει θάρρο
κι ἄλλη γι' ἀδελφοποιτὸν
ἔχει τον ἀγαπητικόν,¹⁸⁹

καὶ ἡ ὁποία θεωρεῖται ἐνίοτε ὅτι δημιουργεῖ κώλυμα γάμου μεταξὺ τῶν ἀδελφοποιητῶν ἑτεροφύλων.¹⁹⁰

* * *

Ἡ ὁμοφυλοφιλία ἔχει καὶ ὠρισμένες τυπικὲς νομικὲς συνέπειες (ἀνικανότητες ἢ κωλύματα). Εἶδαμε ἤδη τὴν ἀρχαιότερη, προερχόμενη ἀπὸ τὸ κλασσικὸ ρωμαϊκὸ δίκαιο, ἡ ὁποία διατηρεῖται, ὡς ἀπολίθωμα, στὰ Βασιλικά — δὲν γνωρίζω ἂν εἶχε ποτὲ λειτουργήσει: δὲν μπορεῖ νὰ ἀσκήσῃ τὸ λειτούργημα τοῦ συνηγόρου ὑπὲρ ἄλλου ὅποιος εἶχε ὑποστῆ ὁμοφυλόφιλη μεταχείριση, ἐκτὸς ἂν αὐτὸ ἐγινε διὰ τῆς βίας, ἀπὸ ἐχθρική ἐπίθεση ἢ ἀπὸ ληστές (D. 3. 1. 1 § 6 = Βασιλικά 8. 1. 1 § 6).

Δεύτερο ἔχουμε ἓνα κανονικὸ κώλυμα, ποὺ δὲν προβλέπεται ρητὰ στὰ κείμενα τοῦ ἐπισήμου κανονικοῦ δικαίου τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας, ἀλλὰ μπορεῖ νὰ συναχθῆ εὐχερῶς ἀπὸ αὐτά. Ἀφοῦ ρητὰ ἀποκλείονται ἀπὸ τὴν ἱερωσύνη (κανόνες 9 καὶ 10 Νεοκαισαρείας)

189. Συναξάριον τῶν εὐγενικῶν γυναικῶν, στίχ. 1199-1202: K. Krumbacher, *Ein vulgärgriechischer Weiberspiegel*, Μόναχο 1905, σελ. 412· πρβλ. Μιχαηλίδης-Νουάρος, σελ. 290 σημ. 2, ὅπου καὶ ἄλλες μαρτυρίες.

190. Βλ. Μιχαηλίδης-Νουάρος, σελ. 289-294 καὶ τίς ἐκεῖ παραπομπές ἀπὸ τίς βυζαντινὲς καὶ τίς μεταβυζαντινὲς πηγές· contra Χωματιανὸς ἀπ. 5: Pitra (ἀνωτέρω σημ. 181), στ. 31-32, καὶ «Περὶ βαθμῶν συγγενείας»: Ράλλης-Ποτλῆς, τ. 5, σελ. (421-427) 426 = Pitra, στ. (719-728) 726-727· ἔτσι καὶ τὰ τελευταῖα ἐγχειρίδια τῆς Τουρκοκρατίας: Πηδάλιον (ἀνωτέρω σημ. 188) καὶ Θεοφίλου Καμπανίας, *Νομικόν*, ἔκδ. Δ. Σ. Γκίνη, Θεσσαλονίκη 1960, σελ. 306 (45.2). Βλ. καὶ Zhishman (κατωτέρω σημ. 195), σελ. 557-565.

ὅσοι εἶχαν πρὶν ἀπὸ αὐτὴν ἐξώγαμη γενετήσια σχέση, ἐννοεῖται ἑτεροφυλόφιλη, γιὰ τὴν ταυτότητα τοῦ λόγου ἢ κατὰ μείζονα λόγον, ἀποκλείονται καὶ ὅσοι εἶχαν ὁμοφυλόφιλη σχέση. [Γιὰ ἐπιγενόμενη τῆς χειροτονίας ἀποκάλυψη τέτοιας παλαιότερης σχέσεως προφανῶς θὰ εἶναι ἐφαρμοστές οἱ προβλέψεις τῶν κανόνων τῆς Νεοκαισαρείας· γιὰ ἐπιγενόμενη τῆς χειροτονίας σύναψη τέτοιων σχέσεων προφανῶς δὲν ἀμφισβητεῖται ὅτι, ἀπὸ ἓνα πλέγμα διατάξεων, ποινὴ εἶναι ἢ καθάρσιος]. Τὸ κώλυμα τυποποιεῖται μὲ ἓνα «κανόνα» τοῦ ψευδο-Ἰωάννου τοῦ Νηστευτοῦ, ὁ ὁποῖος θὰ ἐπιβίωση στὶς βυζαντινὲς καὶ μεταβυζαντινὲς νομοκανονικὲς συλλογές: *Ἐὰν δέ τις παιδίον ὦν, ἢ κοσμικῇ ἢ μοναχικῇ τάξει ἢ καὶ παπαδίτζης, φθαρεὶς δὲ ὑπὸ τινος ἀνδρός, εἰ μὲν εἰς τοὺς μηροὺς καὶ μόνον, ἐπιτιμάζεσθαι μὲν, ἔρχεσθαι δὲ εἰς ἱερωσύνην, καὶ τὰ μάλιστα εἰ ἅπαξ ἢ δις ἐγένετο· εἰ δὲ πλεῖον τούτου, τουτέστιν εἰς ἀφεδρῶνα, μηδὲ τὸ σύνολον ἔρχεσθαι εἰς ἱερωσύνης ἀξίαν ἢ εἰς διακόνου ἐμβάθμον· εἰ γὰρ κάκεινος οὐχ ἤμαρτεν, ἀλλ' ὅμως τὸ σκεῦος ἐρράγη, καὶ οὐκ ἐνδέχεται αὐτὸν ἱερουργῆσαι· μεμόλνται γάρ.*¹⁹¹ Ἡ στὴ «νομικώτερη» διατύπωση τῆς «συνόψεως» τοῦ Βλάσταρη: *Παιδίον δὲ πρὸς τινος φθαρὲν εἰς ἱερωσύνην οὐκ ἔρχεται. Εἰ γὰρ κάκεινο διὰ τὸ ἀτελὲς τῆς ἡλικίας οὐχ ἤμαρτεν, ἀλλὰ τὸ αὐτοῦ σκεῦος ἐρράγη καὶ εἰς ἱερὰν ὑπουργίαν ἄχρηστον γέγονεν. Εἰ δὲ εἰς τοὺς μηροὺς τὴν ῥοὴν ἐδέξατο, προσφόρως ἐπιτιμώμενον, εἰς ἱερωσύνην προβῆναι οὐ κωλυθήσεται.*¹⁹² Δὲν λέγεται,

191. «Κανονάριον» Ἰωάννου μοναχοῦ καὶ διακόνου, μαθητοῦ τοῦ μεγάλου Βασιλείου κλπ.: Morinus, σελ. 110 = Συνορον, σελ. 405· «Ἀκολουθία καὶ τάξις ἐπὶ ἐξομολογουμένων»: Morinus, σελ. 86.— Γιὰ τὸ χωρίο βλ. ἀναλυτικώτερα: Κ. Γ. Πιτσακῆς, «Οἱ δύο πρὸς Θεσσαλονικεῖς ἐπιστολὲς στὰ κείμενα τοῦ ἀνατολικοῦ κανονικοῦ δικαίου», *Χριστιανικὴ Θεσσαλονίκη* (ἀνωτέρω σημ. 32), σελ. (129-154) 137-139 [χρῆση τῆς λ. σκεῦος ἀπὸ τὴν Α' Θεσσαλονικεῖς 4.4].

192. Ράλλης-Ποτλῆς, τ. 4, σελ. 442, ἀπὸ ὅπου στὸ Πηδάλιον', 710 ὡς «κανὼν» 19 τοῦ Νηστευτοῦ. Μὲ ἄλλη μορφή, πλησιέστερη στὴν παλαιότερη διατύπωση, ἐντάσσει ὁ Βλάσταρης τὸν «κανόνα» στὸ δικό του Σύνταγμα Α, 14 («Περὶ ἀρρενομανίας»): Ράλλης-Ποτλῆς, τ. 6, σελ. 104-105 = Morinus, σελ. 99.— Ὑπὸ διάφορες μορφές ὁ «κανὼν» ἐπιβιώνει σὲ ὄλη τὴ μετα-

ἀλλὰ εἶναι αὐτονόητο, ὅτι τὸ κώλυμα ἰσχύει, κατὰ μείζονα λόγον, ἐὰν ὁ ἐνδιαφερόμενος εἶχε μετάσχει, παθητικὰ ἢ καὶ ἐνεργητικὰ πλεον, σὲ ὁμοφυλόφιλη πράξῃ σὲ μεγαλύτερη ἡλικία, καὶ ὅτι στὴν περίπτωσιν αὐτὴ δὲν ἰσχύει πιά ἢ διάκριση εἰ εἰς τοὺς μηρούς...¹⁹³

βυζαντινὴ παράδοση. Ἔτσι στὸν νομοκάνονα τοῦ τύπου «πάνυ ὠφέλιμον καὶ πλουσιώτατον»: Τρωιάνος (ἀνωτέρω σημ. 169), σελ. 10-11 κεφ. 7· Α. Σ. Ραβλόν, *Nomokanon pri Bol'šem Trebnike*, ²Μόσχα 1897, σελ. 334 (καὶ σὲ σλαβονικὴ μετάφραση κεφ. 186 τοῦ λεγομένου νομοκάνονος τοῦ ρωσικοῦ Μεγάλου Εὐχολογίου, αὐτόθι)· Θ. Παπαδόπουλος, «Κυπριακὰ Νόμιμα», *Μελέται καὶ Ὑπομνήματα* 1 (1984), σελ. (1-142) 102 κεφ. 186. Στὸν νομοκάνονα τοῦ Μανουὴλ Μαλαξοῦ: κεφ. 53 τῆς παραλλαγῆς ποῦ δημοσιεύεται στὴν ἐκδ. τῆς *Indreptarea Legii*, Βουκουρέστι 1962, σελ. 705 (καὶ σὲ ρουμανικὴ ἀπόδοση κεφ. 58 τῆς *Indreptarea Legii*, αὐτόθι, σελ. 108)· πρβλ. ἐκδ. Α. Σγούτα, *Θέμις* 7 (1856), σελ. 236 κεφ. 52· δὲν βλέπω τὸν «κανόνα» στὸ ἀντίστοιχο κεφ. 100 τῆς τελευταίας ἐκδ. Δ. Σ. Γκίνη - Ν. Πανταζοπούλου, σελ. 131.

193. Πρβλ. π.χ. Pitra (ἀνωτέρω σημ. 158), σελ. 437: Ὅμοίως καὶ οἱ πρὸ τῆς ἱερωσύνης τῇ ὀνομασμένη πορνεία ἢ μοιχεία ἢ ἀρρενοκοιτία ἢ παιδοφθορία ἢ αἰμομιξία ἢ ἐν φόνῳ ἀλώσιν, μὴ ἐρχέσθωσαν εἰς ἱερωσύνην ποτέ· ἀλλὰ τὰ ἐν αὐτοῖς ἐπιτίμια καταδεξάσθωσαν κατὰ πάντα.— Βλ. ἀντίστοιχες «διατάξεις» στὸ κεφ. «Περὶ εὐνούχων» τοῦ «Κανοναρίου» (ἀνωτέρω σημ. 123) καὶ στὴ συνέχειά του «Περὶ βαρβάτων»: Συνορον, σελ. 370-371 = Morinus, σελ. 117 [σημειώνονται μόνον οἱ οὐσιώδεις καὶ ὄχι οἱ φραστικὲς διαφορὲς τῶν δύο κειμένων] *Ἐθνοῦχος ἀπὸ ἰβ'* (Morinus ἀπὸ τῶν *ἐξκαίδεκα ἐτῶν*) *γυναικὶ συμπίπτων εἰς ἱερωσύνην μὴ ἐρχέσθω τὸ σύνολον. Καὶ ἐὰν ἀνδρὶ συμμιγῇ καὶ διὰ τῆς ἑδρας παρ' αὐτοῦ πάθῃ, μηδὲ οὕτως τολμήσει (ποτέ εἰς ἱερωσύνην ἐλθεῖν, ἀν καὶ ἐνάρετος καὶ ἀγωνιστὴς γένηται καὶ τοσοῦτον ὥστε καὶ νεκροὺς ἐγείρειν, μήτε τολμησάτω desunt in Morino) κἂν τάχα ἄπαξ καὶ διὰ νηπιότητα ἢ πτωχείαν ἢ ἐξουσίαν πέπονθε τοῦτο· εἰ δέ γε εἰς τοὺς μηρούς μόνους τὸν μολυσμὸν ὑπέστη, καὶ τοῦτο οὐ καταχρηστικῶς ἀλλὰ σπανίως καὶ ἐν νηπιότητι ἢ κατὰ ἐξουσίαν ἢ ἰδιότητα, μετέχει δὲ γνώσεως ἢ καὶ ἀρετῆς ἐπιμελεῖται, ἀξιούσθω μὲν χειροτονίας, ὅμως δὲ μετὰ φόβου, πενθῶν ἀεὶ περὶ τούτου (Morinus: καὶ τὸν θεὸν ἐξιλεούμενος, ὅπως ἀφεθῇ αὐτῷ τὸ τοιοῦτον ἀνόμημα). Ἄνηρ δὲ ἤτοι βαρβάτος μετὰ βαρβάτου ἐτέρου εἰς τοὺς μηρούς εἰ παραπέσοι, ὁ μὲν ποιήσας μὴ τολμήσῃ εἰς ἱερωσύνην ἐλθεῖν· εἰ δὲ περιέκνεται βαθμὸν ἱερατικόν, καὶ ἄπαξ τοῦτο παρεχωρήθῃ ἢ ἀπὸ οἴνου ἢ ἀπὸ ἐτέρας τινὸς τῶν δαιμόνων κακότητος πράξῃ τοῦτο, ἐξ μῆρας ἢ (Morinus: κατὰ συμπάθειαν) κἂν τεσσαράκοντα ἡμέρας ἀργεῖτω*

Ἄντίθετα, χωρὶς καμμία νομικὴ θεμελίωση εἶναι ἡ ἀντίληψη ὅτι μία μορφή «ἀγχιστείας» γεννᾶται καὶ ἀπὸ τὴν ὁμοφυλόφιλη σχέση μεταξύ δύο προσώπων, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ δημιουργηθῆται, τοῦλάχιστον σὲ περιορισμένο βαθμὸ (:δεύτερο), κώλυμα γάμου τοῦ ἐνὸς μὲ συγγενεῖς ἐξ αἵματος τοῦ ἄλλου. Τὴν παλαιότερη πιθανῶς ἐκδοχὴ συναντοῦμε στὶς ἀποκρίσεις ποὺ ἔχουν ἀποδοθῆ — μᾶλλον ψευδεπίγραφα — στὸν πατριάρχη Λουκᾶ Χρυσοβέργη (1157-1170): *Δύο παῖδες συνῆλθον ἀλλήλοις ἐνεργοῦντες τὰ τῆς ἀρρενομανίας. Ἐρα ὁ εἰς λήφεται τὴν τοῦ ἐτέρου ἀδελφὴν εἰς γάμου κοινωνίαν; Οὐχί.*¹⁹⁴ Τὸ κώλυμα, ὅπως εἶπαμε, εἶναι δημιούργημα τῆς διδασκαλίας, χωρὶς καμμία θεμελίωση στὸ θετικὸ δίκαιο, γιὰ τὸ ὁποῖο μόνον ὁ γάμος δημιουργεῖ σχέση ἀγχιστείας — ἄλλωστε, παρὰ τίς κάποιες διακυμάνσεις, δὲν γίνεται συνήθως δεκτὸ ὅτι δημιουργεῖται σχέση «ἀγχιστείας», καὶ ἐπομένως καὶ κώλυμα γάμου, οὔτε ἀπὸ τὴν ἑτεροφυλόφιλη ἐξώγαμη σχέση.¹⁹⁵ Ἐκτὸς βέβαια ἂν κανεὶς προσφύγη στὴ γνωστὴ γενικὴ ρῆτρα τοῦ ρωμαϊκοῦ δικαίου: *Ἐν τοῖς γάμοις οὐ μόνον εἶ τι ἕξεστιν, ἀλλὰ καὶ τὸ εὐπρεπὲς ζητοῦμεν* (D. 50. 17. 197 = Βασιλικὰ 2. 3. 197). *Ἐν τοῖς γάμοις οὐ μόνον τὸ ἐπιτετραμμένον, ἀλλὰ καὶ τὸ εὐπρεπὲς καὶ σεμνὸν καὶ φύσει δίκαιον ζητοῦμεν* (D. 23. 2. 42 = Βασιλικὰ 28. 5. 7). Ἐν τούτοις, ἡ *ratio* τῆς «διατάξεως» εἶναι, νομίζω, προφανής:

τοῦ βαθμοῦ αὐτοῦ, καὶ πάλιν τῆς αὐτοῦ τάξεως ἐχέτω (Sunoron καὶ πάλιν ἐρχέσθω εἰς ἱερωσύνην). (Ὁ δὲ παθὼν καὶ μὴ ποιήσας ἱερωσύνης ἀξιοσύσθω desunt in Sunoron), καὶ οὗτος δὲ εἰ οὐ καταχρηστικῶς, ἀλλ' ἅπαξ ἐάλω ἐν τούτῳ· εἰ δὲ μὴ γε, μηδὲ οὕτως ἱερωθείσθω διὰ τὸ πολυμόλντον.

194. A. I. Almazov, *Neizdannnye kanonicheskie otvety Konstantinopolskago patriarcha Luki Chrizoverga i mitropolitā Rodosskago Nila*, Ὁδησὸς 1903, σελ. 34 ἀρ. 8. Πρβλ. στὸ Πηδάλιον', σελ. 595 σημ. 1. Γιὰ τὴν συλλογὴ τῶν ἀποκρίσεων τοῦ Λουκᾶ βλ. V. Grumel - J. Darrouzès, *Les Regestes...*, II-III², Παρίσι 1989, σελ. 527-530 ἀρ. *1087.

195. Γιὰ τὸ θέμα τοῦ κωλύματος βλ. J. Zhishman, *Τὸ δίκαιον τοῦ γάμου τῆς ἀνατολικῆς ὀρθοδόξου ἐκκλησίας* (= *Das Eherecht der orientalischen Kirche*, Βιέννη 1864), μετὰφρ. Μελετίου Ἀποστολοπούλου, Α', Ἀθήνα 1912, σελ. 730. Καὶ ὁ Zhishman ὁμιλεῖ γιὰ «ἀξιοπερίεργον διάταξιν».

ἀποβλέπει, κατὰ κύριο λόγο, νὰ ἀποτρέψη τὴ συνέχιση ἢ ἀναβίωση τοῦ ὁμοφυλόφιλου δεσμοῦ, καὶ τὴ «μονιμοποίησίν» του, ὑπὸ τὴν κάλυψη ἑνὸς γάμου.

* * *

Κατὰ τοὺς τελευταίους βυζαντινοὺς αἰῶνες φαίνεται νὰ βρισκόμαστε μπροστὰ σὲ μία νέα ἔξαρση τοῦ φαινομένου — ἢ σὲ μία μεγαλύτερη ἄνεση στὴν περιγραφή του, ἴσως ὑπὸ τὸ κράτος τῆς νέας (παλαιολόγειας) «ἀναγεννήσεως» καὶ τῆς στροφῆς σὲ κλασσικὰ ἑλληνικὰ φιλολογικὰ πρότυπα. Ἀντίστοιχα ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῶν ἐκκλησιαστικῶν κύκλων ἐκδηλώνεται μία τάση ἀντιδράσεως στὸ φαινόμενο, ἐνῶ γίνεται ἕνα εἶδος συρμοῦ ἢ ὁμοφυλοφιλία νὰ ἐμφανίζεται ὡς ἕνα ἀπὸ τὰ μεγάλα ἁμαρτήματα, στὰ ὁποῖα ὀφείλονται ὅλα τὰ δεινὰ τοῦ κράτους καὶ ἡ ἀπειλὴ ποὺ ἐπικρέμαται.

Στὶς ἀρχὲς τοῦ 14ου αἰῶνα, στὴν περίφημη «νεαρά» τὴν λεγόμενη τοῦ πατριάρχη Ἀθανασίου (1304) — ἢ ὁποῖα κορυφώνει τὴν ἀνάληψη καὶ νομοθετικῆς πρωτοβουλίας ἀπὸ τὴν ἐκκλησία κατὰ τοὺς χρόνους αὐτοὺς τῆς παρακμῆς τῆς πολιτειακῆς ἐξουσίας¹⁹⁶ προτείνεται ἵνα ἐν πάσαις ταῖς ἡμετέραις πόλεσι κηρυχθῆ μηδένα κατατολμᾶν ἀναίδην ὅσα εἰς χόλον Θεοῦ καὶ βλάβην ψυχῶν διαπράττεται, πορνείαν φημί καὶ μοιχείαν, ἀρρονομανίαν, αἰμομιξίαν ἢ ἀδικίαν ἢ γοητείαν καὶ ὅσα τοιαῦτα τελεῖν, ἀλλ' ἐκδικεῖσθαι νομίμως...¹⁹⁷ Πρόκειται προφανῶς γιὰ πρόταση ἐπανόδου στὶς προβλεπόμενες ἀπὸ τὸν νόμο ποινικὲς κυρώσεις (γιὰ τὴν ὁμοφυλοφιλία: θάνατος). Ἡ βασιλικὴ κύρωση τῆς «νεαράς» τοῦ Ἀθανασίου

196. Γιὰ τὴ «νεαρά» τοῦ πατριάρχη Ἀθανασίου = νεαρά 26 Ἀνδρονίκου Β' (V. Laurent, *Les Regestes*, IV, ἀρ. 1607· F. Dölger, *Regesten* ἀρ. 2295), βλ. τελευταία τὸ εἰσαγωγικὸ μέρος τῆς εἰδικῆς ἐργασίας τοῦ Γ. Νάκου, *Προβλήματα βυζαντινοῦ κληρονομικοῦ δικαίου. Ἡ λειτουργικὴ ἰσχὺς τῆς νεαράς 26 Ἀνδρονίκου Β' Παλαιολόγου*, Θεσσαλονίκη 1988 (ἀνάτυπο ἀπὸ τὴν Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρίδα τοῦ Δικηγορικοῦ Συλλόγου Θεσσαλονίκης 8 [1987], σελ. 91-127).

197. *JGR*, τ. 1, σελ. (533-536) 534.

(νεαρά 26 τοῦ αὐτοκράτορος Ἀνδρονίκου Β΄) (ἔτ. 1305/1306) δὲν φαίνεται νὰ ὠδήγησε σὲ νέο «διωγμὸ» γιὰ τὰ ἐγκλήματα αὐτὰ (κυρίως, ἐγκλήματα ἡθῶν).

Ταῖς ἡμετέραις πόλεσι: πράγματι ἐφεξῆς οἱ εἰδήσεις φαίνεται νὰ εἶναι πολυπληθέστερες ἀπὸ τὶς ἐπαρχιακὲς πόλεις (εἴτε ἀνήκουν ἀκόμη εἴτε δὲν ἀνήκουν πλέον στὴν αὐτοκρατορία), παρὰ ἀπὸ τὴν πρωτεύουσα. Τὸν ἐπόμενο αἰῶνα ὁ Συμεὼν Θεσσαλονίκης γράφει δύο ἐπιστολὲς πρὸς τὸ ποιμνιό του, μία «προτροπτικὴ πρὸς σωτηρίας ὁδὸν» καὶ μία «στηρικτικὴ, εἰς στηριγμὸν εὐσεβείας» (ἡ δευτέρη εἶχε προορισθῆ ἀρχικὰ γιὰ τοὺς ἐμπερίστατους χριστιανοὺς τῆς ἀνατολικῆς Μικρᾶς Ἀσίας), ὅπου διεκτραγωδεῖ τὴ διαφθορά: *Καὶ ἔστιν ἰδεῖν τοὺς χριστιανοὺς καλουμένους κατὰ τοὺς ἀσεβεῖς ζῶντας ἐν ἀσελγείαις, ἐν μοιχείαις, ἀρρενομανίαις... καὶ μυρίοις ἄλλοις χαλεποῖς ἀμαρτήμασι... Ἐπὶ τίς διαπορήσει ὅπως πῶς ἡμῖν ἐπέρχεται τὰ δεινὰ, ἢ διατί διωκόμεθα καὶ ὡς ἄλογα ζῶα ἀγρόμεθα καὶ περιφερόμεθα, εἰς πρᾶσιν τε καὶ δουλείαν ἐκιδόμεθα καθ' ἡμέραν; ...Τὴν τοῦ διαβόλου γὰρ οὗτος τάξιν ἔχει καὶ δύναμιν... ἐπιμαινόμενος ἀλλοτρίαις γυναιξί, πορνείαις ἐντροφῶν καὶ μοιχείαις, ἀρρενομανίαις τε καὶ πάσαις ἄλλαις ἀκαθαρσίαις... Τοὺς δὲ καὶ παρὰ τὴν φύσιν ἐξημαρτηκότας καὶ μολυνθέντας πῶς κατεδίκασεν; Οὐ πῦρ καὶ θεῖον βρέξας ἀπ' οὐρανοῦ τούτους κατετέφρωσε; ...Ζῆτε χριστιανικῶς, ἀδελφοί. Φυλάσσετε τὸν ἁγιασμόν ὑμῶν. Ἀπέχεσθε πάσης ἀκαθαρσίας, μοιχείας, πορνείας, ἀρρενομανίας...¹⁹⁸*

Στὴν Κύπρο ὑπάρχει ἔντονη ἡ τάση νὰ ἀποδίδωνται στὴν ὁμοφυλοφιλία ὅλα τὰ κακά. Ὁ Λεόντιος Μαχαιρᾶς θὰ τῆς ἀποδώσῃ καὶ τὴν πτώση τῆς Ἀμμοχώστου: *Καὶ ἂν θέλῃς νὰ σοῦ πῶ πῶς ἢ Ἀμόχουστο ἐπάρτην, ἦτον παραχώρησις Θεοῦ διὰ τὰς ἀμαρτίας μας· ὄχι τὴν Ἀμόχουστον μοναχά, ἀμμὲ ἦτον δίκαιον νᾶχαν πάρειν καὶ ὅλην τὴν Κύπρον διὰ τὲς πολλὰς μας ἀμαρτίες. Καὶ διὰ νὰ σᾶς τὸ πῶ φανερά, ...καὶ διὰ τὴν ἀρρενοκοιτίαν, ὅτι πολλὰ*

198. D. Balfour, *Συμεὼν Θεσσαλονίκης Ἔργα θεολογικά* (=Ἀνάλεκτα Βλατάδων 34), Θεσσαλονίκη 1981, σελ. (84-108, 111-137) 88, 93, 135, 137.

τὴν ἐγουζιάζαν εἰς τὴν Ἀμόχουστον καὶ ἐπῆγαν κατὰ πρόσωπα τοῦ Θεοῦ ὅπου λαλεῖ... μὲν κοιμηθῆς εἰς κριμὴν μὲ ἄρσεν.¹⁹⁹

Ἄλλωστε ἡ παράδοση ἐκεῖ εἶναι μακρὰ. Ὑπενθυμίζεται ὅτι στὶς Ἀσσίζες τῆς Κύπρου ἡ ποινὴ γιὰ τὴν ὁμοφυλοφιλία εἶναι θάνατος, μὲ ἐξιδιασμένο τρόπο ἐκτελέσεως: οἱ ἄρσενοκοῖται, «τοὺς λέγουν σοδομίτας», ἐντέχονται νὰ ἀποθάνουν ἀπαι κακὸν θάνατον, ἄσχημον.²⁰⁰ Ὁ ἅγιος Νεόφυτος ὁ Ἐγκλειστος, στὴν Κύπρο τοῦ 12ου-13ου αἰώνα, ὑπῆρξε ἴσως ὁ ἐντονώτερος καταφερόμενος κατὰ τῆς ὁμοφυλοφιλίας ἀπὸ τοὺς συγγραφεῖς τῶν τελευταίων αἰώνων· ἡ στάση του ἀπέναντι στὸ θέμα αὐτὸ καὶ στὴ γενετήσια ζωὴ γενικώτερα ἔχει πρόσφατα ἀποτελέσει ἀντικείμενο εἰδικῆς μελέτης.²⁰¹ Ἡ καταδίκη τῆς ὁμοφυλοφιλίας (ἄρσενομανία, ἄρσενοφοβία, ἄρσενοκοιτία) ἐπανέρχεται συχνὰ στὴ γραφίδα του, τὸ ἴδιο καὶ ἡ ἀπειλὴ τῆς τιμωρίας τῶν Σοδόμων.²⁰² Στὸ τυπικὸ τῆς Ἐγκλειστρας του ἐπανέρχεται σὲ ὅλες τὶς γνωστὲς ἀπαγορεύσεις

199. R. M. Dawkins, *Leontios Makhairas: Recital concerning the Sweet Land of Cyprus entitled «Chronicle»*, I, Ὁξφόρδη 1932, 464 (§ 482) = Κ. Σάθας, *Μεσαιωνικὴ Βιβλιοθήκη*, τ. 2, Βενετία 1873, σελ. 299-300.

200. Σάθας, αὐτόθι, τ. 6, σελ. 216 (Α.261: «Περὶ τοὺς ἄρσενοκοίτας καὶ πάντας ἄλλους κακοὺς ἀνθρώπους, καὶ γυναικῶν, νὰ θανατωθοῦν ἀπὸ κακοῦ θανάτου»), 468 (Β.259: «Αὐτοῦ λέγει περὶ τοὺς σοδομίτας, καὶ παντὸς ἑτέρου κακοῦ ἀνθρώπου καὶ γυναικός, νὰ τοὺς θανατώσουν μὲ ἄσχημον θάνατον»).— Οἱ μνημονευόμενες ἀπὸ τὸν Κουκουλέ, σελ. 514 σημ. 4 διαφορὲς ποινὲς (καυλοκόπηση, ἐξορία, δήμευση: Σάθας, σελ. 97, 347) δὲν ἀναφέρονται στὴν πραγματικότητά στὸ ἔγκλημα αὐτό, ἀλλὰ στὴ φθορὰ παρθένου (γυναικός).

201. C. Galatariotou, «Eros and Thanatos: A Byzantine hermit's conception of sexuality», *BMGSt* 13 (1989), σελ. (95-137) 117-124 («Homosexuality»). Βλ. τώρα καὶ τὴν εἰδικὴ μονογραφία τῆς ἴδιας γιὰ τὸν ἅγιο Νεόφυτο: *The Making of a Saint: The life, times and sanctification of Neophytos the Recluse*, Καϊμπριτζ 1991.

202. Βλ. τὶς παραπομπὲς στὴν Galatariotou, «Eros and Thanatos», σελ. 117 κέ. Ὁ Νεόφυτος ἐπαναλαμβάνει καὶ 12 ἀπὸ τὰ λεγόμενα «ἐπιτίμια τοῦ Μ. Βασιλείου» (ἀνωτέρω σημ. 158)· μεταξὺ αὐτῶν, ὑπ' ἀρ. 6, τὸ «ἐπιτίμιον» 23: *Εἴ τις εὐρεθῆ ἔν νυκτὶ ἰδιάζων μετὰ τιος, ἀφοριζέσθω* (Τσιικνόπουλλος [ἐπομένῃ σημ.], σελ. 101 καὶ σημ. σελ. 121).

τῶν μοναστικῶν κανόνων.²⁰³ Συνήθως προτιμᾶ νὰ γίνεται κυριολεκτικός. "Όταν ἀπαγορεύη τὰ σωματικά παίγνια μεταξύ μοναχῶν, διευκρινίζει: *Μοναχῶν δύο παιγνίως συμπλεκομένων, καὶ μάλιστα νεωτέρων, ἄδηλος καὶ ἀμάρτυρος ἢ πτώσις, καθὼς ἤκουσα παρὰ τῶν τοῦτο πεπονηθότων*" χρῆ δὲ τοὺς οὕτω παιγνίως συμπλεκόμενους ἐπιτιμᾶν καὶ ἀπειροῦειν.²⁰⁴ "Όταν φαίνεται νὰ ἀπαγορεύη νὰ

203. Ἰ. Τσικνόπουλλος, *Κυπριακὰ Τυπικά* (= Πηγαὶ καὶ Μελέται τῆς Κυπριακῆς Ἱστορίας II), Λευκωσία 1969 (τὸ κείμενο: σελ. 69-104), σελ. 95 «κανόν» 6.

204. Αὐτόθι, σελ. 96 «κανόν» 9. Ἄλλὰ ἡ διατύπωση τῆς διατάξεως: *Μοναχὸν τῆς ἐγκλειστρας, καὶ μάλιστα νέον, λούεσθαι καὶ πῦρ πυρὶ συνάπτειν οὐ χρῆ* δὲν ἐπιβάλλει τὴν ἐρμηνεῖα αὐτῆ μετὴν ἀσφάλεια μετὴν ὁποία τῆ δέχεται ἢ Galatariotou, σελ. 123: «A monk of the Enkleistra must not bath another...». Θὰ μπορούσε νὰ εἶναι ἀπλῶς ἡ γνωστὴ ἐπιφύλαξη τῶν κανονικῶν καὶ τῶν ἀσκητικῶν κειμένων ἀπέναντι στὰ λουτρά ἐν γένει καὶ ἀπέναντι καὶ στὴν ἀτομικὴ φροντίδα γιὰ τὴν καθαριότητα τοῦ σώματος καὶ σὲ ὅσα αὐτῆ μπορεῖ νὰ συνυπονοῆ, χωρὶς νὰ ἀναφέρεται σὲ λούση ἐνὸς μοναχοῦ ἀπὸ ἄλλον· στὴν περίπτωσι αὐτῆ τὸ πῦρ πυρὶ συνάπτειν θὰ ἐσήμαινε ἀπλῶς τὴν ἐνίσχυσι τῶν τυχόν σαρκικῶν διαθέσεων ἐνὸς νεαροῦ μοναχοῦ (καὶ) μετὴν (ἀτομικὴ) ἐνασχόλησι μετὸ σῶμα του, τῆ θέα τῶν μελῶν του κλπ., ὅπως ἐνίοτε ἐπισημαίνουν τὰ κείμενα. Τὴν ἐρμηνεῖα τῆς Galatariotou ἐνισχύει ἴσως ἡ συνέχεια: *εἰ μὴ που δι' ἀρρωστίαν ἢ γῆρους ἀδυναμίαν*. Ἄλλὰ ἡ περίληψι τῆς διατάξεως στὴν ἀεστιχισμένην ἀνακεφαλαίωσι» τοῦ Νεοφύτου, ποὺ ἀκολουθεῖ (Τσικνόπουλλος, σελ. 100), δὲν τὴν εὐνοεῖ: *Λούματος δέ... ἀποχῆς χρεια*. [Αὐτόθι καὶ ἡ περίληψι τοῦ «κανόνος» 6: *Παίξειν μοναχοῖς φαῦλον*].— Τὸ θέμα τῆς ὑποβοηθήσεως τῶν μοναχῶν στὸ λουτρό, καὶ στὸν Πτωχοπρόδρομο, ὅπου τὰ παράπονα τοῦ ἀφηγητῆ δὲν φαίνεται νὰ δημιουργοῦν ὅποιουσδήποτε συνειρμούς γιὰ ὁμοφυλοφιλικὴ μεταχείρισι:

Ἵπαγε, λούσε σύντομα τὸν μέγαν οἰκονόμον

λούσε καὶ τὸν ἡγούμενον, παρᾶστα καὶ τοὺς δύο.

Ἐν μέρει ὀρίζει ὁ ἡγούμενος, ἐν ἄλλῳ ὁ οἰκονόμος,

ὁ μὲν προστάσσει τρήψε με καὶ τάρασε τὸ σκάμμα,

ὁ δ' ἄλλος πάλιν γέμισε, περέχυσέ με, ἄς ἔκβω.

Καὶ σὺν ἐκείνοις ἔρχεται τὸ τρίτον ὁ ἐκκλησιάρχης

(H. Eideneier, *Ptochoprodromos* [= Neograeca Medii Aevi, V], Κολωνία 1991, σελ. 145 IV. 123-128 = D. C. Hesseling - H. Pernot, *Poèmes prodromiques en grec vulgaire*, Ἀμστερνταμ 1910, σελ. 53 III. 111-116).

ὑποβοηθοῦνται μεταξύ τους οἱ μοναχοὶ στὸ λουτρό, προσθέτει: *πῦρ πυρὶ συνάπτειν οὐ χρή.*²⁰⁵ Ὁ «κλασσικὸς» μοναστικὸς κανὼν τοῦ, ὅπως εἶδαμε, ἐπιτρέπει στὸν μοναχὸ νὰ ἐγκαταλείψῃ τὴ μονὴ (καὶ) ἐὰν παῖδες μετὰ τῶν μοναχῶν μανθάνωσιν κοσμικοὶ ἐν τῷ κοινοβίῳ, περιέχει, γιὰ τὸ «ἀσκανδάλιστο», τὴν ἀφελῆ δικαιολογία ὅτι ἄτοπον γὰρ τὰ ἐν τῇ μονῇ καλῶς πραττόμενα δι' αὐτῶν δημοσιεύεσθαι: ἔτσι, ὑποτίθεται, παραβιάζεται ἡ ἀρχὴ τῆς μὴ κοινοποιήσεως τῶν ἀγαθοεργιῶν, ὡς φησι τὸ *Εὐαγγέλιον· Μὴ σαλπίσσητε ἔμπροσθεν ὑμῶν ὅταν εἶ ποιῆτε!* Ὁ Νεόφυτος, ὅταν ἐπαναλαμβάνῃ τὴ διάταξιν, προκρίνει τὴ γλῶσσα τῆς εἰλικρινείας: *Κοσμικῶν δὲ παιδαρίων διδασκάλιον ἐν τῇ ἐγκλείστρᾳ οὐ συναινῶ οὐδὲ προτρέπομαι· ἄσεμνον γὰρ τὸ προᾶγμα...*²⁰⁶

Καὶ ὁ Νεόφυτος ἀπέδιδε ὅλα τὰ δεινὰ στὴν ὁμοφυλοφιλία. Σὲ εἰδικὸ κείμενό του «Ἀνάμνησις περὶ σεισμῶν διαφόρων» ἀναφέρεται σὲ ἓνα ὑποτιθέμενο σεισμὸ ἐπὶ Λέοντος τοῦ Σοφοῦ, ὁ ὁποῖος ὀρθὰ ἀποδόθηκε στὴ θεία ὀργὴ ἀπὸ τὴν ἐξάπλωσιν τῆς ὁμοφυλοφιλίας οὐ μόνον παρὰ τοῖς τυχοῦσι, ἀλλὰ καὶ μέχρι τῶν ἀρχικωτάτων τούτων καὶ περιβλέπτων ἀνδρῶν — καὶ ὠδήγησε σὲ ἓνα γενικὸ διωγμὸ τῶν ὁμοφυλοφίλων ἀπὸ τὸν Λέοντα, μὲ ποινὲς ποῦ κυμαίνονταν ἀπὸ τὴ δήμευσι καὶ τὴν ἐξορία ὡς τὴν καυλοκόπησιν καὶ τὸν διὰ πνιγμοῦ θάνατο. Τὸ περιστατικὸ εἶναι ἀμάρτυρο καὶ προφανῶς φανταστικὸ· πιθανώτατα πρόκειται γιὰ ἀσαφῆ ἀνάμνησιν τῶν ἀφηγήσεων γιὰ τὸν «διωγμὸ» τοῦ Ἰουστινιανοῦ κατὰ τῶν ὁμοφυλοφίλων.²⁰⁷

205. Βλ. ἀνωτέρω σημ. 163.

206. Τσικνόπουλλος, σελ. 80. Τὸ ἴδιο π.χ. ὅταν ἀπαγορεύῃ *ὄνον θήλειαν ἢ ἡμίονον... πρὸς ὑπηρεσίαν ἔχειν τὸ τῆς ἐγκλείστρας σεμνεῖον: ἐπίμωμον γὰρ καὶ ἄσεμνον τὸ προᾶγμα καὶ ἀπρεπές, καὶ πρὸς τὰς μεθοδίας τοῦ διαβόλου ἐπίκουρον...* (Τσικνόπουλλος, σελ. 89).

207. H. Delehaeye, «Saints de Chypre», *An. Boll.* 26 (1907), σελ. (161-297) (207-212) 209. Ὁ «Λέων ὁ Μέγας» γιὰ τὸν ὁποῖο ὁμιλεῖ ὁ Νεόφυτος ταυτίζεται μὲ τὸν Λέοντα τὸν Σοφὸ ἀπὸ τὴν Galatariotou, σελ. 122· ἢ Laiou, σελ. 76 σημ. 44 προτείνει τὸν Λέοντα Α', ἐπισημαίνοντας πάντως τὸν χαρακτῆρα τῆς ἀφηγήσεως ὡς «une fable apocryphe».

‘Ο Ἰωσήφ Βρυέννιος, «Τίνες αἱ αἰτίαι τῶν καθ’ ἡμᾶς λυπηρῶν», θὰ ἀποδώσῃ τὰ δεινὰ τοῦ κράτους (καί) σέ ὅσους ἦσαν ἀρρενομανίαις ἐγκείμενοι.²⁰⁸ ‘Ο Ἐμμανουήλ Γεωργηλαῶς (τώρα προτιμοῦμε τὸ ὄνομα: Λιμενίτης) ἀποδίδει τὴν πτώση στοὺς Τούρκους (καί γένος τὸ Ῥωμαϊκὸν νὰ ἐνι δουλωμένον) στὰ διάφορα σαρκικὰ ἁμαρτήματα: πορνειές, μοιχειές, ἀνδρομανιές.²⁰⁹ ‘Ο Μανόλης Σκλάβος, στὴν «Συμφορὰ τῆς Κρήτης» (σεισμὸς τῆς 29/30 Μαΐου 1508):

*Λοιπὸν ἂν θέλτε νὰ ἴβρωμεν εἰς τὲς πληγὰς βοτάνια
ἃς πέσωμεν πρὸς τὸν Θεὸν ὅλοι μὲ τὴν μετάνοια
ν’ ἀφήσωμεν, παρακαλῶ, τὴν ἀρσενοκοιτία*
.....

*τὰ Σόδομα ἔκαπεν ὁ Θεὸς γι’ αὐτείνην τὴν αἰτία
κ’ ἐμεῖς ἃς τήνε φύγωμεν τὴν τόσην ἀσωτία.²¹⁰*

Παράλληλα ὅμως μὲ αὐτὴ τὴ θρησκευτικὴ κρίση ἐνοχῆς, εἶναι φανερὸ ὅτι ἡ κοινωνία ἀντιμετωπίζει πλέον τὸ ἄλλοτε φοβερὸ φαινόμενο μᾶλλον ὡς ἀντικείμενο, κατὰ περίπτωσιν, σάτιρας, ἀστεϊσμοῦ ἢ χλεύης. Ἡ ὑπαρκτὴ ἢ ὑποτιθέμενη ὁμοφυλοφιλία γίνεται συχνὰ ὄπλο πολέμου κατὰ τοῦ ἀντιπάλου, ἢ ἀπλῶς διακωμωδησεῶς του, μὲ σοβαρότερο ἢ ἐλαφρότερο περιεχόμενο.

208. Κεφ. 47 ἀπὸ τὰ «κεφάλαια ἐπτάκις ἐπτὰ»: Εὐγένιος Βούλγαρις, Ἰωσήφ μοναχοῦ τοῦ Βρυεννίου τὰ εὐρεθέντα, Γ’, Λειψία 1784, σελ. (48-126), 119 κέ. Νὰ συσχετισθῇ μὲ τοὺς γνωστοὺς δεσμοὺς τοῦ Βρυεννίου μὲ τὴν Κύπρο τῶν ἀρχῶν τοῦ 15ου αἰ. καὶ μὲ ἀντιλήψεις ὅπως αὐτὲς τοῦ Μαχαιρᾶ; — Πάντως καὶ ἐδῶ, ὅπως συχνά, στὸ ἀρρενομανίαις συνάπτεται καὶ τὸ ζωοφθορίαις.

209. «Ἱστορικὴ ἐξήγησις περὶ Βελισσαρίου», στίχ. 816: G. Wagner, *Carmina graeca medii aevi*, Λειψία 1874, σελ. (322-347) 347 = W. F. Bakker - A. F. van Gemert, Ἱστορία τοῦ Βελισσαρίου (= Βυζαντινὴ καὶ Νεοελληνικὴ Βιβλιοθήκη 6), Ἀθήνα 1988, σελ. 242 (ἐκδίδουν: πορνειές, μοιχειές, ἀνδρομανιές).

210. Στίχ. 147-159: Wagner, σελ. (53-61) 57 = Φ. Μπουμπουλίδης, *Κρητικὴ Λογοτεχνία* (= Βασικὴ Βιβλιοθήκη 7), Ἀθήνα 1955, σελ. (5-11) 8 [ἀπὸ τοῦ ἴδιου, Ἡ Συμφορὰ τῆς Κρήτης τοῦ Μανόλη Σκλάβου, κρητικὸν στιχοῦργημα τοῦ 15’ αἰῶνος, Ἀθήνα 1955].

Σε αυτό συμβάλλει ιδιαίτερα ἡ διεισδυση τῶν Τούρκων στήν αὐτοκρατορία, σέ συνδυασμὸ μὲ τὴν εὐρύτατα διαδεδομένη, ἤδη κατὰ τὸν 14ο καὶ τὸν 15ο αἰῶνα, φήμη ποὺ τοὺς φέρει ἐπιρρεπεῖς σὲ ἀνάλογες πράξεις: καὶ γὰρ ἀκράτητον τὸ ἔθνος αὐτὸ καὶ οἰστρομανές... ἀκόλαστον ὑπὲρ πάσας φυλάς... ὅτι καὶ κατὰ φύσιν καὶ παρὰ φύσιν, ἐν θηλείαις, ἐν ἄρρεσιν, ἐν ἀλόγοις ζώοις ἀδεῶς καὶ ἀκρατῶς μιγνόμενον οὐ παύεται.²¹¹ Ἦδη ὁ Νικήτας Χωνιάτης παραθέτει τὸν Εὐστάθιο Θεσσαλονίκης, ὁ ὁποῖος εἶχε ἀποκαλέσει τὸν θεὸ τῶν Μωαμεθανῶν θεὸν παιδεραστήν... καὶ πάσης πράξεως μυσαρᾶς ὑφηγητὴν καὶ διδάσκαλον.²¹² Ἔτσι δημιουργεῖται, ὅπως ἐνίοτε καὶ σήμερα, ἡ εὐκαιρία γιὰ ἀντίστοιχες χλευαστικὲς κατηγορίες κατὰ προσώπων ποὺ ἦταν γνωστὸ ὅτι εἶχαν ἐπαφή ἢ ἐπικοινωνία μὲ Τούρκους ἢ εἶχαν διαμείνει σὲ περιοχὲς ἔντονης τουρκικῆς διεισδύσεως: ἀλλ' ἔσαι διὰ μνήμης τὰ τοῦ Μωάμεθ καὶ ἀρρενομανίας καὶ ἄλλης ἀσελγοῦς πράξεως ἔχει, ὥσπερ ἔγωγε διηνεκῶς διατριβῶν ἐν Αἰῶνι εἶχον, διαβάζουμε στήν Ἐπιδημία Μάζαρι.²¹³ Ἐνίοτε τὰ πράγματα γίνονται σοβαρότερα, ὅπως στίς καταγγελίες κατὰ τοῦ Νικηφόρου Βλεμμύδου, κατὰ τὴν ἀφήγησιν τοῦ ἴδιου στήν Αὐτοβιογραφία του: *Εὐρίσκουσιν οὖν τὴν Συμυρναίων, διατριβῆς ἡμῖν τόπον πολυετούς· ἐν αὐτῇ γὰρ πρῶτως ἐκ τῆς Βιθυνῶν ἐληλύθειμεν, ἑπτακαιδέκατον ἔτος ἄγοντες καὶ τῇ μητροπόλει καὶ τῷ ἱερῷ πολὺ προσεδρεύοντες... Λόγιος δ' ὦν ὁ ἱεράρχης, φιλῶς εἶχε πρὸς τοὺς λόγων καὶ μόνον ἡμμένους· ἐφ' ᾧ καὶ τις οὐκ ἄτεχνος τὴν γραμματικὴν τῷ τοιοῦτῳ συνῆν, γράφων*

211. Δούκας, ἔκδ. V. Grecu, *Dukas Historia Turco-bizantina*, Βουκουρέστι 1958, σελ. 59 = ἔκδ. Βόννης, σελ. 34. Πρβλ. αὐτόθι, σελ. 87 = 57 γιὰ τὸν Βαγιαζήτ: *ἐκλεγόμενα τοῖνον τὰ καθαρὰ τῶν σωμάτων καὶ τῶν ὠραία τῇ ὄψει ἀρρένων τε καὶ θηλέων παρίσταντο, παιδάρια νέα καὶ τρυφερά, ... αὐτὸς δέ... οὐκ ἐπαύετο ἀφροδισιάζων, ἐν ἀρρένοις ἀσελαίνων καὶ θήλεισι.*

212. J. A. van Dieten, *Nicetae Choniatae Historiae* (= *CFHB* 11), Βερολίνο 1975, σελ. 216-217 = ἔκδ. Βόννης, σελ. 282.

213. A. Ellissen, *Analekten der mittel- und neugriechischen Literatur*, IV, Λειψία 1860, σελ. (187-250) 218 = L. Westerink κἀ., *Mazaris' Journey to Hades* (= *Arethusa Monographs* V), Buffalo 1975, σελ. 52.

ἐς κάλλος ὡς οὐ πολλοί, γραφεὺς ἐν ψυχῇ κακὸς ἀγνοούμενος, ἄρρεσι σωφροσύνης ἐπίβουλος. Τὸ δ' ἐξῆς ὀκνηρῶς ἔχων διασκευάζειν τοῦτο μόνον ἐρῶ· λόγος πάθους κρατεῖ καὶ πάθος λόγον συκοφαντεῖ.²¹⁴

Στὴν πρόσφατα δημοσιευμένη («κωμωδία») τοῦ Καταβλαττᾶ πού ἀποδίδεται ἀπὸ τοὺς ἐκδότες στὸν Ἰωάννη Ἀργυρόπουλο, «λαμπρὸ δεῖγμα λιβελλογραφίας τοῦ 15ου αἰώνα»,²¹⁵ ὁ ἥρωας ἀκούει: ὅτι καὶ σὺ τῆς Προύσης ἀποδράς... οἶά τις λύμη τοῖς Θετταλῶν φροντιστηρίοις (= στὰ σχολεῖα τῆς Θεσσαλονίκης) ἐπεισέφησας πολλὴν ἐκ τῶν βαρβάρων μετακομισάμενος αὐτόθι τὴν ἀκολασίαν καὶ ἀσελγείαν, αὐτὸς πρῶτος παρ' αὐτοῖς ἐν τῷ σαυτοῦ μυσσαρῶ σώματι ταῦτα μνηθεῖς, εἶη δ' εἰπεῖν ὅτι καὶ μνήσας ἐν μέρει. Ἀκολουθεῖ μακρότατη περιγραφή τῶν τεχνικῶν τοῦ Καταβλαττᾶ: νῦν δέ σου τὰ τῆς ἀσελγείας καὶ προσωτέρω προβῆναι ἐτόλμησεν, ἤδη τοὺς τῶν νέων πρωκτοὺς ἀρξάμενος ἀναψᾶν κἀντεῦθεν σύνδυο καὶ σύντρεις ὀσημέραι τούτους, φεῦ, διαπυγιζόμενος. Ταῦτά τοι καὶ ταχέως τοὺς πλείστους αὐτῶν... εὐρυπρώκτους ἀπέφηνας — καὶ τῆς ἐν γένει δράσεώς του: Τὰ γε μὴν σου πρωκτοφίλια, εἰ δὲ βούλει γε καὶ δημοδῶς εἰπεῖν κωλοφίλια... τί τις ἂν καὶ σιωπῶη, πολλήν σοι τὴν σεμνότητα, ἐῷ γὰρ εἰπεῖν, σκαιότητα προσμαρτυροῦντα.²¹⁶

Τὴν ἴδια περιπαικτικὴ διάθεση βρίσκουμε καὶ στὴν καθημερινή

214. J. Munitiz, *Nicéphori Blemmydae opera*, Turnhout 1984, σελ. 12. Πρβλ. αὐτόθι, σελ. 11-12: Οὐκ εἶπομεν «ἀμαρτίας οὐ διεπραξάμεθα» (τίς γὰρ ἡμῶν πολυαμαρτότερος;), ἀλλὰ «μυσσαρίας»... μυσσαρίαί δέ εἰσι ἰδιαιτέρον αἰ διὰ σώματος ἐνεργούμεναι προαιρετικῶς ἀκαθαρσίαι δι' αἰσχιστον ἡδονήν, ὡς βδελυγμίαι οὐσιωδῶς, ἐφ' ὧν ἐνίαις διέβαλον ἡμᾶς τῆς ἐκκλησίας οἱ τρόφιμοι... Ἀνηρεύνων τε πόλεις καὶ χώρας ἐν αἷς ἀνεστράφημεν καὶ εἰ τις πον λόγος σαθρὸς ἦκουσται ποτε περὶ ἡμῶν κατεξήταζον, καὶ ἦν ἔργον αὐτοῖς περισπούδαστον διακωμωδεῖν ἅμα καὶ περιεργάζεσθαι τὸν φθονούμενον.

215. Σπ. Τρωιάνος, «Ἔργα καὶ ἡμέραι ἐνὸς δικαστῆ τοῦ 15ου αἰώνα ἢ ἡ τεχνικὴ τῆς λιβελλογραφίας», *Βυζαντιακά* 5 (1985), σελ. 59-68.

216. P. Canivet - N. Oikonomidès, «[Jean Argyropoulos], La comédie de Katablatas», *Δίπτυχα* 3 (1982-1983), σελ. (5-97) 37-49 κέ.

συνομιλία, όπου έχουμε πλέον μαρτυρίες για άστεϊσμούς ή ύβρεις με τή χρήση φράσεων που αναφέρονται σε όμοφυλόφιλη συνεύρεση, χωρίς βέβαια και να τήν ύπονοοῦν σοβαρά. Τό έτος 1383 δικάζεται και καθαιρείται στήν Κωνσταντινούπολη για μία σωρεία κανονικῶν παραπτωμάτων, πολύ διασκεδαστικῶν δέ, ο πρωτοπαπᾶς τῶν Βλαχερνῶν Κωνσταντῖνος Καβάσιλας. "Ένα ἀπό αὐτά συνέβη όταν ο Καβάσιλας ἦταν νεαρός διάκονος στή μονή τῶν Ὁδηγῶν· καθῶς λειτουργοῦσε πέταξε πρὸς τόν γέροντα ἱερέα πού ἐπέμενε νά τόν διδάσκη τίς λεπτομέρειες τοῦ τυπικοῦ, ἀντί τοῦ *Εὐλόγησον, δέσποτα: γαμῶ τὸν συμπένθερόν σου!* (Ὁ ἴδιος ὑποστήριζε ὅτι τή φράση δέν εἶπε κατὰ τή διάρκεια τῆς λειτουργίας, ἀλλά στήν τράπεζα: *καθημένων πολλῶν καὶ ἐσθιόντων καὶ πινόντων, ὡς ἄστεϊόν τινα λόγον, ἵνα γελάσωσιν*). Ἄλλὰ ἐδῶ πλέον, ὅσο καὶ ἂν ἡ χρήση τοῦ ρήματος γίνεται ἀπὸ ἄνδρα γιά ἄνδρα, δέν ὑποκρύπτεται καμμία πραγματική ὁμοφυλοφιλική διάθεση (ὁ ἴδιος μάλιστα προσθέτει στοὺς ἱερεῖς πού ἀποπειρῶνται νά τόν ἐλέγξουν: *καὶ τὴν συμπενθεράν του!*).²¹⁷ Πρόκειται γιά ἀπλῆ ὕβριστική φράση, ἀπὸ αὐτὲς πού ὅλοι, ἄνδρες καὶ γυναῖκες, ἔχουμε κάποτε πεῖ. Καὶ στὸ θέμα αὐτό, ὅπως καὶ σὲ ἄλλα, ὁ ἀναμάρτητος βαλέτω λίθον.

217. *MM*, τ. 2, σελ. (51-60) ἀρ. 361· οἱ ἐδῶ μνεῖες: σελ. 52, 54, 57-59. J. Darrouzès, *Les Regestes...*, VI, Παρίσι 1979, σελ. 67-69 ἀρ. 2756.

ΟΥΕΙΣ ΤΗΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΑΣ

ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΗΜΕΡΙΔΑΣ

ΟΙ ΠΕΡΙΘΩΡΙΑΚΟΙ ΣΤΟ ΒΥΖΑΝΤΙΟ

9 ΜΑΪΟΥ 1992

ΓΕΝΙΚΗ ΕΠΟΠΤΕΙΑ
ΧΡΥΣΑ Α. ΜΑΛΤΕΖΟΥ

ΙΔΡΥΜΑ ΓΟΥΛΑΝΔΡΗ - ΧΟΡΗ

ΑΘΗΝΑ 1993